

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXV. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

A SZAHARÁTÓL A FÖLDKÖZI-TENGERIG

*Észak-Afrika kulturális terület bemutatása
a Homok Atyja, Almásy László nyomdokain*

A TEMATIKUS LAPSZÁMOT SZERKESZTETTE MOLNÁR GÁBOR
SZAKMAI LEKTOR JENY LÁSZLÓ

BELVEDERE

MÉRIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
MOLNÁR GÁBOR, NAGY GÁBOR DÁNIEL
Munkatársak KISS NIKOLETT, MALÉTH ÁGNES, GATTI BEÁTA ANNA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, az MTA Szociológiai Kutatóintézet, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK, az SZTE EHÖK, az SZTE BTK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetések és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
Lapengedély száma: B/KUL/523/SS1993 ISSN 1419-0222

TARTALOM

ROSTOVÁNYI ZSOLT	<i>Előszó Foreword</i>	{4}
	<i>Számunk szerzői Writers in Current Issue</i>	{6}
JENEY LÁSZLÓ	<i>Bevezetés Észak-Afrika társadalomföldrajzába</i> — An introduction to the human geography of North Africa —	{7}
	Tanulmányok Studies	
FERWAGNER PÉTER ÁKOS	<i>Tunéziai kérdőjelek a „jázminos forradalom” után</i> — After the Jasmine Revolution: Questions in Tunisia —	{23}
KRAJCSOVSZKI MÓNIKA	<i>Marokkó útja a függetlenségtől a francia protektorátusig</i> — Morocco on his Way from Independence to French Protectorate —	{34}
J. NAGY LÁSZLÓ	<i>A francia uralom kialakulása a Maghreb országokban</i> — Development of the French Rule in the Maghreb Countries —	{46}
KOVÁCS DÁNIEL	<i>Az észak-marokkói spanyol protektorátus függetlensége a spanyol sajtóban</i> — The Spanish Press on the Independency of the Spanish Protectorate in Morocco —	{54}
	Közlemények Publications	
MOLNÁR GÁBOR	<i>A Líbiai-sivatag magyar óriása.</i> <i>Almásy László Ede élete és munkássága</i> — The Hungarian Giant of the Libyan Desert – The Life and Work of László Ede Almásy —	{65}
TÓTH TAMÁS	<i>A Maghreb országokban nyugvó jeles magyarjaink</i> — Illustrious Hungarians, who lies in Maghreb Countries —	{73}
ABDEL-ATI, ABDALLAH	<i>A magyar futball és Egyiptom</i> — Egypt and the Hungarian Football —	{75}
	Téka Reviews	
NAGY GEORGINA	<i>Béctől Káiróig</i> — From Wien to Cairo —	
Komár Krisztián:	Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai	{79}
JÓNÁS KRISZTINA	<i>A „Homok Atyja” és Rommel</i> — Father of Sands and Rommel —	
	Almásy László: Rommel seregénél Líbiában	{80}
BARACS RÓBERT ISTVÁN	<i>A Nílus ajándékai és a szocialista Magyarország</i> — Gifts of the Nile and the socialist Hungary —	{81}
Farkas Anikó:	A szadati Egyiptom magyar szemmel. Magyar–egyiptomi kapcsolatok (1970–1980)	
	Kutatás közben Working Papers	
ZIMONYI ISTVÁN	<i>Magarabok és Qaszr Ibrim. Egy magyar közösség Núbiában</i> — Magarabs and Qaszr Ibrim. A Hungarian Community in Nubia —	{86}
	Háztáji Home-grown	
	<i>Egyiptomi–magyar kulturális kapcsolatok (2007–2011).</i> <i>Beszélgetés dr. Zimonyi István professzorral</i> — Cultural Relations of Hungary and Egypt (2007–2011). Interview with Professor István Zimonyi —	{91}

ELŐSZÓ

ÉSZAK-AFRIKA a világ egyik jelentős, kontinensek, földrajzi térségek és civilizációk metszéspontjában – illetve annak határán – fekvő régiója. Földrajzilag az afrikai kontinens része, civilizációs-kulturális szempontból azonban markánsan különbözik Afrika középső, illetve déli részeitől, az ún. Trópusi Afrikától. A Mediterráneum déli részeként évszázadokon át fontos szerepet töltött be a különböző civilizációk – az iszlám, a nyugati és a keleti kereszténység – fejlődéstörténetében.

Észak-Afrika térsége az arab világhoz, illetve az iszlám civilizációhoz tartozik, annak egy sajátos „al-civilizációja”. Az itt található országok zöme a nyugati arab területek, vagyis a Magreb („ahol a nap lenyugszik”) részét képezi: általában három országot, Algériát, Marokkót és Tunéziát szokták ennek „magjához” sorolni, kiegészítve a negyedik Líbiával. Fenti négy ország, továbbá Mauritánia 1989-ben létrehozta az Arab Magreb Unió nevű regionális gazdasági együttműködési szervezetet, amelynek tagországai között kezdettől gyakoriak voltak a konfliktusok, egyebek mellett a foszfátban gazdag Nyugat-Sahara vitatott hovatartozásának kérdésében.

A Magreb önmagában is egy sajátos kultúrkört képez. A középkorban, az Ibériai-félszigeten több évszázadon át tartó iszlám uralom időszakában a Magreb fogalma Észak-Afrika mellett Európa déli, muszlim fennhatóság alatt álló területeit is magában foglalta, mindenekelőtt Ibériát (al-Andalúz) és Dél-Itáliát. A térség magrebi eredetű, eredetileg berber-arab kevert lakosságának széles körben elterjedt elnevezése volt a mór. Az oszmán hódoltság időszakát követően Franciaország kolonizálta a régiót, máig tartó frankofon jelleget kölcsönözve annak.

Egyiptomot, bár ugyancsak Észak-Afrikában található, általában nem tekintik a Magreb régió részének, hanem a Közel-Kelethez sorolják. Egyiptom fejlődési sajátosságait tekintve nagymértékben különbözik a térség többi országától, hiszen itt a Nílus völgye több évezredes folyami civilizáció kialakulásához vezetett.

Észak-Afrika geostratégiai jelentősége Európa, a nyugati civilizáció szempontjából is igen nagy. A térség ugyanis Európa „szomszédságában” fekszik, az ott végbemenő folyamatok hatásai közvetlenül is érzékelhetők az európai kontinensen.

Az utóbbi években a déli Mediterráneum Európa számára komoly biztonsági kockázati tényezőt jelent, részint az innen Európába irányuló tömeges migráció forrásaként, részint a bizonytalan politikai helyzet miatt.

A térség valamennyi országát érintette ugyanis a Tunéziából kiindult „arab tavasz” eseménysorozata, jelentősen növelve a régió instabilitását.

Nem véletlen, hogy mind az Európai Unió, mind a NATO nagy jelentőséget tulajdonít az Euro-mediterrán Partnerségnek, illetve a Mediterrán Dialógusnak.

A Belvedere Meridionale mostani, tematikus lapszáma változatos, a történelmi kérdésektől a mai eseményekig terjedő írásokat tartalmaz Észak-Afrikáról, illetve a régió öt országáról.

Az érdeklődő olvasó több magyar vonatkozású írást is talál a kötetben, amelyekből nyugtázhathatja, hogy magyarok is szép számmal járultak hozzá az észak-afrikai országokban is a tudomány, a kultúra vagy a gazdaság fejlődéséhez.

FOREWORD

NORTH AFRICA lies at the intersection, or rather on the periphery, of continents, geographical zones and cultures, thus it is a very significant and particular region of the world. Despite the fact that it belongs to Africa geographically, it diverges from the central and southern part of the continent (known as the Tropic Africa), especially as far as its culture is concerned. As the southern fringe of the Mediterranean, it has played for centuries a very important role in the history of different civilizations (e.g. Islam, and both Western and Eastern Christianity).

North Africa has been assimilated into the Arab world, into the Islam civilization, or possibly it is more correct to say that it is a sub-culture of the Islam. The majority of the countries situated in this area belong to the Western Arabic world, to the Maghreb ('where the sun sets'). Usually three members are classified as central Maghreb countries: Algeria, Morocco and Tunisia; and they are complemented by a fourth, Libya. In 1989, the four Maghreb states joined by Mauritania founded a regional economic cooperation, the Arab Maghreb Union. However, the members have had serious conflicts from the beginning, especially because of the controversial possession of the rich phosphate deposits in the Western Sahara.

Due to historical circumstances, a very complex and special culture has developed in the Maghreb. In the Middle Ages, the term had a wider meaning: it included not only North Africa, but those parts of Southern Europe as well which were under Muslim control for centuries (like Iberia or Southern Andalusia, and Southern Italy). The inhabitants of the Maghreb territories, who were in fact of mixed Berber-Arab origin, were widely known as the Moors. Later the Maghreb became part of the Osman Empire; and in the early 20th century it was colonized by France acquiring the special francophone character which still lasts today.

Although Egypt is situated in North Africa as well, it is usually not classified into the Maghreb; instead, it is defined as a Near Eastern country. Indeed, Egypt diverges from the other countries of the region to a great extent. Its historical development was very specific: the geographic characteristics of the Nile valley resulted in the evolution of a potamic civilization thousands of years ago.

Even nowadays North Africa has a great geo-strategic importance from European or Western point of view, as it lies in the 'neighbourhood' of Europe. Due to the proximity, the events happening in North Africa directly influence the Continent. In the last years, the Southern Mediterranean has meant a serious safety risk factor, partly because of the migration from this area towards Europe, and partly because of the political instability. Since the year of the Arab Spring, the revolutionary wave spreading from Tunisia has affected all countries of the Maghreb region and increased its instability. Hence, it seems evident that both the European Union and the NATO emphasise the importance of the Euro-Mediterranean Partnership and the Mediterranean Dialogue.

The present thematic issue of the *Belvedere Meridionale* publishes a great variety of studies discussing historical and contemporary political questions related to North Africa and the five countries of this region. The reader will encounter a great number of references to Hungarian people, therefore it may be concluded that Hungarians have also contributed to the scientific, cultural and economic development of North Africa.

SZÁMUNK SZERZŐI

Writers in Current Issue

ABDALLAH ABDEL-ATI
 BARACS RÓBERT ISTVÁN
 DR. FERWAGNER PÉTER ÁKOS PHD
 PROF. DR. J. NAGY LÁSZLÓ DSC
 DR. JENEY LÁSZLÓ PHD

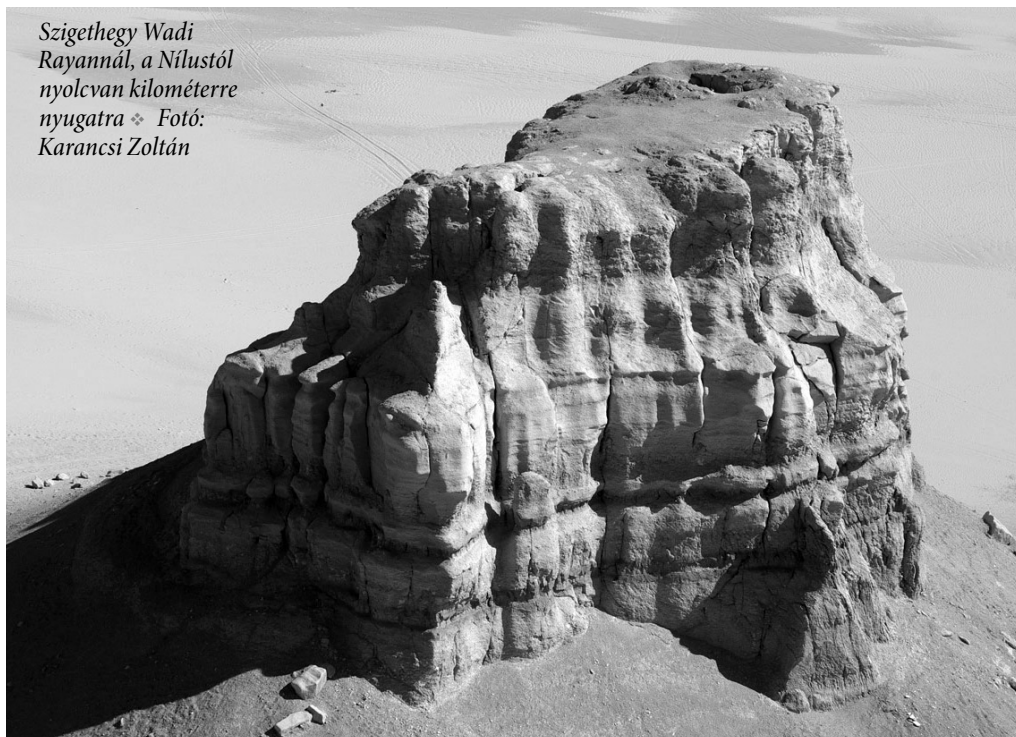
JÓNÁS KRISZTINA
 KOVÁCS ATTILA
 KOVÁCS DÁNIEL
 KRAJCSOVSKI MÓNIKA
 DR. MOLNÁR GÁBOR PHD
 NAGY GEORGINA
 PROF. DR. ROSTOVÁNYI ZSOLT DSC
 TÓTH TAMÁS
 DR. HABIL ZIMONYI ISTVÁN
 NAGY GEORGINA

PhD-hallgató (SZTE BTK)
 PhD-hallgató (SZTE BTK)
 egyetemi docens (SZTE BTK)
 egyetemi tanár (SZTE BTK)
 adjunktus
 (BCE, Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék)
 hallgató (SZTE ÁJTK)
 hallgató (SZTE BTK)
 hallgató (SZTE BTK)
 hallgató (SZTE BTK)
 oktató (SZTE ÁJTK-NRTI)
 PhD-hallgató (SZTE BTK)
 egyetemi tanár, rektor (BCE)
 temetőkutató (SZEGED)
 egyetemi docens (SZTE BTK)
 PhD-hallgató (SZTE BTK)

A CÍMLAPKÉP FORRÁSA

A Libiai-sivatag homokdűnéi A kép forrása: dr. Karancsi Zoltán tszv. egyetemi docens

*Szigethegy Wadi
 Rayannál, a Nílustól
 nyolcvan kilométerre
 nyugatra ❖ Fotó:
 Karancsi Zoltán*

Bevezetés Észak-Afrika társadalomföldrajzába

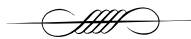
— An introduction to the human geography of North Africa —

Abstract

Although North Africa has a relatively homogenous religious (Islamic) and ethno-linguistic (Arabs) pattern, there are huge territorial differences between the countries. These partly derive from the different historic impacts which affected the region. While Egypt was always closer to the Near East throughout history, the Atlas countries were connected more intensively to the European economic area. The relatively short period of colonization did not influence the countries of the region in the same way (four European powers appeared in five North African countries).

The contemporary North Africa could be regarded as a real semi-periphery area between the European Union and the Sahel Zone of Tropic Africa which connects the world regions of significantly different socio-economic development. The level of economic growth also diverges within the North African countries. While the Moroccan economy and employment are characterized by the importance of the agricultural sector, the fuel export generates high incomes in some other countries. Libya has the highest GDP per capita among all the African countries. The society and the economy show great territorial inequalities within the North African countries as well. The metropolises are outstanding elements of the North African geographic structure.

Until the recent past, the political orientation of North African countries towards the Western World (especially to the USA) differed highly. However, the recent remarkable political changes require are consideration of the geopolitical situation in the North African region.

Észak-Afrika társadalomföldrajzi szempontból egy igen érdekes régió, amely két merőben eltérő társadalmi-gazdasági fejlettségű világot köt össze: a világgazdaságban és világpolitikában évszázadok óta centrális helyzetű Európát és a harmadik világon belül is a legperiferikusabbnak számító Trópusi-Afrikát. A két ellentétes szomszédság között az átmenet magán Észak-Afrikán belül is végigkövethető, a mediterrán tengerpart metropoliszaitól a Szahara berber közösségeiig. Nem csupán észak–déli viszonylatban, de a régió országainak fejlődési pályái között is jelentősek az eltérések. A különbségek részben történelmi gyökereik: a kora ókori civilizációktól a Közel-Kelet felől érkező (arab, iszlám, török) hatások erősségétől a gyarmatosítás időtartamáig és jellegéig az öt ország területét eltérő fejlődési impulzusok érték. A régió nyugati felében inkább az európai, a keletiben pedig a közel-keleti orientáció erősebb. Tovább színesítették a térszerkezetet a közelmúltban felfedezett szénhidrogén erőforrások. Mindez országonként eltérő bel- és külpolitikai helyzetet teremthet. Napjaink „forradalmi” változásai azonban megváltoztathatják az Észak-Afrikán belüli társadalmi-gazdasági különbségeket.

Észak-Afrika földrajzi fogalma

Észak-Afrika régiója az öt kontinens közül a „fekete földrészhez” tartozik, ugyanakkor társadalomföldrajzilag, kulturálisan, gazdasági karakterében a világ nagy kultúrrégiói közül az *Iszlám Világ* részét képezi. *Határai* nyugati és északi irányban viszonylag egyértelműek, hiszen mind az Atlanti-óceán, mind pedig a Földközi-tenger markáns választóvonalat jelent. Kelet felé is mindössze a két kontinensen elhelyezkedő (interkontinentális) Egyiptom hovatarozása kérdéses, amelynek szinte lakatlan kis területe, a Sínai-félsziget már Ázsia részét képezi. Egyes besorolások egész Egyiptomot már a Közel-Kelet vagy az Arab Világ keleti felének részeként kezelik. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy Egyiptom területének, népességének és gazdaságának túlnyomó többsége az afrikai oldalhoz tartozik, így általában egész Egyiptomot (a Sínai-félszigettel együtt) észak-afrikai országgént tartják számon.

szempont	szűkebben	tágabban	komplementere
táji-földrajzi	Atlasz-vidék: Marokkó, Algéria, Tunézia	Észak-Afrika (tágabb értelmű): Atlasz-vidék Szahara és a Szudáni Tájöv országai (Líbia, Egyiptom, Mauritánia, Mali, Niger, Csád, Észak-Szudán, Gambia, Szenegál, Burkina Faso)	Trópusi-Afrika (Szaharától délre fekvő Afrika)
történelmi	Észak-Afrika (Földközi-tenger partvidéke): Atlasz-vidék Líbia, Egyiptom		Trópusi-Afrika
nyelvi-etnikai	Magreb-térség: Atlasz-vidék Mauritánia, Líbia	Arab-Afrika: Magreb-térség Masrik-térség afrikai része: Egyiptom, Észak-Szudán	Nem Arab-Afrika
antropológiai	Fehér-Afrika: Arab-Afrika Északkelet-Afrika (Dél-Szudán, Dzsibuti, Eritrea, Etiópia, Szomália)		Fekete-Afrika
vallási	Iszlám-Afrika: Észak-Afrika (tágabb értelmű) Felső-Guinea országainak északi része Kelet-Afrika partvidéke		Keresztény-Afrika

1. táblázat Észak-Afrika és a vele rokon földrajzi fogalma lehatárolásai ❖ Forrás: a szerző összeállítása

Észak-Afrika földrajzi lehatárolásánál a legnehezebb feladat a Trópusi-Afrikától elválasztó déli határvonalának a meghúszása. A Szahara által elválasztott, Európával történelmileg intenzív kapcsolatot ápoló (római, török fennhatóság, hagyományos euromediterrán kapcsolatrendszer), arab, europid nagyraszhoz tartozó, moszlim népességgel rendelkező Észak-Afrika táji-földrajzi, történelmi, nyelvi-etnikai, antropológiai valamint vallási szempontok alapján egyaránt karakteresen elkülöníthető a kontinens többi nagyrégiójától. Ez utóbbiak együttesen az Észak-Afrika komplementereként is felfogható Trópusi-Afrika (vagy az ún. Szubszaharai-Afrika¹) területét

¹ A Trópusi- vagy Szubszaharai-Afrika földrajzi fogalmakat Észak-Afrika mellett gyakran nem terjesztik ki Dél-afrikai Köztársaság területére sem, részben ez utóbbi szubtrópusi éghajlata, részben pedig eltérő fejlettségi viszonyai miatt.

alkotják. Ugyanakkor a különböző jellegadó tényezők alapján eltérő helyeken jelölhető meg a Trópusi-Afrikától elválasztó határvonal. Az egyes felosztások során többféle, Észak-Afrika fogalmával többé-kevésbé szinonim földrajzi elnevezés is megjelenik, pl. a gyakran használt Atlasz-vidék, Magreb-térség vagy Fehér-Afrika. (1. táblázat)

A Szahara mint elválasztó tájhatár

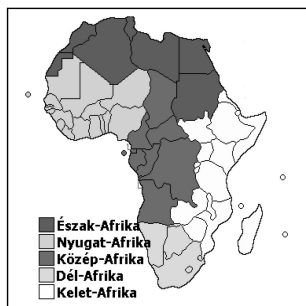
Az Észak-Afrikához kötődő legszűkebb földrajzi fogalom az *Atlasz-vidék*, melynek három országa (Marokkó, Algéria és Tunézia) Észak-Afrika magterületét alkotja. Az Atlasz-vidéket Kisázsia analógiájára Kisafrikának („Africa minor”) is nevezik. Az országhatárok azonban nem illeszkednek a tájhatárokhoz, valójában mindhárom Atlasz-ország déli tartományai (különösen a mélyen délre elterülő Algéria esetében) kiterjednek a szaharai homoksvatag területére is. Az Atlasz-vidék sajátossága az igen erős európai orientáció. A földrajzi közelségből adódóan a mai Algéria területére érkezett a legtöbb francia telepes, amely különleges közigazgatási státusszal bírt (Franciaország tengerentúli megyéje). A többi afrikai térséghez képest ma is az Atlasz-vidék érintkezik a legszorosabban Európával, a három országból évtizedek óta több millió vendégmunkás érkezik az Európai Unióba (különösen Franciaországba). Bár Marokkó 1987-es EK-tagság iránti kérelmét Európán kívüli fekvése miatt visszautasították, az euromediterrán integrálódási folyamat távlatilag még szorosabbá fűzheti a kapcsolatokat az észak-afrikai és európai térség között.

Tágabb értelemben, a természeti tájhatárok szempontjait is figyelembe vevő lehatárolásoknál a *tágabban értelmezett Észak-Afrika* földrajzi fogalma az Atlasz-vidék mellett a Szahara és a Szudáni Tájöv országait is magában foglalja. A kontinens északi régiójának komplementerét a Szaharával elválasztott Trópusi-Afrika (vagy Szubszaharai-Afrika) jelenti. Ez a természet- és társadalomföldrajzi szempontokhoz egyaránt igazodó felosztás jelenik meg a hazai regionális földrajzi egyetemi tankönyvekben is (pl. PROBÁLD F. szerk. 2002.). Az ELTE regionális földrajzi egyetemi tankönyvsorozatának Afrikát és a Közel-Keletet tárgyaló tagjánál az afrikai nagyrégiók elnevezései sem csupán az égtájakhoz kötődnek,² a tankönyv nem is határoz meg konkrét Észak-Afrika régiót, helyette zonális nagytájakhoz sorolja a kontinens északi régióinak 13 országát, ahol a Szahara és a Szudáni Tájöv elkülönülő egységet képez Atlasz-vidéktől. (1. ábra) Líbia és Egyiptom már egyértelműen a *Szahara országaihoz* tartoznak. Mauritánia, Mali, Niger, Csád és Észak-Szudán³ területén húzódik a Szahara és a Szudáni Tájöv határa, a térség legdélebbi országai (Gambia, Szenegál és Burkina Faso) pedig már teljes mértékben a *Szudáni Tájövhöz* tartoznak.

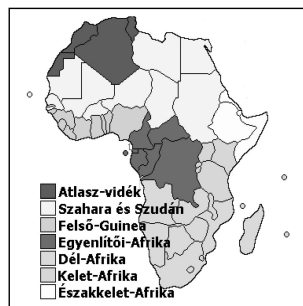
² Az égtájakra elnevezett nagyrégiók jelennek meg az ENSZ és szakosított intézményei (pl. UNPD) által alkalmazott Afrika-felosztásokban is. Az öt nagyrégiós lehatárolás Észak-, Nyugat-, Kelet-, Közép- és Dél-Afrikára tagolja a „fekete földrészt”. Ez a felosztás kevésbé veszi figyelembe földrajzi zonalitáshoz igazodó nagytájakat, így Észak- és Dél-Afrika területileg egy szűkebb térségre vonatkozik, közöttük az inkább meridionális helyzetű Kelet-, Közép- és Nyugat-Afrika észak-déli irányban jelentősen elnyúlik.

³ Észak-Szudántól eltérően a tőle 2011-ben elvált Dél-Szudán a földrajzi és kulturális jellemzői nyomán a szomszédos Etiópiához hasonlóan már Kelet-Afrika országaihoz kerül besorolásra a legújabb tankönyvekben (BRADSHAW, M. et al. eds. 2012) és a nemzetközi szervezetekben (pl. ENSZ) egyaránt.

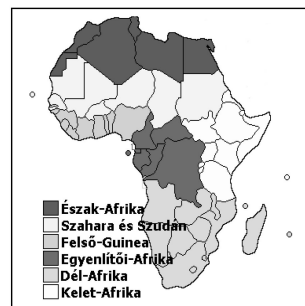
ENSZ

Regionális földrajz tankönyv

Jelen Belvedere tematikus szám

1. ábra Afrika nagyrégiói néhány felosztás szerint ❖ Forrás: UNPD 2011 és PROBÁLD F. szerk. 2002. alapján a szerző szerkesztése

Szoros történelmi kapcsolatok Európával

Történelmi szempontból viszont már egy *szűkebb lehatárolás* jeleníti meg Észak-Afrika fogalmát, amely sokkal inkább megfeleltethető a Földközi-tengerrel határos országoknak. A kontinens legészakabbi térsége a történelmi folyamatok lenyomataként kialakult sajátosságai alapján elkülöníthető déli szomszédjaitól. Afrikában csak ebben a régióban (Egyiptomban) jött létre fejlett ókori folyam menti civilizáció, és a késő ókorban is a Földközi-tenger menti térség volt képes a fejlettebb pun–föníciai, görög vagy római kultúráknak otthon adni vagy azokhoz szervesen kapcsolódni. Ezek a történelmi jellemzők azonban elsődlegesen csak közvetlen a *Földközi-tenger melléki országokra* érvényesek, a déli szomszédságban húzódó Szahara és Szudáni Tájöv térségeire már kevésbé.

A Belvedere folyóirat jelen, észak-afrikai különszáma is ezzel azonosítja a vizsgált régió földrajzi fogalmát, amely alatt végül a következő öt ország csoportját értjük: Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia és Egyiptom. Ez a felosztás majdnem megegyezik az ENSZ szakosított szervei által alkalmazott Észak-Afrika fogalommal, az egyetlen eltérés Észak-Szudán⁴ észak-afrikasága. (1. ábra)

Arab nyelv és etnikum dominanciája

A nyelvi és vallási szempontból sokszínű Trópusi-Afrikához képest (Molnár G. 2010) Észak-Afrika jellegadó sajátossága a sémi nyelvcsaládhoz tartozó arab nyelv és etnikum meghatározó szerepe is. Az arab törzsek az Arab-félsziget felől VII. század végétől fokozatosan hódították meg Észak-Afrikát kereskedelmük bővítése céljából, innentől kezdve Észak-Afrika fejlődése még inkább elvált a délebbre fekvő trópusi-afrikai területekhez képest. A XI. században egy még nagyobb volumenű arab népvándorlás irányult a térségbe, főleg a Földközi-tenger közvetlen partvidékére, amely együtt járt a (hamita) tuareg, berber⁵ vagy mór őslakosság nagy részének

⁴ Észak-Szudán Arab Világhoz sorolását indokolja, hogy ugyan még mindig jelentős fekete bőrű lakossággal rendelkezik, de Dél-Szudán különválása óta az eddig is politikai hatalmat gyakorló arabok nagyobb többségbe kerültek.

⁵ A berber nyelv elsősorban Marokkóban és Algériában fordul elő, ahol az Atlasz-hegység és a Szahara periferikus területein könnyebben ellenállhatott az arabizálásnak.

arabizálódásával. Így vált az arab nyelv uralkodóvá gyakorlatilag egész Észak-Afrika területén. Arab-Afrikában éppen a nyelvi homogenitás folytán válhatott az arab hivatalos nyelvvé, nem volt szükség ún. közvetítő nyelvre ellentétben a nyelvek és a dialektusok kavalkádjával jellemezhető Trópusi-Afrikával (PROBÁLD F. 2002.), ahol ez az adott gyarmatosító európai nagyhatalom nyelve volt.

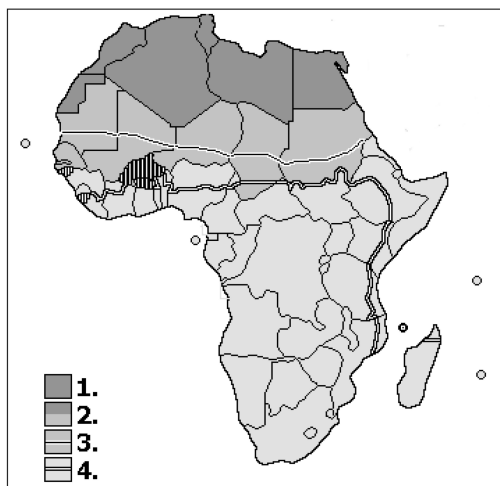
Az Arab Világ két nagyobb területi egységre oszlik. A gyakran Észak-Afrika szinonimájaként használt *Magreb-térség* az Arab Nyugatot jelenti, amely az Atlasz-vidék országai mellett Líbiát és Mauritániát is magban foglalja. (HAJDÚ-MOHAROS J. 1989.) Mauritánia és Marokkó a Távoli-, Algéria és Tunézia a Középső-, Líbia pedig a Közeli-Magreb részét képezi. A „Dzsezírat el Magreb” (= „Nyugati Sziget”) elnevezés utal arra, hogy az Egyiptomtól nyugatabbra fekvő területeket arab szemszögből a tenger, illetve a homoktenger szigeteli el az Arab Kelettől, a *Masrik-térségtől*. Ebben az értelemben Arab-Afrika keleti része – Egyiptom és Észak-Szudán – viszont már a Közel-Kelet arab országaival („Termékeny Félholddal” és az Arab-félszigettel) együtt az Arab Kelethez tartozik.

Europid nagyraszsz többsége

Észak-Afrika antropológiailag is elkülönül a „fekete földrészen” belül. Az embertani értelemben használt ún. *Fehér-Afrika* fogalma Észak-Afrika mellett Északkelet-Afrikára is kiterjed (Dél-Szudán, Dzsubuti, Eritrea, Etiópia és Szomália), ahol a társadalom túlnyomó többsége az europid nagyraszszhoz tartozik (arabok, berberék, etiópok), szemben a térség komplementereként megjelenő, a negrid nagyraszsz által meghatározott ún. Fekete-Afrikával. Valójában kisebb-nagyobb negrid keveredés Fehér-Afrikán belül is megjelenik (mulattok). Ugyanakkor meg kell említenem, hogy a nyugati gyarmatosítás során a XIX. században elterjedt Fehér- és Fekete-Afrika kifejezések sértő, rasszista hangzású, ennek ellenére ma is gyakran használatos.

Az iszlám vallás meghatározó jellege

Végül Észak-Afrika egyik legmeghatározóbb sajátossága az arab törzsek által elterjesztett iszlám vallás viszonylag egységes dominanciája a keresztény többségű Trópusi-Afrikához képest. Így nemcsak táji, hanem vallási szempontból is indokolt Észak-Afrika tágabb értelmű meghatározása. Afrika iszlám többségű térségei azonban semmiképp sem azonosíthatók Észak-Afrikával, hiszen a gyorsan terjedő iszlám és a kereszténység határvonala még a Szudáni Tájövtől délebbre is elhúzódik (sőt még Kelet-Afrika partvidékére is kiterjed egészen Madagaszkár északi csücskéig). (2. ábra) Az iszlám vallási irányzatok közül az észak-afrikai muszlimok túlnyomó többségét a világiasabb *szunnita irányzathoz* tartozók alkotják, akik szerint az iszlám jogrendszerének elsődlegesen a Mohamed és társai tanítását és cselekedeteit írásban rögzítő hagyományokra, a szunnára kell építenie.

2. ábra Az észak-afrikai országcsoport lehatárolásai

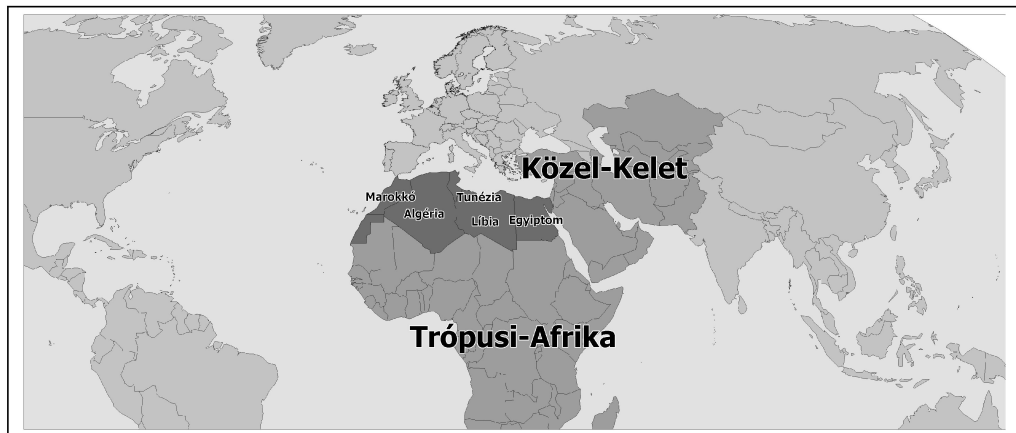
1. Észak-Afrika szűkebb értelmezésben (jelen Belvedere kötet szerint),
2. Észak-Afrika tágabb értelmezésben,
3. Szahara déli határa, 4. Iszlám vallás déli határa ❖ Forrás: A szerző szerkesztése

a Földközi-tengerrel határos öt országát foglalja magában. A következőkben erre a területre vonatkoznak a társadalomföldrajzi megállapítások.

Észak-Afrika régiója 6 millió km²-es kiterjedésével Afrika területének egyötödét, az Iszlám Világ kultúrrégiójának pedig egyharmadát adja. (3. ábra) A régió össznépessége 2012-ben közel 170 millió fő volt, amely a Afrika népességének 16 százalékát, de az Iszlám Világ lakosságának is alig több mint 22 százalékát jelenti. A régió terület- és népességarányának eltéréseiből következik, hogy a kontinens és a kultúrrégió átlagnál jóval ritkábban lakott, átlagosan 28 fő/km²-es (!) népsűrűségében fontos szerepet játszik a száraz félsivatagos–sivatagos éghajlat. A népesség

Nem csak Észak-Afrikán kívül élnek muszlimok a „fekete földrészen”, de a kontinens északi régióján belül is előfordultak még a közelmúltban is helyenként jelentős számú más vallásúak (keresztény és zsidó közösségek). A keresztények többsége az iszlám előtti időkből fennmaradó egyiptomi kopt keresztény egyházhoz tartozik (alexandriai központtal), míg az európai származású keresztény telepesek száma a gyarmati sorból való függetlenedés során visszaesett. A zsidó lakosság lélekszáma pedig Izrael létrejöttével csökkent le (pl. Tunéziában), de egyes területeken (pl. Marokkóban) számottevő közösségeik máig megmaradtak.

A fentiekben láthattuk, hogy a különböző régióspecifikus ismervek alapján eltérő határvonalak menték határozhatjuk meg Észak-Afrika földrajzi fogalmát. Jelen Belvedere lapszámban elsődlegesen a történelmi szempontoknak megfelelően azonosítjuk Észak-Afrika régióját, amely

3. ábra Az Észak-Afrikához tartozó országok, a Közel-Kelet és Trópusi-Afrika ❖

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

történelmi idők óta alapvetően a mediterrán tengerpartokon, illetve a Nílus termékeny völgyében koncentrálódnak, a felsorolt területeken kívül szinte jelentéktelen a népsűrűség.

Történeti földrajzi és geopolitikai áttekintés

Észak-Afrikát megkülönbözteti Afrika többi részétől, hogy a *kora ókorban egy folyammenti civilizációnak* adott otthont. A Nílus-menti, fejlett piramisépítő egyiptomi civilizációban a vezető városok (Giza, Memphisz, Théba, később Alexandria) urbanizált tereiben és a közelükben lévő kultikus építmények (pl. Halottak Városa, Szfinx, piramisok) esetében a Földön elsők között jelent meg a tervszerűség. Később a kereskedelem és a társadalomfejlődés súlypontja a Nílusról a Földközi-tenger partvidékére helyeződött át, ahogy a Kr. e. I. évezredben a tengerhajózás fejlődésével lehetővé vált a nyílt tengeri utazás. Észak-Afrika partvidékén számos kereskedőtelepet (pl. Karthágó) hoztak létre a koruk leghíresebb hajósaivá váló föníciaiak, egyúttal megteremtették a kereskedelmi jogrendszer és az írásrendszer (első abc) alapjait is.

Amikor Nagy Sándor meghódította Föníciát, az egykori föníciai gyarmatosítók észak-afrikai leszármazottai, a punok⁶ fejlett államot hoztak létre, melynek székhelyévé Karthágót tették. A Pun Birodalom később alulmaradt a Rómával szembeni rivalizálásban, de Észak-Afrika továbbra is jelentős maradt, hiszen késő ókorban a korabeli világ civilizációs centrumává vált Római Birodalom kiterjedt a Földközi-tenger észak-afrikai partvidékére is. Róma hanyatlását követően megosztottá vált Észak-Afrika, a Bizánci Birodalom uralta a Földközi-tenger partvidékének keleti felét.

Észak-Afrika történetében – szó szerint – új időszámítás kezdődött a VII. századtól, amikor az Arab-félszigeten Mohamed próféta hatására megszületett az *iszlám* vallás. Miközben a Bizánci Birodalom meggyengült, az arabok a kalifáik⁷ vezetésével viszonylag gyorsan meghódították Észak-Afrikát is, ahol az iszlám vallást is elterjesztették. Az arabok erős államot hoztak létre (Omajjád Kalifátus). A VIII–XIII. század közötti időszakot (Abbászida Kalifátus) az iszlám aranykorának nevezik. Ebben az időszakban az Iszlám Világ ugyanis gazdasági, tudományos és kulturális értelemben is megelőzte Európát. A Damaszkusz központú Omajjád, majd Bagdad központú Abbászida Kalifátus idején a politikai centrumok Észak-Afrikán kívül estek. A prosperáló időszaknak a XI. századi kereszties hadjáratok, majd a XIII. századi mongol hódítás vetett véget, a kalifát az egyiptomi mamlúkok⁸ vették magukhoz, ami Észak-Afrika jelentősebb válásához vezetett az Iszlám Világon belül.

A XIV. századtól megerősödött a kis-ázsiai központú *Oszmán Török Birodalom*, amely fokozatosan kiterjedt Észak-Afrika jelentős részére is. A XVI. század elejétől az egyiptomi (mamlúk) szultán legyőzésével az oszmán szultánok egyben az iszlám vallás legfelső vezetőjévé, kalifájává is váltak. Ekkor mind vallási, mind politikai értelemben Isztambul vált Észak-Afrika „külső centrumává”. A vallási és politikai egység, a közigazgatásban a török hivatalos nyelvvé válása ellenére a különböző közösségek továbbra is saját arab nyelvüket használták. Észak-Afrika Oszmán Birodalmon belüli viszonylagos függetlenségét érzékeltette, hogy a török szultán Egyiptom élére alkirályt nevezett ki, akinek a hatóköre az arabiai területekre is kiterjedt (ez is

⁶ A föníciai görög elnevezése phoinik, ebből származik a pun kifejezés.

⁷ A kalifa Mohamed próféta „helyettese”, utódja, az iszlám vallás legfelső vezetője (kezdetben világi hatalom is).

⁸ A mamlúkok eredendően török származású, iszlám vallású elitkatonának nevelt szolgák.

erősítette Egyiptom közel-keleti orientációját). Észak-Afrika Török Birodalmon kívüli részein az iszlám vallást a marabutok terjesztették, melynek eredményeként Marokkóban muszlim királyság jött létre.

A XIX. századra miközben az „Európa beteg emberének” tekintett Török Birodalom is fokozatosan veszített területeiből, Észak-Afrikában egyre jelentősebb befolyásra tettek szert az időközben megerősödő *európai gyarmatosítók*. A részben spanyol befolyás alá kerülő Marokkó kivételével az Atlasz-vidéket a franciák gyarmatosították, ahol az arab kultúrával toleránsabb korábbi török fennhatósággal ellentétben a franciák nyelvi „civilizáció missziót” indítottak. (ROSTOVÁNYI Zs. 2002.). A török szultán egyiptomi alkirálya gyakorlatilag függetlenítette a nílusi és arabiai területeket, ahol az időközben megerősödő európai nagyhatalmak is befolyást szereztek. Egyiptomot az angolok, végül Líbiát az olaszok gyarmatosították még az I. világháború előtt. Egyiptom gyarmatosítása rövid ideig tartott, hisz már 1922-ben függetlenedett, az Észak-Afrikához tartozó többi egykori gyarmati terület esetében viszont erre csak a XX. század második felében került sor.

Észak-Afrika politikai stabilitását alapvetően meghatározta a *zsidó vezetésű Izrael* 1948-as újjáalapítása Palesztina területén. Azóta több háborúra is sor került a zsidók és az arabok között. Az észak-afrikai országokat – ha nem is egyforma mértékben, de – általában feszültebb viszony jellemzi a gazdaságilag, politikailag és katonailag igen befolyásos Izraellel szemben. Kivételesnek számít Egyiptom, amely az 1979-ben Camp Davidben tűzszüneti megállapodást kötött Izraellel. Ennek köszönhetően a korábbi, nasszeri időkben inkább szovjetbarát ország az Egyesült Államoktól jelentős, évente átlagosan több mint kétmilliárd amerikai dollárnyi pénzügyi és katonai támogatást kapott. Napjainkban azonban úgy tűnik, Egyiptom Izraellel szembeni politikája is feszültebbé válik.

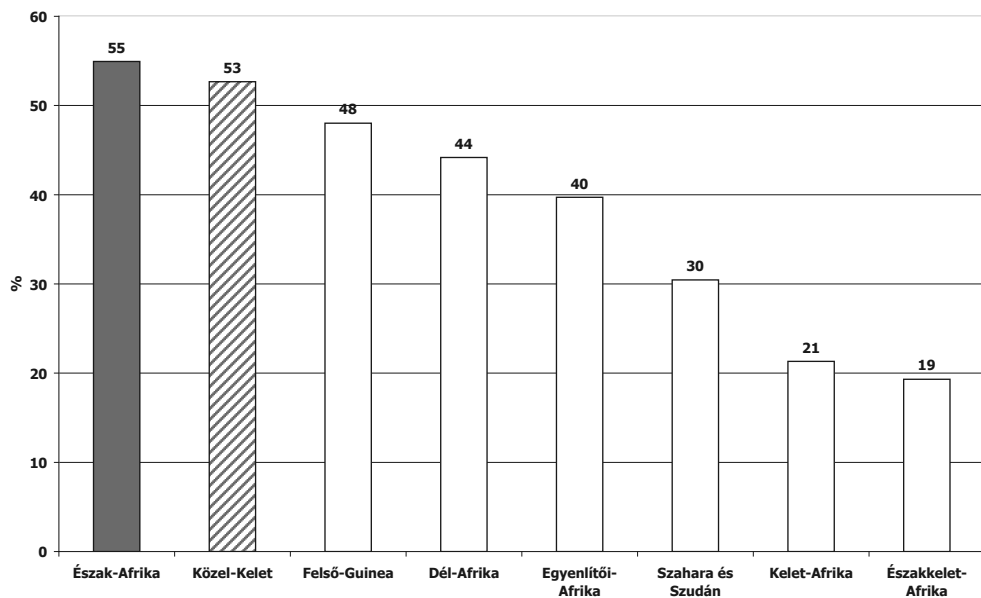
Izraelhez képest a Nyugat (USA) irányába megnyilvánuló viszonyulás szempontjából viszont sokkal inkább megosztottabbak az észak-afrikai országok. Egyiptom katonailag részt vett az 1991-es Öböl-háborúban, amiért az USA 6,7 milliárd amerikai dollárnyi államadóságát elengedett. Egyiptom mellett Marokkó és Tunézia is *viszonylag nyugatbarát* vezetéssel rendelkezik, egyúttal kedvelt turistacélpontok is, noha ezeket az országokat is magas szintű korrupció jellemezte még a közelmúltban. Algériában és Líbiában viszont az *instabil belpolitika* és/vagy a vallási hagyományokat romboló globalizációval erősebben szembeforduló *vallási fundamentalizmus*, *Nyugat-(USA-) ellenesség* volt jellemző. A feszültségek gyakran terrorista cselekményekben öltenek testet (pl. Lockerbie-katasztrófa). A XXI. század elején az amerikai indíttatású hadműveletek és a belső forradalmak („Jázminos” Forradalom vagy Arab Tavasz) hatására néhány befolyásos politikai vezető hatalma megdőlt (Ben Ali, Moammer Kadhafi, Hoszni Mubarak), de a „demokrácia exportálása” eddig nem bizonyult sikeresnek, Észak-Afrika továbbra is a világpolitika forró pontjai közé tartozik.

Népszétföldrajzi és szociális helyzetkép

Általánosságban kijelenthető, hogy Észak-Afrika több országa igen gyorsan *népesedik* (különösen Líbia), amelyben szerepet játszik, hogy halálozási ráták csökkenése mellett, még mindig magasak a születési ráták. Az iszlám vallás elutasító a születésszabályozással szemben, az észak-afrikai országok többsége azonban tudatos népesséfpolitikával igyekszik mérsékelni a születések számát. Tunézia a függetlenedését követően házassági minimumkorhatárt állapított meg, és sikeres családtervezési programot vezetett be. Egyiptomban az 1970-es években még

öt százalék feletti volt a termékenységi ráta, amely a családtervezés támogatásával négy évtized alatt három százalékosra csökkent. (BRADSHAW, M. et al. eds. 2012.)

A népesség erős területi koncentrációt mutat a Földközi-tenger partvidékének és a Nílusmenti termékeny területek városaira. Észak-Afrika nem csupán kontinense *legurbanizáltabb régiója*, de az egyetlen, ahol a városlakók többségben (teljes népesség 55,2 százaléka) vannak a falusi lakossághoz képest. (4. ábra) 70 százalék feletti városodottságú öt afrikai ország közül kettő észak-afrikai: Líbia 77,7, Algéria pedig 73 százalékkal. A magas értékek két tényezővel is magyarázhatók. Egyrészt feltűnő, hogy ezen országok a sivatagos térségeik miatt igen ritkán benépesültek. Az ENSZ adatai alapján Líbia 3,6, Algéria pedig 15,8 fő/km²-es népsűrűségi értékkel rendelkezik, ezzel mindkét ország afrikai viszonylatban is a gyéribben lakott országok közé tartoznak. A városokon kívüli ritka népsűrűségű területek nem képeznek megfelelő ellensúlyt a városlakókkal szemben. Másrészt az ipartól várt előnyök – amely a jelentős kőolaj és földgáz vagyona épül – reményében érkező tömegek felduzzasztották városokat. Az elszegényedő falvakból még az ezredforduló után is újabb munkaerőhullámok érkeztek, ami fokozta az amúgy is magas városi munkanélküliséget. (SZEGEDI N. 2002.) Egyiptom az egyetlen észak-afrikai ország, amely a régióján belül átlag alatti városodottságú (43,5 százalék). Mivel Egyiptom egyúttal a térsége legnépesebb országa is, ezért ez az alacsony érték igen nagy súllyal számít a régió átlagába.

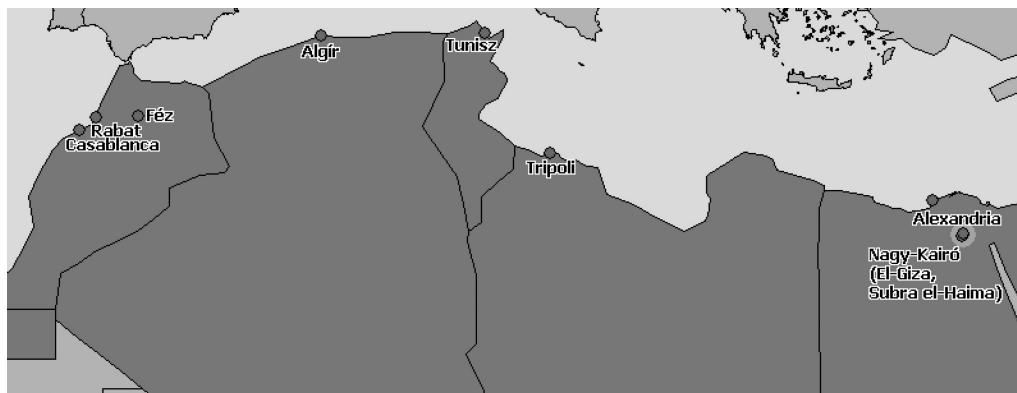
4. ábra A városlakók aránya (%) az afrikai nagyrégiókban, 2011 ❖ Adatforrás: UNPD 2011

Érdekes, hogy miközben a városlakók arányában Egyiptom a legszerényebb értéket képviseli a nagyrégió belül, a *metropolizációs folyamatok* tekintetében a térség vezető országa. 1950-ben még egész Afrikában csak két milliós város volt, mindkettő Egyiptomban (Kairó és Alexandria). Napjainkban Észak-Afrika kilenc milliós metropolisszal rendelkezik, amelyek vagy közvetlenül a Földközi-tenger partvidékén, vagy annak közvetlen közelében fejlődtek ki. (5. ábra) A XX. század második felében ugyanis Észak-Afrikát igen dinamikus metropolizációs

folyamat jellemezte. Ebben egyaránt szerepet játszik a függetlenedést követő demográfiai robbanás, valamint a vidéki területek felől az iparosodó nagyvárosok felé irányuló belső migráció, amely képes volt ellensúlyozni még a függetlenségi harcok és a hazatelepülő európaiak okozta átmeneti népességszám-vesztéséget is. A kairói agglomerációhoz tartozó két nagyváros (El-Giza és Subra el-Haima) esetében a népességszám növekedéshez hozzájárul az elővárosodási folyamat is. Egyes fővárosok esetében azonban kimutatható a belpolitikai zavarok népesedést lassító hatása is (pl. Algír az 1960-as, Tripoli az 1990-as években). A népességnövekedési ráták alapján megfigyelhető, hogy a robbanásszerű népesedés az ezredforduló évtizedeire valamennyi metropolisz esetében lecsillapodott.

A legnagyobb észak-afrikai metropolisz a gyorsan növekvő Kairó, mely lakossága jelenleg agglomeráció nélkül 8,2 millió fő. A Nílus-folyó partján és szigetein fekvő egyiptomi főváros nem csupán országa, de egész Észak-Afrika (és az Arab / Iszlám Világ) egyik politikai, kulturális, és gazdasági központja. Egyiptom jelentőségét mutatja, hogy a kilenc észak-afrikai metropoliszból négyet mondhat magáénak, közülük kettő (El-Giza és Subra el-Haima) a közel 16 millió fős kairói agglomeráción belül található.⁹ A policentrikus Marokkó szintén több metropolisszal rendelkezik (Casablanca, Rabat és Féz), Algériát és Líbiát viszont már csak egy-egy milliós metropolisz (Algír és Tripoli) képviseli. Tunéziában viszont még a főváros Tunisz népessége sem éri el az 1 millió főt (743 ezer) agglomeráció nélkül, így népességnagyság alapján nem tekinthető metropolisznak.¹⁰

Észak-Afrika országaira hagyományosan jellemző a városi lakosságnak a legnagyobb, ún. *elsővárosában* való erőteljes koncentrálódása („urban primacy”). (BLAKE, G. H. 1971.) A mai észak-afrikai fővárosok a gyarmati rendszerben is jelentős közigazgatási központok voltak, az anyaországgal folytatott kereskedelem sokszor egyetlen kapuvároson („gateway city”) keresztül történt. A legnagyobb város egyúttal a főváros is, a gazdasági elit központja. Esetenként nem csak egy elsőváros, hanem több aránytalanul nagy város dominálja a városállományt. A nagyvárosok gazdasági növekedési pólusokként messze kiemelkednek az országok településhálózatból. A falusi térségekben lejátszódó túlnépesedés miatt (főleg fiatal munkaképes férfiak vándoroltak el), jelentősen felgyorsult ezen városok népességnövekedése. Ennek negatív velejárójaként hatalmas

5. ábra Észak-Afrika metropoliszainak földrajzi elhelyezkedése ❖ Forrás: A szerző szerkesztése

⁹ Kairó ugyanakkor csak a harmadik az afrikai városrangsorban, megelőzte nigériai Lagos (10,4 millió) és a kongói Kinshasa (9,5 millió) is.

¹⁰ Sőt Tuniszt még két marokkói város Marrakes (953 ezer) és Tanger (793 ezer) is megelőzi, így tehát csak a 12. helyet foglalja el az észak-afrikai városrangsorban.

nyomornegyedek jöttek létre a városok körül. Ezek elnevezése országoként változik Casablancában „bidonvilles”, Tuniszban „gourbivilles” névvel határozzák meg ezeket.

Az elsővárosi dominancia („urban primacy”) leginkább Egyiptomot jellemzi, ahol Kairó önmagában (agglomerációja nélkül) a város lakó népesség egynegyedét koncentrálja. Ha ehhez hozzávesszük a nehezen lehatárolható agglomerációs gyűrű teljes népességét, akkor a főváros után hatalmas űr tátong Egyiptom városhálózatában. A főváros egyetlen igazi ellenpólusával, Alexandriával együtt a négy vezető metropolisz pedig már több mint felét (!) koncentrálja országa városi népességének.

A policentrikus Marokkó viszont kivételt jelent, ahol ennek épp az ellenkezőjét figyelhetjük meg. Marokkó városhálózata tekinthető Észak-Afrikában a legkiegyensúlyozottabbnak. Eleve több metropolisza van (Casablanca, Rabat és Féz), amelyeknek megfelelő ellenpólusait jelentik a közép- és nagyvárosok (Marrakes, Tanger, Meknes és Adaghír). Ennek részben történeti okai vannak, ugyanis a történelem során a királyok mindenkor aktuális, gyakran változó székhelyei voltak a városhálózat súlypontjai.

Kairó nem csupán óriási népességszámával tűnik ki az észak-afrikai városhálózatból, de az egyiptomi főváros kapcsolódik be a legintenzívebb mértékben a *nemzetközi városversenybe* is a benne található globális szolgáltató vállalatok vagy irodáinak száma¹¹ alapján. (az elemzésről részletesebben TAYLOR, P. J. 2001.) Az észak-afrikai nagyvárosok globális városversenyben betöltött viszonylag periférikus helyzetére utal, hogy Kairó így is csak az 59. helyezést éri el a világranglistán. (2. táblázat)

Kairó Észak-Afrika vezető metropoliszává válásában kétségtelenül szerepet játszott óriási mérete, amely bőségesebb és szakképzettebb munkaerőt, óriási felvevő piacot valamint zsúfoltsága ellenére is átlag feletti infrastrukturális hátteret biztosít az aktívabb nemzetközi szerepvállaláshoz. Az *urbanizált terek* összehasonlíthatatlanul jobb gazdasági helyzetben vannak a mögöttes vidéki hátszínhez képest. A régiók gazdasági fejlettsége igen erősen összefügg a város lakók arányával, ezt számos más fejlődő országra, pl. Indiára végzett elemzések is igazolják. (VARGA Á. 2012.) Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a metropolisz óriási mérete, gyors növekedése számtalan, a fejlődő országok megávosaira jellemző urbanizációs problémát is előhív (pl. munkanélküliség, nyomornegyedek, hiányos infrastruktúra, szmog, bűnözés). Értéke alapján Casablanca a második legintegráltabbban bekapcsolódott a nemzetközi városversenybe, amely nagyobb népessége és kedvezőbb földrajzi fekvése miatt megelőzi a marokkói fővárost, Rabatot. A harmadik helyre viszont épp a kisebb népességű Tunisz került egy viszonylag demokratikus, nyugatbarát ország kiváló fekvésű fővárosaként.

Egyes országokban a térben meglehetősen koncentrált népességnövekedéstől elmarad a munkahelyek számának növekedése. A helyzetet valamelyest enyhíti a nagyszámú *vendégmunkás kiáramlása*, akik egy része a fejlett világba (elsősorban *Európába*) vándorol, ahol főleg alacsony fizetésű, fizikai munkákat végeznek. Ma már több mint 2 millió észak-afrikai vendégmunkás dolgozik Európa-szerte. Mindez enyhít a hazai munkanélküliségen, és hazautalásaik jótékonyan járulnak hozzá országuk fejlődéséhez. Marokkóban például a hazautalások az ország export-bevételeinek 18, a GDP 5 százalékával érnek fel. Az iszlám vallás elutasítja a kamat ellenében

¹¹ A nagyvárosok ún. „globális hálózati bekapcsolhatóságának” („global network connectivity”) értékét Peter J. Taylor a globális szolgáltató vállalatok vagy azok irodáinak száma alapján határozta meg. Az számít globális szolgáltató vállalatnak, amely legalább 15 országban jelen van, és legalább egy cégük vagy irodájuk előfordul a világgazdaság szempontjából legmeghatározóbb régiókban (Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia).

Észak-afrikai metropolisz	Globális bekötöttség	hálózati	Világranglista helyezés
Kairó	0.354		59.
Casablanca	0.213		110.
Tunisz	0.174		142.
Alexandria	0.061		270.
Rabat	0.054		272.
Algír	0.045		282.
Tripoli	0.034		291.

2. táblázat A globális városversenybe legintenzívebben bekapcsolódó észak-afrikai nagyvárosok az ún. „globális hálózati bekapcsolhatóság” („global network connectivity”) értékei alapján
 ❖ Adatforrás: TAYLOR, P. J. 2001.

ráció is elsődlegesen a gazdagabb, olajexportáló országok irányába. Líbia az egyik legjelentősebb befogadó, ahová nagy számban érkeznek például egyiptomiak vagy törökök. Egyiptom pedig a legjelentősebb küldő ország, ahonnan Líbián kívül más közel-keleti országokba (pl. Kuvait vagy Szaúd-Arábia) indulnak vendégmunkások. Ebben az esetben – szemben Európával – még a kulturális, vallási beilleszkedés sem okoz nehézséget, és sokszor nyelvi különbségek sincsenek.

Észak-Afrika azonban maga is fontos cél- vagy tranzitterülete a Trópusi-Afrikából érkező, főként szakképzett munkaerő nemzetközi migrációjának, a küldő országokban az ökológiai feltételek romlása (elsivatagosodás, aszályok), a nemzeti-etnikai konfliktusok, a politikai és gazdasági tényezők miatt. Észak-Afrika viszont kontinense egyik legfejlettebb régiója, amely a trópusi-afrikai régiókhoz képest stabilabb és kedvezőbb gazdasági lehetőségekkel bír. Sok trópusi-afrikai bevándorló telepszik le, vállal munkát vagy kezd tanulmányokat Észak-Afrika nagyobb városaiban, melyek csomópontként jelennek meg a migrációs térképen. (MOPPES, D. VAN 2006.) (6. ábra)

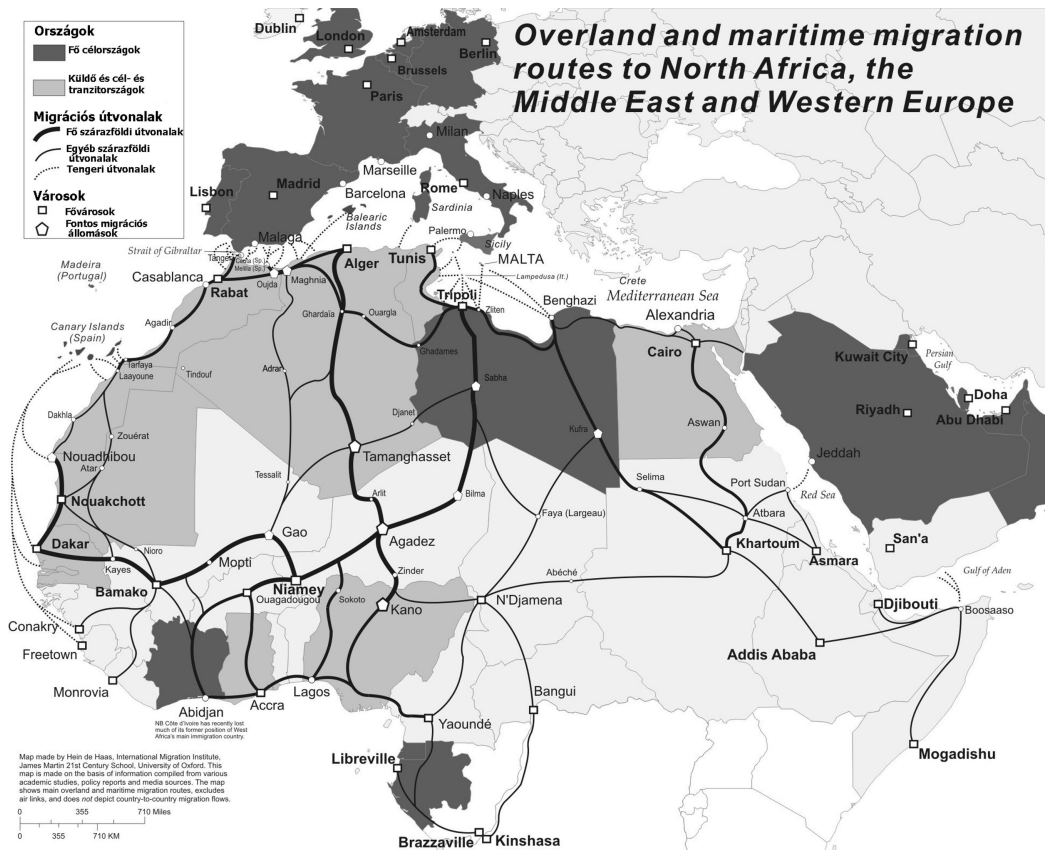
Általános vélekedés, hogy a migránsok nagyobb része kezdetben csak *tranzitországgként* tekint az észak-afrikai országokra, valódi céljuk Európába vagy a Közel-Keletre eljutni. Az Atlasz-vidék országai az Európa, Egyiptom pedig a Közel-Kelet felé irányuló migráció esetében játszanak fontos tranzitszerepet. Marokkón belül Casablanca a legmeghatározóbb metropolisz az afrikai migráció szempontjából, hiszen amellett, hogy kikötő, légi és szárazföldi migrációs csomópontként is funkcionál. Ide települ a legtöbb trópusi-afrikai, akik száma még tovább növekszik. Egyiptomba viszont főként Észak-Szudánból és Északkelet-Afrikából jönnek a migránsok, akiknek a legfőbb célpontjuk a Közel-Kelet.

Líbia az egyetlen észak-afrikai ország, amely kifejezetten *célországgként* jelenik meg, míg a többiek inkább kibocsátó vagy tranzitországok. Ez összefügg azzal, hogy a nagy szénhidrogén vagyona épülő iparnak rengeteg munkásra van szüksége. Miközben a szakképzettebb trópusi-afrikai bevándorlók fizikai és betanított munkát végeznek, a Líbia népességében jelentős arányú, milliós egyiptomi vendégmunkások a mezőgazdaságban és az oktatásban dolgoznak.

Mint általában a muszlim közösségekben, Észak-Afrikában is a társadalmon belüli egyenlőtlenségek leginkább a nemek viszonylatában érvényesülnek. A női egyenjogúság hiánya a leginkább az írni-olvasni tudás és az oktatás területén érzékelhető. Számos tanulmány felhívta már a figyelmet arra, hogy a *lányok iskolázottság terén tapasztalható hátrányos megkülönböztetése* erősen függ a vallási, kulturális háttértől, a kultúrák közül az iszlám társadalmak esetében e tekintetben általában kedvezőtlenebb képet tapasztalhatunk. (VARGA Á. 2011.) Az UNESCO adatai szerint 1970-ben a 15 és 24 év közötti nők több mint 70 százaléka analfabéta volt Algé-

történi pénzkölcsönzést, így a hazautalásokat jól szervezettek, saját iszlám pénzügyi rendszerükön keresztül bonyolítják le. A szabad álláshelyek csökkenésével azonban számos európai körében növekszik az észak-afrikai bevándorlással szembeni ellenállás.

Jelentős mértékű az *Islám Világon belüli mig-*

6. ábra Migrációs útvonalak Trópusi-Afrikából Észak-Afrikán keresztül Európába
 ❖ Forrás: HAAS, H. DE, 2007

riában és Egyiptomban, Marokkóban pedig több mint 80 százaléka. Azóta az intenzív oktatási programok mérsékeltek az oktatáshoz való hozzáférésben megnyilvánuló férfi–női egyenlőtlenségeket. Ezeknek köszönhetően különösen Algériában következtek be jelentős változások az ezredfordulóra, ahol 2000-ben már 20 százalék körüli értékre süllyedt az analfabéták aránya a fiatal nők körében, de a korosztályos nők kevesebb mint fele írástudatlan (40, illetve 45 százalék) már Egyiptomban és Marokkóban is. Javulás figyelhető meg a diplomások arányában is. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a számukra megfelelő munkahelykínálat szűkössége és a nem vonzó politikai légkör miatt jelentős a kivándorlás („brain drain”) Európa és az USA irányába.

Az emberi jogok Észak-Afrikán belüli érvényesülésének hiányosságáról árulkodik a *halálbüntetések gyakorisága* is. Az Amnesty International adatai szerint 2010-ben Líbiában az ismertté vált kivégzések száma 18 volt, Egyiptomban pedig 4 kivégzést hajtottak végre. Az előbbi országgal ezzel 8., az utóbbi pedig a 13. helyét foglalja a világranglistának. Algéria és Marokkó ugyan több mint húsz éve moratóriumot vezetett a halálbüntetésre, de valamennyi országban hivatalosan érvényben van ez a büntetési forma.

Hagyományos és olajra épülő gazdasági szerkezet

Észak-Afrika országai a közepes jövedelmű országokhoz tartoznak még akkor is, ha az olajbevételeknek köszönhetően Líbia egész Afrikán belül a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkezik. Észak-Afrika (különösen az Atlasz-vidék három országa) szoros külgazdasági kapcsolatokat tartanak fenn Európával, mind a kivitel, mind a behozatal, mind pedig a vendégmunkások viszonylatában. Egyiptom esetében már diverzifikáltabb a külkereskedelmi partnerek összetétele, az európai irányzék mellett jelen van az Amerikai Egyesült Államok, a Közel-Kelet (pl. Szíria, Szaúd-Arábia), valamint Kína is. Egyiptomot megkülönbözteti egy különleges és fontos bevételforrás is, amelyet a Szezi-csatorna jelent.

Észak-Afrika *hagyományos gazdálkodását* az agrárium mellett vagy azzal szemben sokkal inkább a *kereskedelem és a kézműipar* jellemzi. Ebben szerepet játszik, hogy a száraz éghajlat és az állandó támadások miatt Afrika északi régiójában ritkán jelent meg agrársiker, ami az európaihoz hasonló feudalizmushoz, eredeti tőkefelhalmozódáshoz, magántulajdonhoz, kapitalizmushoz vezethetett volna. Az agrárium ma is jórészt a mediterrán partvidékekre, a sivatagos területeken a folyók menti termékeny árterekre és az oázisokra koncentrálódik. A növénytermesztésben meghatározóak a gabonafélék és a különböző szubtrópusi kultúrák: a szőlő és az olajbogyó, amelyeket ma a citrusfélék, datolya, gyapot is kiegészítenek. Jelentős a citrusfélék és a zöldség (paradicsom, burgonya), vágott virág kivitele Európa irányába. Mivel az iszlám vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőt és egyéb délgyümölcsöket gyakran aszalt formában dolgozzák fel és exportálják. Az állattenyésztést jobbára a (fél)nomád, extenzív juh- és kecsketartás jelenti, a sertésenyésztés viszont elmarad, a tisztátalan állatnak tekintett sertés húsának fogyasztása ugyanis vallásilag szigorúan tiltott. Azokban az országokban, ahol nincs jelentős mennyiségű szénhidrogénvagyon, ma is jelentős az agrárium súlya, Marokkóban például a foglalkoztatottak közel fele (45 százalék!) agrárkereső, de a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből is 17 százalékos. Ugyanakkor Líbiának az igen száraz éghajlata miatt az élelmiszereinek több mint háromnegyedét külföldről kell beszereznie.

A XX. század második felében Észak-Afrika több országában sikerrel jártak a szénhidrogénmezők feltárását célzó kutatások, a kőolaj- és földgázkincsnek köszönhetően ezek a gyakran igen ritkán benépesült országok az 1970-es évektől az egy főre jutó jövedelmek rendkívüli növekedésétkönyvelhettek el. Azonban a szénhidrogénkészletek tekintetében jelentős különbségeket tapasztalhatunk az öt észak-afrikai ország között. A régión belül Líbia és Algéria gazdaságát határozza meg leginkább a szénhidrogénsetor. Líbia kőolajkészlete alapján messze kimagaslik (2009-ben 44 milliárd hordó) nem csupán a régión belül, hiszen ezzel az értékkel a világranglista 8. helyét foglalja el. Algéria szintén jelentős olajkészlettel rendelkezik (12 milliárd hordó), Egyiptom (4,4 milliárd hordó), Tunézia (600 millió hordó) már szerényebb termeléssel és kivitellel rendelkezik, míg Marokkónak nincs kőolaja. Az *olajgazdaságok* többségét napjainkban már a szénhidrogén-bányászat határozza meg, amelyre csupán minimális feldolgozóipar települ. Líbia és Algéria exportbevételeinek mintegy 95 százaléka a kőolaj és az ahhoz kapcsolódó finomítványok kiviteléből származik.

A kőolajexportáló országok az OPEC¹² szervezeti keretein belüli összehangolt piacsabályozása révén a kőolaj világszpiaci árának megemelkedése (pl. 1973-ban és 1979-ban) az olajgazdaságokat hirtelen egy olyan gyors bevételhez juttatta, amely nem a helyi lakosság szorgalmán

¹² Líbia 1962-ben, Algéria pedig 1969-ben csatlakozott az OPEC szervezetéhez.

és képzettségén alapult, és az országok többségében *nem eredményezett tényleges társadalmi-gazdasági modernizációt*. Az utóbbi időben e tekintetben is pozitív fejlemények figyelhetők meg. Az algériai kormányzat az olajbevételekből 2010-ben egy 286 milliárd amerikai dolláros öt éves fejlesztési programot indított el infrastruktúra fejlesztésére és munkahelyteremtésre. Líbia az acél- és alumíniumiparát fejlesztette, ugyanakkor a társadalom nem érzékeli a jólét javulását. A népességszám dinamikus növekedése miatt az ország számára jelentős teherterhelés a munkahelyek számának és az oktatási és egészségügyi szolgáltatásoknak a demográfiai viszonyokhoz igazodó bővítése. Azokban az országokban, ahol nincsenek jelentős olajbevételek, még inkább gyerekipőben jár a feldolgozóipari modernizáció (különösen Marokkóban). A kibányászott foszfátot Marokkó, Algéria és Tunézia exportálja. Tunéziának van számottevő acélipara, amely hazai vasércet dolgoz fel. Egyiptom esetében megemlíthető a textilipar, amelynek termékei jótékonyan kiegészítik az exportbevételeket is.

Egyiptom, Marokkó és Tunézia bevételeihez jelentős mértékben hozzájárul a főként Európa irányából érkező *turizmus* is, amely elsődlegesen a napfényre, a tengerparti fekvésre, történelmi látnivalókra és a közelmúltig viszonylag stabil politikai környezetre irányult. Az Egyiptomba érkező külföldi látogatók száma 1980–2008 között megtízszereződött (2008-ban már 12 milliónál többen érkeztek) még akkor is, ha az 1990-es évektől jelentős visszaeséseket okoztak az iszlám fundamentalisták külföldi turisták elleni időszakos támadásai. Úgy tűnik, a Kadhafi-rezsim bukásával politikailag stabilizálódó és látnivalókban gazdag Líbia szintén felkerülhet az észak-afrikai turisztikai desztinációk közé. (DRAPER, R. 2013.)

Összegzés

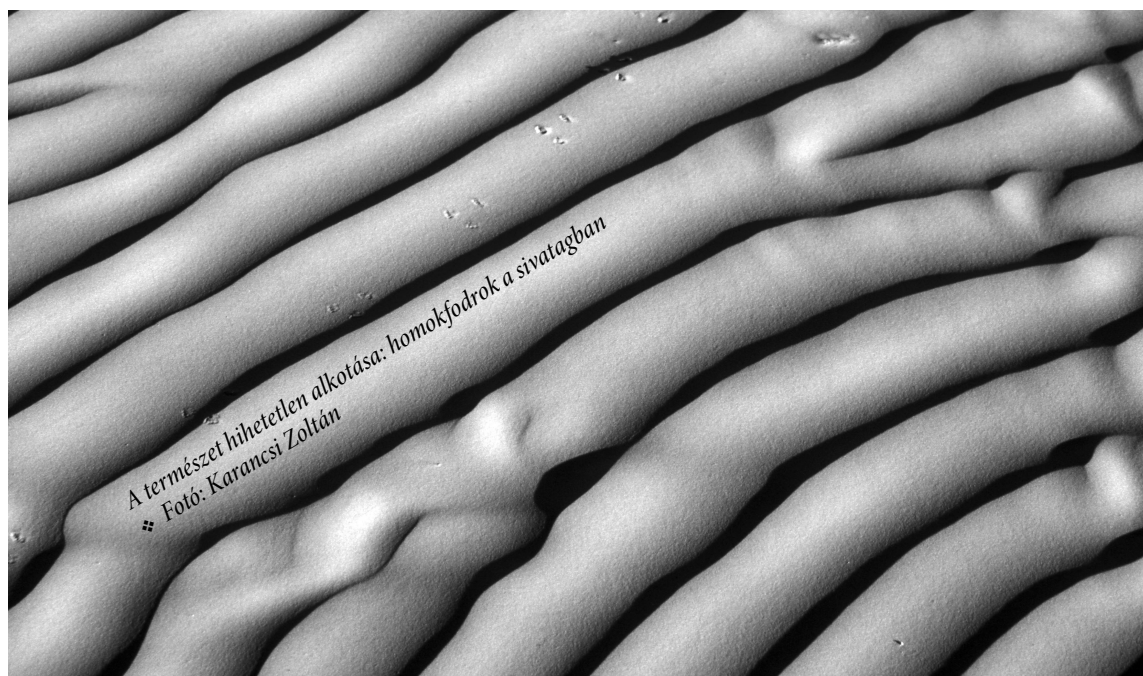
Viszonylag homogén vallási (iszlám) és etnikai-nyelvi (arab) összetétele ellenére jelentős különbségek figyelhetők meg az észak-afrikai országok között. Ezek részben a régiót érintő eltérő történelmi hatásokból származnak. Miközben Egyiptom a történelem során mindvégig közelebb állt a Közel-Kelethez, az Atlasz-vidék országai intenzívebben kapcsolódtak az európai gazdasági térséghez. A viszonylag rövid ideig tartó gyarmatosítás nem egyformán érintette a régió országait (négy európai hatalom jelent meg az öt észak-afrikai országban).

Napjainkban Észak-Afrika egy valódi félperifériának tekinthető, amely jelentősen eltérő társadalmi-gazdasági helyzetű világrégiókat köt össze az Európai Unió illetve Trópusi-Afrika Száhel-övezete között. Az észak-afrikai országok maguk is változatos gazdasági helyzetűek. Míg a marokkói gazdaságot és főleg a foglalkoztatást a mezőgazdaság jelentősége jellemzi, néhány országban a szénhidrogén-kivitel magas bevételeket hozott. Líbia egy főre jutó GDP-je a legnagyobb valamennyi afrikai ország között. A társadalom és gazdaság óriási területi egyenlőtlenségeket mutat az Észak-Afrika országain belül is. A metropoliszok az észak-afrikai térszerkezet kiugró pontjaiként jelennek meg.

A közelmúltig az észak-afrikai országok jelentős különbségeket mutattak politikai irányultságukban a Nyugat (főleg az USA) felé. Ugyanakkor napjaink figyelemre méltó politikai változásai a geopolitikai helyzet újragondolásának az igényét vetik fel az észak-afrikai térségben. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BLAKE, G. H. 1971.: *Urbanization in North Africa*. Tijdschrift voor economische en sociale geografie. 3. 190–196.
- BRADSHAW, M. – WHITE, G. W. – DYMOND, J. P. – CHACKO, E. (eds.) 2012.: *Contemporary World Regional Geography*. New York, McGraw Hill.
- DRAPER, R. 2013.: *Éledő Líbia*. National Geographic Magyarország 2. 54–77.
- HAAS, H. DE 2007.: *The Myth of Invasion. Irregular migration from West Africa to the Maghreb and the European Union*. Oxford, International Migration Institute.
- HAJDÚ-MOHAROS J. 1989.: Történeti-gazdasági területegységek Afrika és Ázsia országaiban. Budapest, Tankönyvkiadó.
- JENEY L. 2013.: Kultúrrégiók gazdaságföldrajza. In Jenei L. – Kulcsár D. – Tózsza I. (szerk.): *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*. Budapest, BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék – NGM. 329–363.
- MOLNÁR G. 2010.: Bevezetés Fekete-Afrika társadalomföldrajzába. *Belvedere Meridionale*, 2010. 1–2. sz. 6–21.
- MOPPES, D. VAN 2006.: *The African Migration Movement: Routes to Europe*. Working papers Migration and Development 5. Hague, Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- PROBÁLD F. (szerk.) 2002.: *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- PROBÁLD F. 2002.: Afrika. Társadalomföldrajzi áttekintés. In PROBÁLD F. (szerk.): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 39–64.
- ROSTOVÁNYI Zs. 2002.: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. In Balogh A. (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. Budapest, Korona Kiadó. 19–158.
- SZEGEDI N. 2002.: Az Atlasz-vidék államai. In Probáld F. (szerk.): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 248–267.
- UNPD 2011.: *World Urbanization Prospects. The Revision 2011*. New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division
- TAYLOR, P. J. 2001.: *West Asian/North African Cities in the World City Network. A Global Analysis of Dependence, Integration and Autonomy*. The Arab World Geographer 3. 146–159.
- VARGA Á. 2011.: A nemi egyenlőtlenség és annak háttere a dél-ázsiai országok oktatásában. *Belvedere Meridionale* 2011. 2. sz. 19–38.
- VARGA Á. 2012.: A regionális gazdasági fejlettségi különbségek társadalmi háttere Indiában az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* 2012. 1. sz. 67–85.

A természet hihetetlen alkotása: homokfödrek a sivatagban
 ❖ Fotó: Karancsi Zoltán

Tunéziai kérdőjelek a „jázminos forradalom” után^{*}

— *After the Jasmine Revolution: Questions in Tunisia* —

Abstract

At the end of 2010, the Tunisian administration was overthrown for first time in the country’s history by the revolution of the people. In this case the people’s anger was not directed against any external enemy (for instance the West, Israel, the colonizers, etc.), but against their own government. This event launched democratic transition not only in Tunisia, but in other Arab countries as well. The revolutionary wave became widely known as „The Arab Spring”.

The author of the present article analyses the political and social effects of the “Jasmine Revolution” in Tunisia and also gives an overlook of the precedents and the historical background of the revolution.

2010. december 17-én Szídi-Bu-Zíd vidéki városka rendőrkapitányságán mindennapi, úgyszólván szokványos rendőri túlkapas történt. Egy fiatal, családos diplomás, Mohamed Buazizi standját, aki piaci zöldségárulásból tartotta fenn magát, negyedszer kobozták el a rendőrök. Az elkeseredett fiatalember a rendőrségre ment panaszt tenni. Válaszul egy rendőrnő se szó, se beszéd pofon vágta. Ez volt az utolsó csepp a megaláztatás poharában. Saját és családja becsületének visszaszerzése érdekében Buazizi vásárolt egy kanna benzint, és a rendőrkapitányság előtt felgyújtotta magát. Így kezdődött minden.

A helyiek szolidaritásból, felháborodásból kiálltak Buazizi hozzátartozói mellett, a tiltakozás pillanatok alatt elterjedt az egész országban és azonnal politikai színezetet öltött. Az „utca” kimozdult a passzivitásából. Ben Ali elnök példátlan gesztusként hiába látogatta meg a sérültet a kórházban (Buazizi 2011. január 5-én belehalt sérüléseibe). Semmilyen intézkedéssel (a hadsereg bevetésével, ígéretekkel) nem sikerült lecsillapítani a tömegeket.

Vidéken középületeket, rendőrkapitányságokat gyújtottak fel, mire a rendfenntartó erők éles lövedéket vetettek be. Január 10-én az egyik áldozat temetésén orvlövészek az 5000 fős gyászoló

---

^{*} 2012. március 30-án a *Népek, nemzetek, államok a modern Mediterráneumban* című veszprémi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

tömegbe lőttek. Az elnöki gárda és a speciális egységek decemberben és januárban összesen 234 embert öltek meg. Tuniszban Ben Ali teljesen elveszítette az ellenőrzést az események fölött, miután a hadsereg vezérkari főnöke, Rasid Ammár tábornok visszautasította, hogy tüzeljen a felkelőkre. Ben Ali bukását tehát két tényező kombinációja siettette: az utca nyomása és az, hogy a fegyveres erők nem voltak hajlandók mindenáron fenntartani a rezsimet (úgy tűnik, a második tényező Szíriában egyelőre hiányzik).

A tehetetlen elnök az Egyesült Államok nagykövetségére menekült, sorsa megpecsételődött. Január 14-én kicsempészték a repülőterre, ahonnan Szaúd-Arábiába távozott. Rövidesen betiltották Ben Ali elnöki pártját, az addigi állampártot, az Alkotmányos Demokrata Tömörülést. Az 1974. áprilisi portugál „szegfűs forradalom” mintájára „jázmínosnak” nevezett tunéziai forradalom győzelmet aratott. Hatalmas jelentőségű esemény volt ez: először fordult elő a független arab országok történetében, hogy egy népi forradalom megdöntötte a fennálló rendszert. Először esett meg Tunéziában, hogy a népharag nem valaki vagy valami „külső hatás” (a gyarmatosítás, az imperializmus, a Nyugat, Izrael stb.), hanem a gátlástalan kormány ellen fordult. Elindulhatott a senki által nem várt és általános meglepetést okozó demokratikus átmenet.

Az „arab tavasz” során a tömegek mozgósítását megkönnyítette a modern technológia (műholdas televíziók, mobiltelefonok, internet, társadalmi közösségek stb.).¹ Jaap van Till holland újságíró ugyanakkor azt állítja, hogy Tunéziában elsősorban a rendkívül elterjedt mobiltelefonok az általuk készített és terjesztett fényképekkel és videókkal hatottak erőteljesen (például az első rendőri megtorlásokról Szídi-Bu-Zídben). Ezért ebben az esetben indokolatlan a nyugati világban elterjedt „Twitter- vagy Facebook-forradalom”, esetleg a „Forradalom 2.0” elnevezés, ráadásul ezt maguk a tunéziaiak is elutasítják.² Ettől függetlenül tény, hogy Tunézia lakosságának egyharmada 2008–2009-ben már rendszeresen internetezett.

Forradalmuk során a tunéziaiak meglepő bátorságról és szervezethez való hozzájárulásról tettek tanúbizonyítást. A városnegyedekben önvédelmi bizottságok alakultak a lakók és a javak védelmezésére, miután a rendőrség eltűnt az utcákról. A politikai hatalom és rendszer összeomlása ellenére a közigazgatás és az állami vállalatok néhány kisebb sztrájktól eltekintve továbbműködtek, a közszolgáltatások egy percig sem álltak le. Nem véletlenül nevezi ezeket az ágazatokat és cégeket Hedi Dzsiláni, a tunéziai munkálatók szövetségének elnöke „a forradalom valódi hőseinek”.³ Az önmérsékletet tanúsító szakszervezetek (mindenekelőtt a mindenható UGTT) nem léptek fel teljesíthetetlen követelésekkel. Ez a hidegvér semmilyen visszarendeződést sem tett lehetővé, a rezsim vezetői vagy elmenekültek, vagy fogságba estek. Egyetlen önjelölt vezető sem tudta kisajátítani a forradalmat, egyelőre az iszlámisták is háttérben maradtak. A tunéziaiaknak tehát minden okuk megvan arra, hogy büszkéek legyenek forradalmukra.

¹ GONZALEZ-QUIJANO, YVES: Facebook contre les dictatures. *Les collections de l'Histoire* 2011. 52. sz. július–szeptember. 86–87.

² VAN TILL, JAAP: *Regime Change in the 'Arab Spring' is a System Change*. What influence have 'social media' on the development, progress or obstruction of revolutions in Iran, Tunisia and Egypt? <http://www.budde.com.au/Presentations/Content/Social-Networks-and-Revolutions.pdf>. Hozzáférés: 2012. március 29.; BÉNILDE, MARIE: Internet sème la parole démocratique. *Manière de voir. Le Monde diplomatique* 117. sz., 2011. június–július. (továbbiakban: BÉNILDE 2011.) 39–40.

³ TOUREL, PHILIPPE: „La réconciliation nationale n'est plus un tabou”. *Afrique Asie* 2012. január. (továbbiakban: TOUREL 2012.) 50.

Cikkem címében kérdőjeleket említek. Mit szeretnék kifejezni ezzel? Úgy gondolom, a legnagyobb kérdés az, milyen típusú politikai rendszer születik az átmenetből, és az iszlámisták milyen helyet kapnak ebben az új rendszerben. Hogyan tudja majd az új tunéziai demokrácia az iszlám erőket integrálni a politikai mezőbe? Másképpen fogalmazva: a tunéziaiak csak azért vetették le a diktatúra jármát, hogy az iszlámisták uralma alá kerüljenek? A másik alapkérdés szociális természetű. Milyen jövőképet tud biztosítani az új rendszer a rendkívül fiatal társadalom számára? Hogyan oldhatók meg azok a problémák, amelyek miatt egy fiatal diplomás zöldségárusulásból kénytelen fenntartani magát és családját?

A válaszokhoz a forradalom sokrétű okaihoz kell visszanyúlnunk, amelyek között jelentős helyet foglalt el a korrupt rendszer össznépi gyűlölete. Az 1987 óta hatalmon lévő Zin el-Abidin Ben Ali 1992-ben vette feleségül a fodrászát, Leila Trabelszit. Ez a műveletlen, ugyanakkor hihetetlenül ambiciózus és gátlástalan nő a férje vállán egyre magasabbra kapaszkodott. Az elnöknek az első házasságából három lánya volt, így amikor 2005-ben Trabelszit fiút szült neki, a befolyása és tekintélye még inkább megerősödött. 15 esztendő alatt fodrászból „Karthágó régenskirálynője” lett. Az ország gazdaságát a befolyása alá vonta és a férje utódának szerepére tört. Ben Ali koncessziókat, monopóliumokat és egyéb pozíciókat biztosított vejeinek és azok családjainak. Leila azonban, aki lassacskán eltávolította férje mellől a legjobb tanácsadóit, mindenkin túltett. Rajta keresztül a Trabelszit klán, ez a 11 gyermekes, eredetileg Tunisz belvárosában élő szegény família gyakorlatilag egész Tunéziában befolyásra tett szert. Ez egyáltalán nem túlzás: a család a Ben Ali-korszak végére valóságos maffiává alakult. Sikkasztás, hűtlen kezelés, zsarolás, megfélemlítés, rablás, jogtalan birtokbavétel, közpénzek eltulajdonítása, gyanús hitelüzletek, jachtok ellopása (Franciaországban is!), emberrablás szerepelt a számlájukon, amivel teljesen aláásták az ország amúgy is törekeny gazdaságát. Ben Ali feltételezett magánvagyonára 2010-ben ötmilliárd dollárra, a tunéziai GDP 14%-ra rúgott!⁴ Az új hatóságok mindent meg is tesznek annak érdekében, hogy elkobozzák ezt a törvénytelenül szerzett vagyont,⁵ 2011 nyarán pedig távollétében a bíróság 35 éves börtönbüntetéssel sújtotta a volt elnököt és feleségét.

Ez a pokoli gépezet, fittyet hányva a gazdasági szereplőkre, képtelen volt felszívni a diplomás munkanélkülieket, aminek megaláztatás és kilátástalanság lett a következménye. Ez utóbbi tényező egyáltalán nem hanyagolható el. A magrebi társadalmi rendszerekre jellemző, hogy a nemek közötti szerepek megoszlanak mind a családi, mind a társadalmi életben. A tradicionális felfogás szerint azok a férfiak, akiknek a feladatuk a csoportjuk (családjuk) becsületének megvédelmezése, hosszútávon nem tolerálják a mértéktelen megaláztatást. Márpedig az elmúlt évtizedekben az autoriter államokban a megaláztatás és a megvetés elegye gyűlöletet és tehetlenségérzetet keltett, ami hozzájárult a tunéziai (és a líbiai) rezsim megdöntéséhez. Amikor a megaláztatás túlsordul, megszűnik a félelem, és a megtorlás vagy a halál közömbössé válik. Mint Buazizi esetében.

Mindeközben talán még ennél is fontosabbnak tűnnek a kialakult helyzet gazdasági-szociális okai. A munkahelyek hiánya, a diplomás fiatal korosztályok figyelmen kívül hagyása

⁴ VERMEREN, PIERRE: *Maghreb: les origines de la révolution démocratique*. Pluriel, Paris, 2011. (továbbiakban: VERMEREN 2011.) xii.

⁵ Az e célból létrehozott bizottság 2012. február elejéig 233 földbirtokot, 48 jachtot és halászhajót, 34 gépkocsit, ingatlanokat és 200 vállalkozást foglalt le összesen mintegy 5 milliárd dinár értékben Ben Ali családjától és rokonságától (1 tunéziai dinár = 145 forint). Ehhez jelentős méretű közföldeket, illetve feldolgozó üzemeket is hozzá kell számolni, amelyeket a volt elnök rokonságának vállalkozásai műveltettek meg, illetve működtettek – törvénytelenül. *La Presse de Tunisie*, 2012. február 5.

általános frusztrációt váltott ki. A rezsim ugyan élvezte az IMF, Franciaország és az Európai Unió támogatását és jóindulatát, de az országba özönlő turisták jóléte éles ellentétben állt az átlagember szegénységével. Mindehhez járult a 2008-as pénzügyi válság, amely az Európai Unióval élénk kereskedelmet folytató Tunéziát közvetlenül sújtotta. A 2008-ban még 4,5%-os GDP-bővülés 2010-re 3,7%-ra, 2011-re pedig 1,5%-ra esett vissza, az infláció pedig 4% körül alakult. Az egy főre jutó GDP 2009-ben 3792 dollár volt, miközben hivatalosan a lakosság 3%-a élt a szegénységi küszöb alatt. Ebben a tekintetben azonban különösen súlyos következményekkel járt az élelmiszerárak drasztikus emelkedése. 2009–2010-ben jelentősen visszaesett a turisták száma és az Öbölből érkező befektetések nagysága. A turizmus hanyatlása (a becslések 2011-ben 40%-os csökkenésről szólnak) különösen érzékenyen érintette az országot, hiszen 2010-ben ez a szektor adta a GDP 16%-át, a foglalkoztatottak 15%-a pedig ebben az ágazatban dolgozott.⁶

Csökcentek az Európában élő vendégmunkások jövedelmei és hazautalásaik, a migráció az európai munkanélküliség növekedése miatt leállt, sőt visszajára fordult, ami tovább súlyosbította az amúgy is rossz állapotban lévő otthoni munkaerőpiac helyzetét. Problémákat okozott, hogy a líbiai beháború következtében az ottani tunéziai vendégmunkások kénytelenek voltak hazamenekülni; ők is a munkanélküliek számát gyarapították. 2011 ebben a tekintetben is nehéz esztendő volt: a 10,5 milliós országban az év elején még csak 500 ezres munkanélküliség az év végére 800 ezer főre nőtt, ami szociálisan, politikailag és gazdaságilag egyaránt óriási veszélyeket rejt magában.⁷ Lefékeződött a banki hitelezés, az elit a tőkét kimenekítette, a nemzeti valuta árfolyama ingatagga vált. Ilyen körülmények között a belső feszültség fenntarthatatlannak bizonyult: 2008 végén már voltak kisebb zavargások a dél-tunéziai Gafszában, ami arra kényszerítette a kormányt, hogy szubvencionálja az alapvető termékek árát. Ez viszont növelte az államadósságot.

Közben az átlagemberek alapvető élelmezési problémákkal szembesültek.

Ehhez járult még az egyenetlen, pontszerű gazdasági fejlődés. Tuniszbán és környékén koncentrálódott a gazdagság, és a foglalkoztatottság is itt volt a legmagasabb. Ezzel szemben az ország középső és déli területein élők (Szidi-Bu-Zíd is itt található!) életkörülményei nem sokban különböztek a szubszaharai népesség életkörülményeitől (alultápláltság, az iskolázottság hiánya, tömeges munkanélküliség, a közvetlen szükségletek kielégítésére beállt gazdaság). E marginalizált népesség körében az elhagyottság-érzés és a megaláztatás nagyon erősnek bizonyult. A demokratikus követelésekre süket és autoriter vezetés miatt a nyomor a politikai tehetlenséggel párosult: az állami propagandával ellentétben a választásokon a részvétel ritkán haladta meg a 15%-ot.⁸ Talán ez az egyik legfontosabb oka a legtöbb magrebi ország fiataljainak tömeges emigrációjának.⁹ A politikai elnyomás és az egyéni és kollektív kilátástalanság veszélyes elegyet képezett e büszke, művelt és ambiciózus nép számára. Valóban csak egy szikrára volt szükség.

Az okok között megemlíthető az egymással szoros kapcsolatban álló kulturális-oktatási fejlődés és a demográfia is. A függetlenné válás (1956) után az ország politikai elitje úgy vélte,

⁶ World Bank Middle East and North Africa Region. *Regional Economic Update. May 2011. MENA Facing Challenges and Opportunities.* 17–18. http://siteresources.worldbank.org/MENAEXT/Resources/EDP_MNA_2011.pdf. Hozzáférés: 2012. március 29.

⁷ TOUREL 2012.

⁸ VERMEREN, PIERRE: Les dynamiques à l'œuvre dans les pays du Maghreb. *Questions internationales*, 53. sz., 2012. január–február. 30. (továbbiakban: VERMEREN 2012.)

⁹ 2011 februárjában néhány nap alatt a déli Zarziszbán 5000 fiatal ült hajóra, és Lampedusára távozott. Az embercsempészek fejenként ezer eurót is elkérnek... VERMEREN 2011. vi.

hogy az alulfejlettséggel szembeni harc legjobb eszköze az ingyenes oktatás bevezetése, aminek nyomán kiművelt emberfők kerülhetnek ki az iskolákból, felszámolható a szellemi elmaradottság. A következő években az állami költségvetés egyharmadát fordították erre a célra!¹⁰ Nem csoda, hogy az utóbbi negyven évben a közoktatás jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek köszönhetően mára Tunézia oktatási rendszere az arab világban az egyik legfejlettebb. 2002–2009 között a megfelelő generációk 30%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat.¹¹ Ez a kulturális fejlődés és az írástudatlanság tömeges méretekben való felszámolása is szerepet játszott abban, hogy a vallásnak a családtervezésben ma már jóval kisebb a szerepe, mint korábban: a nők termékenységi rátája látványosan csökkent. Ahogy a neves francia történész-demográfus, Emmanuel Todd már a 2000 után rámutatott, „amikor az emberek, pontosabban a nők már tudnak írni, olvasni, akkor kezdődik el a terhességszabályozás”.¹² Ez a ráta 1970 körül volt a csúcson az arab országokban, amikor az egy nőre jutó szülések száma 7 és 8 közé esett. Ugyanez az érték jellemezte Európát is a 18. században, s két évszázadra volt szüksége ahhoz, hogy eljusson a mai 1,6-es átlaghoz (ami már a pusztá reprodukcióhoz sem elég¹³). Az arab világban ehhez mindössze negyven év kellett. Tunéziában 1970-ben 7,2 gyermek jutott egy nőre, 1980-ban 5,1, 2001-ben 2,3, ma 2,05 – ez megegyezik a jelenlegi franciaországi arányszámmal. A fiatal generációk (15–24 év közöttiek) összlakosságon belüli 20% körüli számaránya folyamatosan csökken, néhány évtizeden belül el fogja érni a 10%-os európai értéket.¹⁴ Ugyanez a folyamat jellemzi a többi arab társadalmat is, ezért azt hiszem, elhamarkodottan állítja Besenyő János azt, hogy „a 15–25 éves korú fiatalok arányának megnövekedése az aktív dolgozó réteggel szemben” jelentős probléma lenne.¹⁵ Az adatok alapján úgy tűnik, éppen ellenkező előjelű folyamat zajlik: a fiatal korosztály aránya nem nő, hanem csökken. Persze még így is rendkívül magas: a 25 év alattiak aránya az összlakosságon belül 42%, a 30 év alattiak aránya pedig az észak-afrikai és közel-keleti országokban átlagosan 65%.¹⁶

A kevés gyermeket nevelő családokban – ez a modell egyre elterjedtebb az egész arab világban – lehetővé válik a gyermekek jobb táplálása, hosszabb ideig tartó iskoláztatása, ezenkívül a férj-feleség, a szülő–gyermek viszony demokratikusabbá, szabadabbá válik, ami az egész társadalomra hatást gyakorol. Lényegében ugyanezt állította Emmanuel Todd is a következőkkel: „a tömeg alfabetizációja (azaz, hogy mindenki megtanul írni és olvasni) független és egyben magyarázó változója a demokratikus és individualista fejlődésnek”.¹⁷ A közoktatás fejlődése elterjesztette, általánossá tette a műveltséget: Tunéziában 2008-ban a 15–24 év közöttiek 96,7%-a írástudó volt (ma már a legelmaradottabb arab országokban is az írni-olvasni tudók száma

¹⁰ LABIDI, KAMEL: Deuil subversif en Tunisie. *Le Monde diplomatique*, 2000. május.

¹¹ Líbiában, a palesztin területeken, Libanonban, Jordániában és az Egyesült Arab Emírátsokban magasabb, más arab országokban alacsonyabb adatokkal találkozunk. BÉNILDE 2011. 35.

¹² TODD, EMMANUEL: *A birodalom után*. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Budapest, 2003, Allprint. (továbbiakban: TODD 2003.) 42.

¹³ Ehhez 2,1–2,2-es értékre lenne szükség.

¹⁴ COURBAGE, YOUSSEF: La démographie peut-elle tout expliquer? *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. 2011. 07. 80–83.

¹⁵ BESENYŐ JÁNOS: „Arab tavasz” – politikai rendszerváltás az arab országokban. *Kül-Világ*. 2011. 4. sz. <http://www.kul-vilag.hu/2011/04/besenyo.html>. Hozzáférés: 2012. március 29.

¹⁶ FATIHA DAZI-HÉNI–FRANÇOIS-AÏSSA TOUAZI: Une région MENA durablement impactée par le printemps arabe. CAPmena, 2011. október. <http://www.capnouveau monde.org/capmena/pdf/20111114%20Dazi-Heni&Touazi.pdf>. Hozzáférés: 2012. április 6.

¹⁷ TODD 2003. 31.

meghaladja az analfabétakét).¹⁸ Ez lehetővé teszi az emberek számára az önálló gondolkodást és véleménynyilvánítást, éppen ezért nem véletlen, hogy a változások kikényszerítésében a legműveltebb fiatal korosztályok játszottak vezető szerepet. Todd szavaival „amikor az emberek már megtanulnak írni, olvasni és számolni, szinte természetesen jutnak el odáig, hogy kezükbe vegyék anyagi környezetük irányítását”.¹⁹ Ennek politikai következményét szükségtelen bizonygatni, hiszen, mint a Courbage–Todd szerzőpáros írja, ez „olyan gyökeres fordulat, mely kihat a tekintélyviszonyokra, a családszerkezetre, az ideológiai referenciákra, a politikai rendszerre”.²⁰

Az írástudatlanság felszámolása, a művelődés elterjedése, a közoktatás fejlődése a diplomások számarányának növekedését eredményezte. Nagyjából harminc évvel ezelőtt jelent meg a munkanélküli diplomás társadalmi kategória. Az egyetemekről a fiatalok egy olyan munkaerőpiacra kerültek ki, amely a nemzetközi válságok és az eladósodott gazdaságok stagnálása miatt nem tudott dinamikusán fejlődni. A munkanélküli diplomások krónikus társadalmi problémává váltak, aminek a mértékét Ben Ali sohasem mérte fel, ez ugyanis politikája korlátaira mutatott volna rá.

Dúl a vita annak kapcsán, hogyan értelmezhető az „arab tavasz”. Többen iszlám indíttatású változásokról beszélnek („arab ősz”, „iszlám tél”). Vermeren ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy az arab tavasz „nacionalista mozgalmak összessége” volt (nemzeti lobogók sokasága, hazafias dalok stb.), melyek a hazai autoriter rezsimek megkérdőjelezéséből fakadtak.²¹ Egyesek szerint az „arab tavasz” kapcsán helyesebb lázadásokról vagy felkelésekről beszélni forradalmak helyett, mivel ezeknek az eseményeknek a kifutása egyelőre bizonytalan.²² Rendkívül ellentmondásos az egyiptomi, a líbiai, de főleg a szíriai helyzet. Ez Tunéziára is messzemenően igaz. Elég csak utalni a legfrissebb fejleményekre. 2013 januárjában Tuniszban ismeretlenek meggyilkolták az egyik legismertebb ellenzéki vezetőt, Sukri Belaidot, ami zavargásokat, tüntetéseket, valamint politikai krízist váltott ki. Nem tudni, a demokratikus folyamatok, az átmenet tartósak lesznek-e vagy új formában visszatér az autoriter kormányzás. Nyugaton aggódva figyelik az iszlámisták előretörését – nemcsak Tunéziában. Az utóbbi két évtizedben, amikor az arab világban szabad választásokra került sor, az iszlámisták már több alkalommal diadalmaskodtak. Ez történt 1991-ben Algériában, 2005-ben Irakban és 2006-ban a palesztinok esetében. Az arabizmus bukása után a nacionalisták visszaszorultak, a korrupció államhatalommal szemben a tömegek morális viszonyítási pontokat kerestek, a modernitással szemben az iszlám közösségi hagyományokhoz nyúltak vissza. Ennek ellenére a nacionalista ideológia az iszlámista erők gondolkodásának is meghatározó elemévé vált, mindannyian nemzeti keretekben gondolkodnak.

Mint közismert, a rendkívül sokszínű iszlámnak a demokráciához való viszonya felettébb ellentmondásos, hiszen ez a vallás nem tud mit kezdeni az autonóm egyének szabad választásával. Ennek helyébe abszolút vallási értékeket állít, melyek nem lehetnek választás tárgyai. A

¹⁸ BÉNILDE 2011. 93.

¹⁹ TODD 2003. 41.

²⁰ COURBAGE, YOUSSEF – TODD, EMMANUEL: Civilizációs konfliktus vagy egyetemes történelem. *Mozgó Világ online*, 2008. szeptember. 38. évf. <http://mozgovilag.com/?p=910>. Hozzáférés: 2012. április 2., ill. COURBAGE, YOUSSEF – TODD, EMMANUEL: *A Convergence of Civilizations. The Transformation of Muslim Societies around the World*. New York, 2011, Columbia University Press. xii.

²¹ VERMEREN 2012. 28.

²² SERGE SUR: *Mirage ou perspective. Questions internationales*, 53. sz. i. m. 5.

megoldás talán a laicizálódás lehet, de Tunéziában úgy tűnik, nem ebben az irányban haladnak a dolgok, habár mint annyi minden más, ez a kérdés is roppant bonyolultnak látszik. Miközben a mérsékelt iszlámisták győztek a választásokon és ennek az irányzatnak a radikális szárnya is megjelent, a hétköznapiakban az iszlámizáció jelei nemigen érzékelhetők (Tuniszban a péntek déli ima idején sem látni tolongó tömegeket a mecsetek környékén, nyilvánosan is lehet alkoholt fogyasztani stb.). Nagy kérdés ugyanakkor, hogy változni fog-e a nők jogi helyzete. A probléma mélységére utal az a tény, hogy 2012 decemberében a civil társadalom részéről érte figyelmeztetés a kormányt: fordítson nagyobb figyelmet a problémára, s tegyen lépéseket a nők döntéshozatali pozíciókba jutásának elősegítésére, emancipációjuk kiteljesítésére.²³

A tunéziai politikai átmenet, jóllehet feszültségekkel terhes, úgy tűnik, különösebb zavarok nélkül halad előre, bár ezt az említett politikai gyilkosság megkérdőjelezi. 2011. február végén az ország pontos politikai menetrendet állított fel: októberben alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, egy évvel később – miután elfogadták az új alaptörvényt – parlamenti, majd elnökválasztásokat tartottak. Abban mindenki egyetértett, hogy a múltat le kell zárni és a Ben Ali-féle politikai rendszerrel szakítani kell. Valóságos népi legitimitást akartak adni az állami intézményeknek megvetve ezzel a „II. Köztársaság” alapjait.²⁴

A 2011. október 23-i választásokat, amelyeket a májusban létrehozott Független Legfelsőbb Választási Hatóság szervezett, a több száz tunéziai és külföldi megfigyelő egyöntetűen példásnak minősítette. Voltak ugyan mind a kampány, mind a választás napján kisebb szabálytalanságok, ezek azonban a végeredményt nem befolyásolták.²⁵ A száz induló párt közül a Ben Ali alatt betiltott an-Nahda („újjaszületés”) nevű mérsékelt iszlámista párt győzött, mely két szekuláris párttal, a Monszef Marzúki vezette Köztársasági Kongresszussal és a Musztafa ibn Dzsaafar vezette balközép at-Takatullal alakított kormányképes koalíciót. Azt gondolom, önmagában jelzésértékű, hogy az intenzív választási kampánya ellenére az an-Nahdának nem sikerült abszolút többségre szert tennie. 365 pontos programjában demokratikus elkötelezettségét hangoztatta és elkötelezettnek mutatkozott az emberi jogok tiszteletben tartása iránt (nem véletlenül gondolják sokan, hogy a mai an-Nahda már nem azonos az 1980-as, 1990-es évek integrista an-Nahdájával). Az eredmények alapján – a távolmaradókat is figyelembe véve²⁶ – a párt a lakosság legfeljebb 30%-ának támogatását élvezte az ősz folyamán (a 217 fős Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 89 mandátuma volt), ami azt jelenti, hogy a tunéziai társadalom *nem adott* felhatalmazást számára az ország iszlámizálására. Úgy tűnik, a párt ezzel tisztában is volt, hiszen nemzeti egységkormány létrehozására tett javaslatot, igaz, a kormányzati kulcspozíciókat fenntartotta magának (az an-Nahda főtitkára, Hammadi al-Dzsabáli lett a miniszterelnök).

Vannak azonban olyanok, akik ezt nem akarják tudomásul venni. 2011 tavaszán jelentek meg a mecsetek és az egyetemek környékén az addig szinte láthatatlan szalafista „szakállasok”, akik egyre több verbális támadást hajtottak végre a fátylat nem hordó nők, a világi felfogású egyetemi hallgatók ellen, s követelték a *burka* bevezetését a tantermekben és a vizsgákon.²⁷ Leg-

²³ *La Presse de Tunisie*, 2012. december 12.

²⁴ ÉDITH LHOME: Tunisie: élections libres et Constituante ou comment organiser la rupture. *Questions internationales*, 53. sz. i. m. 34–35.

²⁵ Mission d'Observation Électorale de l'Union européenne: *Tunisie. Rapport final. Élection de l'Assemblée Nationale Constituante, 23 octobre 2011*. http://www.eueom.eu/files/pressreleases/english/rapport-final-moe-ue-tunisie-2011_fr.pdf, letöltés: 2012. április 16.

²⁶ A részvétel 57%-os volt.

²⁷ Korábban sem a törvények, sem a rendeletek nem szóltak egy szót sem a fátyolviselésről. Csupán az 1980-as évek elején egy miniszterelnöki utasításról tudok, mely betiltotta a fátylat a hivatalokban és az iskolákban,

erőszakosabbak a Tunisz külvárosában található La Manouba egyetem bölcsészkarán voltak, ahol maroknyi, talán ötvenfős csoportjuk 2011–2012 fordulóján teljesen megbénította az intézmény működését. Itt az említettekén kívül azt is követelték, hogy biztosítsanak számukra a campuson imahelyet. Mivel követeléseiket elutasították, támadni kezdték a kar általuk „balosnak”, „kommunistának” tartott vezetését és szót emeltek a kari tanács átalakításáért. Ülősztrájkokat szerveztek és elbarikádozták a dékáni hivatal folyosóját, maga a dékán még az irodájába sem tehette be a lábát heteken keresztül. Agresszivitásuk megdöbbentő méreteket öltött, egyes világi felfogású oktatókat halálosan is megfenyegettek,²⁸ de egyelőre határozott ellenállással találták szembe magukat mind az egyetemeken, mind az utcán.

A Habib Kazdaghli dékánnal történtek jól mutatják a helyzet fonákságát. A történész végzettségű, világi professzor a tunéziai egyetemi oktatók tömegei szemében a hősies harc példájának megtestesülését jelenti azokkal szemben, akik a vallás nevében az egyetemi szférába olyan gyakorlatot és szokásokat akarnak bevezetni, mely éles ellentétben áll az oktatás legalapvetőbb elveivel. 2012 nyarán egy egyetemista nő a bíróságon azzal vádolta meg a dékánt, hogy márciusban erőszakkal levetette vele az arcát eltakaró fátylát és pofon ütötte. Ha bűnösnek találják, közszereplő lévén, egytől öt évig terjedő börtönbüntetéssel is sújthatják. Az eset előzménye az volt, hogy 2011 novemberében a La Manouba egyetem bölcsészkarának tudományos tanácsa pedagógiai és biztonsági okokból határozatot fogadott el, mely megtiltotta az arcot teljesen elfedő fátyol (*nikáb*) viselését az órákon és a vizsgák alatt (azokon kívül azonban engedélyezték). A hallgatónak ezt a határozatot a beiratkozáskor alá kellett írniuk. A decemberi és januári agresszív iszlámista fellépés nyomán a karnak ki kellett tiltania egyes diákokat, akik folyamatosan zavarták az előadásokat.

2012. március 6-án a kora délutáni órákban engedély nélkül két diáklány lépett be a dékán irodájába. Az egyiküket korábban a kar félévre kizárta, a barátnőjének az ügyét pedig pár nappal később tárgyalták volna. A hisztérikus állapotban lévő lányok a dékán felszólítása ellenére nem voltak hajlandók távozni, összevissza rohagáltak, mindent felforgattak és azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják a helységet. Kazdaghli megpróbálta leállítani őket, még a rendőrséget is hívta és feljelentést tett. Az egyik diáklány később azzal vádolta meg a dékánt, hogy arcul ütötte őt. Másnap a karon sohasem látott, ismeretlen szalafisták leszaggatták az egyetem kerítéséről a tunéziai nemzeti lobogót, s helyére mozgalmuk jelképét, fekete zászlót húztak, ami országos visszhangot váltott ki. Október 25-én, az elsőfokú tárgyalás napján mintegy negyven civil szervezet tüntetett a bíróság, valamint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés előtt a dékán védelmében, novemberben pedig több egyetem oktatói kétórás figyelmeztető sztrájkot tartottak. Petíciójukat ötven parlamenti képviselő is aláírta. A minisztérium kezdettől fogva elutasította, hogy elítélje a szalafista hallgatók tettét, ellenben azzal vádolta a dékánt, hogy politikai célok érdekében eszközként használja a fátyol ügyét. Kazdaghli egy interjújában keserűen ki is jelentette, „az ügyem kísérlet arra, hogy mórésre tanítsák a tunéziai egyetemeket”.²⁹ A politikai perré váló

ezt az utasítást azonban az egyetemeken sohasem alkalmazták, az utcán pedig ugyancsak nem tiltották a fátyolviselést.

²⁸ ISABELLE MANDRAUD: Les „cauchemars” d’Amel Jaïdi, enseignante de la Manouba de Tunis. *Le Monde*, 2012. március 8. http://www.lemonde.fr/journee-de-la-femme/article/2012/03/08/les-cauchemars-d-amel-jaidi-enseignante-de-la-manouba-de-tunis_1653708_1650673.html, letöltés: 2012. április 23.

²⁹ HABIB KAZDAGHLI: Mon procès est une tentative de mise au pas de l’université tunisienne. *Jeune Afrique*, 2012. október 24. <http://www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAWEB20121024133556/tunisie-niqab-ennahdha-salafismehabib-kazdaghli-mon-proces-est-une-tentative-de-mise-au-pas-de-l-universite-tunisienne.html>, letöltés: 2013. február 11.

ügy tárgyalását a bíróság 2013 januárjára elnapolta,³⁰ majd bejelentette, hogy az ítélethirdetésre március 28-án fog sor kerülni.³¹

Általában az állam iszlamizálásával kapcsolatban az an-Nahda álláspontja meglehetősen ellentmondásosnak tűnik. Mivel az 1959-i alkotmányt hatályon kívül helyezték, új alaptörvényt kell elfogadni. Ez a feladat most az Alkotmányozó Nemzetgyűlésre, s benne a relatív többséget szerző an-Nahdára hárul. Az általa elkészített alkotmánytervezetben – a választási programjával ellentétben – a törvényhozás és a jogrendszer forrásává a *sariát*, az iszlám jogot akarta állítani. Ennek értelmében a szabadságjogok alárendelődnek a szakralitás különböző formáinak. Igaz, ebben a kérdésben az an-Nahda nem egységes, s az irányvonal már csak ezért sem világos. Mintha a párt nem egy nyelven beszélne. Egyfelől igyekszik tartani magát a választási programjához, és nyitott, modern erőnek akar látszani, másfelől nem szeretné elidegeníteni magától a szélsőséges szárnyát. Jó példa erre a pártelnök, a Ben Ali alatt 22 évig száműzetésben élő Rasíd Gannúsi magatartása.³² Gannúsi a száműzetésben alakította ki a politikai stratégiáját. 1993-ban megjelent alapművében (*A szabadságjogok az iszlám államban*) kifejtette, hogy egyes iszlámistáknak a demokráciával szembeni ellenérzései az iszlám helytelen értelmezéséből fakadnak. Saját korábbi törekvését, az iszlám kalifátus megteremtését elvetette, s helyette a demokrácia útjában álló akadályok lebontását állította tevékenysége homlokterébe. Tunézia nevében kifelé mérsékelt képet mutat magáról, miközben saját híveit ülteti fontos kormányzati pozíciókba,³³ s nem hajlandó elítélni a radikálisok erőszakos egyetemi akcióit („ők is ennek az országnak a fiai”). A pártban a „héják” és a „galambok” között egyre hevesebb viták dúlnak, valószínűleg ez is oka lehet annak, hogy a szervezet határozatlan időre elnapolta a következő kongresszusát.³⁴

A probléma érzékenységét mutatja, hogy amikor Dzsabáli miniszterelnök a homályos értelmű „hatodik kalifátust” kezdte emlegetni, a civil társadalom részéről hatalmas felzúdulás volt a válasz és még a koalíciós partnerek is tiltakoztak.³⁵ A kormányfő kénytelen is volt visszavonulót fújni: elfogadta a legfeljebb 12 hónapra kinevezett ideiglenes köztársasági elnök, a laikus és köz-

³⁰ *La Presse de Tunisie*, 2012. július 6., november 22.; *Le Temps*, 2012. március 7., október 28.

³¹ <http://www.businessnews.com.tn/Tunisie-%E2%80%93-Affaire-Habib-Kazdaghli--Report-du-verdict-au-28-mars-2013,520,35736,3>, letöltés: 2013. február 11.

³² Gannúsi 1941-ben született szegény, vidéki vallásos parasztcsaládban. Teológiából diplomázott a híres tuniszi Zitúna iszlám egyetemen, példaképének Nasszer egyiptomi elnököt tartotta. Rövid kairói kitérő után Damaszkuszban filozófiából is diplomát szerzett, közben számos európai országban is megfordult. Az 1960-as évek végén nasszeristából iszlámistává vált s így tért vissza hazájába 1969-ben, ahol tanár lett. Különféle iszlám politikai szervezetekben tevékenykedett, mígnem 1981-ben bebörtönözték. Három évet töltött rács mögött, de Ben Ali hatalomra jutása előtt nem sokkal ismét letartóztatták. Hat hónapig tartották fogva a belügyminisztérium pincéjében, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Ben Ali 1989-ben megpróbálta magához édesgetni az iszlámistákat, ezért többüket, köztük Gannúsit is szabadon engedte. Utóbbi ekkor hozta létre az an-Nahdát, de mivel az 1989. áprilisi választásokon csak függetlenként engedték indulni a pártjelöltjeit, Gannúsi májusban elhagyta az országot. 1992-ben távollétében újfent életfogytiglani börtönre ítélték. 1993-ban Londonban telepedett le, ahonnan 2011. január 30-án, két héttel Ben Ali elmenekülése után tért haza. Abdelaziz Barrouhi: *Le mystérieux monsieur Ghannouchi. Jeune Afrique*, 52. évf., 2653. sz., 2011. november 13–19. 44–48.

³³ Veje, Rafik Abdesz-Szálem lett a külügyminiszter.

³⁴ FRIDA DAHMANI: *Ennahda, blocage à tous les étages. Jeune Afrique*, 52. évf., 2667. sz., 2012. február 19–25. 47–49.

³⁵ Dzsabáli iszlám elkötelezettségére jó példa a vahhábita Szaúd-Arábiával kapcsolatos álláspontja. Egyik első hivatalos külföldi látogatásán agyba-főbe dicsérte szaúdi vendéglátóit. Holott Rijád, mely a végsőkig támogatta Ben Ali klánját, nem hajlandó kiadni őt, s ebul szerzett vagyonának is menedéket biztosít. Ezenkívül az

vetlen stílusú Marzúki hatalmi jogosítványainak kiterjesztését (pl. a hadsereg főparancsnoka, a miniszterelnök és a főtisztviselők kinevezése, a törvények kihirdetése). Az iszlámisták abba is beleegyeztek, hogy a kormány elleni bizalmatlansági indítvány elfogadásához a képviselők egyszerű többsége kelljen.³⁶ Elfogadásra került az is, hogy Habíb Burgiba, „a felvilágosult despota” idején,³⁷ 1956. augusztus 13-án hatályba léptetett személyi jogállást (a többnejűség és az eltasztás tilalma, a szabad házasodás és a polgári válás bevezetése), melyet 1987 után Ben Ali tovább gazdagított, alkotmányjogilag is körülbástyázzák, ami a nők jogainak biztosítását ígéri. Sokatmondó, hogy 2011. augusztus 3-án törvényt fogadtak el, ennek alapján női kvótákat határoztak meg a választási listákra vonatkozóan, s így mintegy ötezer nő is jelölt lehetett (a parlamentbe bejutó 49 nőből 42 az an-Nahda jelöltje volt). Azt gondolom, van remény arra, hogy az ország hatvan éve kiépített modern, világi alapjai³⁸ képesek ellenállni a kétségkívül meglévő iszlámizációs nyomásnak. Erre utal, hogy 2012. március 26-án az an-Nahda, nemet mondván a szalafistáknak, kategorikusan kijelentette, a saría nem kerül be az új alkotmányba.³⁹

Az iszlámistáknak a külpolitika fölött sincs kizárólagos hatalmuk, jóllehet a külügyminiszteri tárcát megkapták. Ez ellen a laikus politikai erők hevesen tiltakoztak, mondván, az ország külpolitikájának a nemzeti érdekeket, nem pedig az iszlámisták céljait kell szolgálnia. A világiai a kormány ama külpolitikai törekvését is bírálták, hogy a konzervatív szunnita monarchiákkal létesítsen szorosabb kapcsolatot („szunnita tengely”), ehelyett a mediterrán (európai uniós) viszonyrendszer élénkítését és a magrebi partnerség fejlesztését követelték.⁴⁰ Marzúki ezen a téren is aktív. 2012 elején például magrebi körútra indult és Tripoliban, Algírban, Rabatban és Nuáksútban arról győzködte vendéglátóit, hogy a plurális és átlátható politikai rendszer „a legjobb módja az Arab Magreb Unió⁴¹ szilárd alapokon nyugvó felépítésének”.⁴²

Az an-Nahdának arra is tekintettel kell lennie, hogy a Nyugat nagyon rossz szemmel nézné az iszlámizálást, ami lehetőséget biztosít a világi erőknek arra, hogy az általuk vallott értékeket, a modernitást, a demokráciát, az emberi jogokat, a nyitás politikáját megvédjék. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben bebizonyosodott, hogy hiába az an-Nahda relatív többsége, a szekuláris pártok eddig megakadályozták ama törekvéseit, amelyek a politikai rendszer iszlám irányba történő átalakítása felé mutattak volna.

Öböl-államok pénze támogatja a tunéziai szalafisták provokációit azáltal, hogy olyan televízió-csatornákat finanszíroz, melyek az észak-afrikai országban az iszlám középkori olvasatát népszerűsítik. Serge Halimi: Impunité saoudienne. *Le Monde diplomatique*, 2012. március.

³⁶ Az an-Nahda kétharmados vagy háromnegyedes többséget akart, ami gyakorlatilag vétőjogot biztosított volna neki. Hassen Zenati: Ennahdha au pied du mur. *Afrique Asie*, 2012. január. 49.

³⁷ Abdelhamid Laruèche: Bourguiba, despote éclairé. *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. i. m. 63–65.

³⁸ Burgiba és Ben Ali szekularizációs és modernizációs módszereiről lásd: La laïcisation en douceur de la Tunisie. Entretien avec Mohamed Charfi. *Les collections de l'Histoire*, 52. sz. i. m. 48–51.

³⁹ *Le Monde*, 2012. március 27.

⁴⁰ TAÏEB HOUIDI: Vers quels égarements s'achemine notre politique étrangère? *La Presse de Tunisie*, 2012. február 5.

⁴¹ Az Arab Magreb Unió (UMA) 1989-ben jött létre, Algériát, Líbiát, Marokkót, Mauritániát és Tunéziát fogja össze. A tagállamok közötti ellentétek miatt a szervezet gyakorlatilag haldoklik, az utolsó csúcstalálkozójára 1994-ben került sor. A szervezetről bővebben lásd: Lengyel István: *Országok az Atlasz vonzásában. Az Arab Maghreb Unió esélyei*. Kairosz, Budapest, 2006.

⁴² CHERIF OUAZANI: Marzouki étonne et détone. *Jeune Afrique*, 52. évf., 2667. sz. i. m. 10–12.

A gazdasági problémák fokozzák az egyébként is nehéz helyzetet. Optimizmusra adhat azonban okot, hogy az új rendszer politikailag és társadalmilag stabilnak látszik. Van remény arra, hogy a demokratikus jogok kiterjesztése és a politikai nyitás a gazdaság fellendítését is elő fogja segíteni. Ebben nagy szerepet játszhat a rendkívül sokszínű és erős civil társadalom. A fellendüléshez nagy szükség lenne az infrastruktúra, különösen az ország nyugati részének úthálózat-fejlesztésére, ugyanis az algériai határ menti régiókban a munkanélküliség meghaladja a 30%-ot (az országos átlag hivatalosan 14,5%, de 2011 végére elérte a 19-20%-ot).

Reményt ad azonban, hogy az esetlegesen meginduló líbiai újjáépítés tunéziaiak tömegeinek tudna munkalehetőséget teremteni. Szerencsére a textil- és gépipari export növekedésnek indult. Természetesen elengedhetetlen európai befektetők becsábítása és a hagyományos turizmus újbóli beindítása. Ez utóbbihoz mindenképp a társadalmi stabilitás, a rend és a biztonság helyreállítására lenne szükség, de ezen a téren jelentősek az eredmények. Természetesen a turizmus fellendüléséhez az európai gazdasági helyzet javulására is szükség volna.

Az egyik tunéziai vállalatvezető lényegre törően így fogalmazott: „a gazdasági gépezet újraindulása végső soron csak rajtunk és a bizalom helyreállításán múlik”.⁴³ *

Gorfák a dél-tunéziai Medenine-ben. A gorfa gabonátároló kamrát jelent, melyeket a képen látható módon építenek egymás mellé és fölé. Medenine egyik nevezetessége, hogy a városban forgatták a Star Wars című film első részét 1999-ben ❖ Fotó: Karancsi Zoltán

⁴³ DAHMANI, FRIDA: La société civile vent debout. *Jeune Afrique* 2011. június 16. – július 2. 51. évf. 2633. sz., 50–53.

Marokkó útja a függetlenségtől a francia protektorátusig (1840–1912)

— *Morocco on his Way from Independence to French Protectorate* —

Abstract

The present-day territory of Morocco was inhabited already from the Bronze Age; later Phoenician and Roman settlements were established here. The Muslim era began in 681 A.D. when Uqbaibn Nafi's conquest reached the coastline of the Atlantic Ocean. The favourite daughter of the Prophet, Fatima travelled to North Africa and her son, Idris I founded a new dynasty which was the starting point in the history of the State of Morocco. Later, in the second part of the 19th century European powers (France, England, Spain, and Italy) influenced the country, but the most important of its trade partners was England. In 1911 France took over the country after an agreement in which France relinquished some of its territories in Congo to Germany in exchange for Morocco. One year later the Treaty of Fez deprived Morocco of its independence and territorial unity, as it divided the country into three different parts controlled by different nations (a French, a Spanish and an international zone), but the French authority was predominant. The present study gives a detailed analysis of the protectorate's institutions, the principal offices and the international relations of Morocco, especially with France.

A nagyhatalmak vetélkedése Marokkó megszerzéséért

Marokkó területe már a bronzkortól lakott. A Kr. e. 8. századtól található forrásokat, először föníciai kereskedő telepekről, majd római provinciákról. A muszlim idők 681-ben kezdődtek, amikor Ukba ibn Nafi¹ elérte az Atlanti-óceánt. A próféta kedvenc lánya, Fatima is Észak-Afrikába utazott és fia dinasztiát alapított Fezben I. Idrisz néven, ezért a marokkói uralkodócsalád Mohamed prófétától származtatja magát, és ettől az eseménytől fogva beszélhetünk önálló marokkói államról.

Sokan a legnyugatibb arab államnak tekintik: „al-Magrib al-Aksza”. Ez nemcsak a földrajzi elhelyezkedésére utal. A marokkóiak mindig nyitott szemmel figyelték a nagyvilág eseményeit. Erre egyik legjobb példa, hogy Marokkó volt az első ország, amely elismerte az Amerikai Egyesült Államok függetlenségét 1777-ben. A 19. század második felében Marokkó történetében új fejezet kezdődött. Az ország, amely évszázadok óta büszkén őrizte függetlenségét, jól láthatóan az európai nagyhatalmak befolyása alá került.

¹ Ukba ibn Nafi (622–683) Muávija Omajjád kalifa hadvezére. 670-ben kinevezték a muszlim csapatok élére, hogy védelmezze az iszlámot és gyarapítsa az iszlám földjét.

1844 és 1870 között több francia katonai behatolás is történt Marokkó területére. Miután Abder-Rahmán seregét legyőzték az isly-i csatában, bombázták Tangert és elfoglalták Mogador szigetét, a szultán 1844. szeptember 10-én a tangeri egyezményben lemondott Abdel-Káder² további támogatásáról, majd 1845 májusában elfogadtattak vele egy határszerződést, amelyben pontatlanul határozták meg a marokkói–algériai határvonalat. Arra hivatkoztak, hogy a Szaharában nincs konkrét határ, mivel a terület nem áll művelés alatt, így egyfajta „senki földjeként” értelmezhető.³ Franciaország így nyitva hagyta a határkérdést, hogy lehetőséget biztosítson egy későbbi beavatkozásra.

Anglia is próbált befolyást szerezni Marokkóban. Az 1856. december 9-én kötött szerződés kimondta, hogy Anglia szabadon kereskedhet az országban. Csak a fegyverbehozatal és a gabonaexport maradt szultáni monopólium.⁴

Ezek a szerződések még nem keltettek nagy visszhangot a marokkói nép körében. Igazi fordulópontnak az 1859–1860-as spanyol–marokkói háború tekinthető.⁵ A spanyol gyarmatosítás a *reconquista* folytatásaként Marokkóban kezdődött. Az 1415-ben elfoglalt Ceuta és az 1491-ben elfoglalt Melilla mind a mai napig Spanyolországhoz tartoznak. Az ezt követő évszázadokban az ibériai uralkodók figyelmét és erejét lekötötte az újonnan felfedezett Amerika gyarmatosítása. Az 1898-as párizsi békét követően – amikor a spanyol korona elvesztette utolsó jelentős gyarmatait, Kubát, Puerto Ricót és a Fülöp-szigeteket – kezdett újra Észak-Afrika felé fordulni. Ettől az időszaktól kezdve Marokkó egyre jelentősebb szerepet játszott Spanyolország diplomáciai tevékenységében.

1859-ben Ceutából és Melillából kiindulva Spanyolország hadjáratot indított a belső területek megszerzéséért.⁶ A két évig tartó háború folyamán az 50 000 fős hadsereg megszállta Tetuánt. A háborút lezáró békeszerződés 9. cikkelyében a marokkói uralkodót háborús elégtétel fizetésére kötelezték. Pontosán meghatározták az összeget és a fizetés módját. A szultán négy részletben volt köteles kifizetni a kártérítést, a szerződésben meghatározott határidők betartásával (1860. július 1., augusztus 29., október 29., december 28.).⁷ Az uralkodó végül csak angol

² Abdel-Káder (1807–1883) algériai arab emír. Algéria francia megszállása, 1830 után ő lett a fellázadt törzsek vezetője. Több hadisikert is elért, ezért a franciák 1837-ben békét kötöttek vele. A fegyverszünetet kihasználva államot alapított, hatalma az ország közel kétharmadára terjedt ki. 1847-ben a francia túlértő előtt letette a fegyvert.

³ „Ne sera pas désigné par des pierres.” (1. cikkely); „Dans le Sahara, il n’y a pas de limite territoriale à établir entre les deux pays puisque la terre ne se laboure pas...” (4. cikkely) Az 1845-ös marokkói–algériai szerződés szövegéből. Idézi: AYACHE 1956. 50.

⁴ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 18.

⁵ Friedrich Engelsnek 1960. január–március között három cikke is megjelent a New York Daily Tribune című napilapban az 1859–1860-as spanyol–marokkói háborúval kapcsolatban. Részletesen, szinte napi lebontásban tárgyalja az eseményeket. Keményen bírálja a spanyol katonai vezetést. Elismeri, hogy a helyi „mór” erők rendkívül jól harcolnak, később azonban őket is erősen kritizálja. Helytállásukat – az algériaiak franciákkal szembeni kiállásával összehasonlítva – gyengének tartja. Többször is utal csapataik irreguláris mivoltára. Úgy véli, a spanyolok nem megfelelően használják fel erejüket és bármennyire is szeretnék a helyi harcosok helyismeretére fogni veszteségeiket, valójában csak a rossz taktikázásnak köszönhetik azokat. Többször összehasonlítja az eseményeket a franciák algériai megjelenésével és kiemeli a franciák hozzáértését és rátermettségét a spanyolokkal szemben. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 1965. 534–537., 538–542., 547–551.

⁶ J. NAGY LÁSZLÓ 1985. 61–68.

⁷ Art. 9. Tratado de Paz, entre España y Marruecos presentado anteayer en las Córtes por el gobierno de S. M. In DON RAFAEL DEL CASTILLON 1859. 539.

banki kölcsönökből tudott fizetni.⁸ Ez hatalmas teher volt az egész társadalom számára. Emelnie kellett az adókat, sőt új adókat vetett ki, hogy fizetni tudja a magas kamatokkal terhelt hitelt. Az országban általánossá vált az elégedetlenség.⁹

Az európai kapitalista államok külpolitikáját 1840 és 1880 között elsősorban az a törekvés jellemezte, hogy új piacokat nyissanak termékeiknek. Minél fejlettebb egy országban a kapitalizmus, minél több gyár létesül, annál égetőbbé válik a nyersanyag-utánpótlás kérdése. A konkurenciaharc és a nyersanyagforrásokért folytatott küzdelem felerősítette a gyarmatok szerzéséért folyó vetélkedéseket.

A gazdasági érdekek mellett meg kell említeni a stratégiai okokat és az anyaország társadalmi, szociális, politikai helyzetéből eredő ösztönző tényezőket. Megfigyelhető, hogy a belső feszültségeket igyekeztek kifelé irányítani. 1852-ben ugyan még Angliában sokan „nyakukba akasztott malomköveknek”¹⁰ tartották a gyarmatokat, mondván, túl költséges a megtartásuk, azonban az 1890-es évekre egészen más vélekedés alakult ki. Egyre inkább elterjedtek a „fehér faj” felsőbbrendűségéről szóló nézetek. Így az anyaország társadalmának egyre nagyobb rétegét tették érdekeltté a gyarmatosításban. 1870 után az egyes hatalmak gyarmatbirodalmának kialakítása három módon történhetett. Akiknek már voltak gyarmataik, igyekeztek korszerűsíteni azokat, hogy megfeleljenek az új kihívásoknak. Ezenfelül a világ még szabadon lévő területeit elosztották egymás között igazodva a fennálló erőviszonyokhoz. A politikailag független, de gazdaságilag gyenge, társadalmilag elmaradott országokat igyekeztek a felügyeletük alá vonni diplomáciai, fegyveres vagy gazdasági eszközökkel.¹¹

Ez utóbbi valósult meg Marokkóban. A katonai beavatkozásokat követően egyre több, számára előnytelen kereskedelmi szerződés született. Nem csak kikötők nyíltak meg a külföldi kereskedők előtt, de túlzott engedményeket is kaptak. Mentességet kaptak minden adó és illeték fizetése alól. Az is komoly problémákat okozott, hogy egyes helyi lakosokat is bevontak bizonyos kedvezményekbe. 1863. augusztus 17-én létrejött egy francia–marokkói megállapodás, amely kimondta, hogy a konzulátusi alkalmazottak, megbízottak, helyi kereskedő házak ügynökei, mezőgazdasági üzlettársak is részesülnek adómentességben és konzulátusi védelemben. Két nappal később több nagyhatalom is csatlakozott ehhez a megállapodáshoz (Szardínia, Nagy-Britannia, Egyesült Államok). Ez marokkói oldalról azt jelentette, hogy egyes helyi lakosok kivonhatták magukat saját hazájuk törvénykezése alól. Ez komoly visszaélésekre adott módot. Az új uralkodó, Muláj Hasszán (1876–1894), látva a negatív következményeket, megpróbálta eltörölni ezt az intézkedést. Ebben a szellemben hívta össze a madridi konferenciát 1880-ban, de nem tudta érvényesíteni akaratát. A jelenlévő tizenkét állam (Franciaország, Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Belgium, Dánia, Spanyolország, Anglia, Olaszország, Hollandia, Portugália, Svédország és az Egyesült Államok) még jobban megerősítette jogait Marokkóban. Azt ugyan szerződésbe foglalták, hogy a külföldieknek is kell adót fizetniük (*tertib*),¹² de a valóságban erre nem került sor.

Az uralkodó jól látta, milyen veszélyt jelentenek a külföldi érdekek az országa számára, ezért komoly reformokat kezdeményezett. Fejlesztette a hadsereget, hogy elég erős legyen a katonai ellenálláshoz. Ehhez külföldi segítségre volt szüksége, azonban nem akart egyetlen hatalom

⁸ ALBERT AYACHE 1956. 50.

⁹ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 18–19.

¹⁰ Disraeli angol író és politikus mondta 1852-ben. SALGÓ LÁSZLÓ 1977. 48.

¹¹ SALGÓ 1980. Kossuth Könyvkiadó. 46–47.

¹² „Ezen adó természetét, fizetési módját, határidejét és összegét egy, a jelenlévő államok és Ő Szultáni Felsége között létrejövő speciális rendelet határozza majd meg.” AYACHE 1956. 52.

túlzott befolyása alá sem kerülni, ezért francia, angol, német, spanyol és olasz szakembereket is hívott az országba. Velük együttműködve alapított egy fegyvergyárat 1888-ban. Felismerte, hogy országának szüksége van képzett szakemberekre, ezért fiatalokat küldött Európába, hogy elsajátítsák a modern technológiákat, és alapított egy mérnöki iskolát is.

1875 és 1905 között az európaiak száma megháromszorozódott a kikötővárosokban (500-ról 1500-ra emelkedett). Az ország kereskedelmi mérlege fél évszázad alatt az ötszörösére nőtt. 1848-ban 15 millió francia frankról beszélhetünk, 1900-ra ez a szám 85 millióra nőtt. A kereskedelem főként tengeri úton zajlott. Nyolc kikötőbe érkeztek hajók. A század végére Casablanca – ahol a külfölddel való kereskedelem egynegyede zajlott – lett a legfontosabb.

Összességében elmondhatjuk, hogy az eddig tárgyalt korszakban a legfőbb külkereskedelmi partner Anglia volt,¹³ főleg a gyapjú- és teakereskedelemben dominált. Franciaország (Algériával együtt) a második helyet foglalta el.¹⁴ Vásárolt gabonát, jószágot és eladott selymet, gyertyát, vegyszerárut, de főként a cukor- és gyapjúpiacon volt jelen. Az exportált marokkói gyapjú 45%-át Franciaország vásárolta fel. Bár egyértelműen ők álltak az első helyeken, de számolniuk kellett az egyre erősödő német konkurenciával is.¹⁵ A német tőke megjelenésével kiéleződött a küzdelem a Marokkó feletti befolyásért. 1889-ben még csak hat német kereskedőtársaságról, 1904-ben azonban már 34-ről beszélhetünk. Ugyanebben az időben 2,4-ről 14,3%-ra nőtt a részesedése a külkereskedelmi forgalomból.¹⁶ Németország gabonát és az exportált gyapjú egyharmadát vásárolta fel. Cukrot és mindenekelőtt vasárut adott el, így felzárkózott a harmadik helyre.

A függetlenség elvesztése

Marokkó tudta a Magreb-országok közül a legtovább megőrizni függetlenségét,¹⁷ de több nagyhatalom is szemet vetett rá. Franciaország az algériai szomszédságra, Spanyolország a történelmi jogaira hivatkozott. Anglia is 1880 óta nyíltan törekedett minél nagyobb befolyást szerezni a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Németországban pedig a sajtó a Marokkóban rejlő lehetőségekről, gazdagságról áradozott és az egyértelmű német szándékról, hogy kivegyék a részüket a vele folytatott kereskedelemből.

A századforduló után felgyorsultak az események. Tanúi lehetünk, hogy Marokkó alig több mint tíz év alatt hogyan került teljesen Franciaország befolyása alá. Az események két szintéren zajlottak. Egyrésztől több titkos megállapodás is született az európai nagyhatalmak között, mintegy újra felosztva a gyarmatokat. Másrésztől Marokkón belül jól végigkövethető az, ami Tunéziában is történt 1875 és 1881 között. A recept egyszerű: hatalmas adósságokba hajszolni az országot, hogy az uralkodó kénytelen legyen külföldi kölcsönökhöz folyamodni és olyan népszerűtlen intézkedéseket bevezetni, amelyek a lakosság lehetőleg minél szélesebb rétegét érintik, így biztos az elégedetlenség és a lázongás. Mikor már teljes a káosz, egy erős külföldi hatalom – Marokkó esetében Franciaország – segítő kezét nyújtva beavatkozik. Intézkedéseit úgy tünteti fel, mint a helyi lakosság érdekében feltétlenül szükséges lépéseket.

¹³ 1900: importált 22 millió frank értéket és exportált 12 millió 700 ezer frank értéket. Uo. 53.

¹⁴ 1900: importált 10 millió 400 frank értéket, exportált 9 millió frank értéket. Uo.

¹⁵ Uo. 54.

¹⁶ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 20.

¹⁷ Algériát 1830-ban megtámadták a franciák, és a Második Köztársaság 1848-as alkotmányában Franciaország három tengerentúli megyéjének nyilvánították. Tunézia pedig 1881-ben aláírt bardói egyezmény után francia protektorátussá vált.

Franciaországban egy pénz- és üzletemberekből álló befolyásos társaság – amelynek tagjai főleg kereskedők, nagy hajózási társaságok vezetői és politikusok – határozottan követelte Marokkó megszerzését. Vezetőjük, Eugène Étienne 1898-ban egyértelműen kijelenti a *Gyarmati és Diplomáciai Kérdések* elnevezésű folyóirat decemberi számában, hogy Marokkót „tunéziálni” kell, akár erőszak árán is. Azt írja, hogy „Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket Tunéziába. Neki kell – kétségtelenül nehezebben – elvezetni bennünket Marokkóba is.”¹⁸ Franciaország jól helyezkedett, úgy tűnt, mindent hajlandó bevetni, hogy megszerezze a Marokkó feletti hatalmat. Az 1904. április 8-án létrejött megállapodásban Nagy-Britannia szabad kezet adott Franciaországnak Marokkóban, ha cserébe lemond egyiptomi érdekeiről. „Öfelsége kormánya elismeri, hogy Franciaország feladata a vele szomszédos Marokkó nyugalmanak őrzése és a segítségnyújtás minden adminisztratív, gazdasági és pénzügyi reformban, amire csak az országnak szüksége van.”¹⁹

Párizs még ugyanebben az évben Olaszországnak ígérte a tripoli vilajetet – ami ekkor még az Oszmán Birodalom része –, az olaszok pedig cserében elismerték a franciák jogait Marokkóban.²⁰ A spanyolokkal pedig egyszerűen felosztották egymás közt az országot. Északon spanyol, délen pedig francia érdekszféra kialakítását tervezték. Ezt már Németország sem nézhette tétlenül. Vilmos császár 1905 márciusában maga utazott Tangerbe, hogy megakadályozza a francia tervek megvalósulását.²¹

1906. január 15-én a Gibraltár melletti Algeciras városában konferenciára került sor, mely három hónapig tartott 13 ország részvételével. A marokkóiak számítottak Németország támogatására, hiszen a németek érdeke az volt, hogy továbbra is szabadon kereskedhessenek Marokkóval, de Németország háttérbe szorult a konferencián. Be kellett érnie annyival, hogy a szerződés kimondta minden aláíró hatalom gazdasági egyenlőségét. A konferencia elismerte Franciaország és Spanyolország különleges jogait Marokkóban. Megállapodtak marokkói nemzeti bank létrehozásáról a Banque de Paris felügyelete alatt. A kikötők szabad kikötők lettek és francia, spanyol irányítás alatt álló rendőri szervek alakultak.

A marokkói nép sértve érezte magát. Az uralkodójukat azzal vádolták, hogy eladta hazáját a külföldieknek, a francia adósságellenőrző ügynökök jelenléte és az algecirasi szerződés aláírása csak növelte felháborodásukat. Ebben a feszült légkörben került sor egy francia származású orvos (Mauchamp) meggyilkolására 1907 márciusában. Ez szolgáltatta az ürügyet Udzsda elfoglalásához. Az európaiak védelmére hivatkozva a franciák megszállták Kelet-Marokkót. Ugyanez év júliusában egy francia vállalat megkapta a casablancai kikötő építési jogát. A saujai törzsek követséget küldtek a város vezetőjéhez, hogy állítsák le a munkálatokat. Mivel a kérés nem talált meghallgatásra, július 30-án kilenc európai munkást megöltek. Ezt követően a franciák augusztus 5-én megszállták a kikötőt és környékét. Ez hatalmas felháborodást váltott ki a lakosság körében és törzsi felkelés vette kezdetét. Abdel-Aziz szultánt árulónak kiáltották ki, és megfosztották trónjától. Helyére fivérért, Muláj Hafidot választották, akit a nép nagy lelkesedéssel fogadott, mint a nemzeti függetlenség bajnokát, ugyanis korábban nyíltan bírálta elődje politikáját. De hamar jött a csalódás. Az algecirasi szerződést nem törölték el, és a külföldieknek sem kellett elhagyniuk az országot.

¹⁸ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 20.

¹⁹ Idézi: AYACHE 1956. 62–63.

²⁰ BENKE 1997. 960.

²¹ AYACHE 1982. 53.

Az uralkodót kényszerítették, hogy kölcsönt vegyen fel francia bankoktól és ebből fedezze Abdel-Aziz tartozásait, a teljesített vagy még folyamatban lévő közmunkákat, a Larás kikötő tervbe vett munkálatait és az augusztus 5-i partraszállás során áldozatul esett franciák családjának a kártérítést. Ezeken felül még vállalnia kellett 70 millió frank fizetését a franciáknak, 65 milliót pedig a spanyoloknak, hogy abból fedezzék a katonai beavatkozás költségeit. A népi elégedetlenségi hullám most Muláj Hafid ellen fordult. A fellázadt törzsek Fez városát támadták. Az uralkodó nem tudta felvenni velük a harcot. Nem látva más megoldást, a franciákat hívta segítségül. A Moinier tábornok vezette hadoszlop fel is szabadította a várost.

A spanyolok sem tétlenkedtek. Az anyaországban uralkodó háborúellenes közhangulat – amely később súlyos belpolitikai válságba torkollott (Semana Trágica)²² – ellenére felderítő hadihajókat küldtek, hogy elfoglalják Larást és el-Kszart.

Ezt követően a német kormány érvénytelennek minősítette az algecirasi szerződést és *Párduc* nevű cirkálója 1911. július 1-jén lehorgonyzott Agadir partjainál. Agadir egy kis, szinte jelentéktelen kikötő volt az Atlanti-óceán partján, de ezzel az eseménnyel bevonult a történelembe. Ez a váratlan húzás hatalmas visszhangot keltett egész Európában. A hamarosan csak „párducgrásként” emlegetett német intervenció ürügyeként – a június 30-án megfogalmazott hivatalos közleményben – a német kormányhoz intézett, Dél-Marokkóban alapított német vállalatok élet- és vagyonbiztonsági kérelmét nevezték meg. Kiderlen-Waechter, az akkori német külügyminiszter később azt állította, hogy nem akart állandó német jelenlétet Agadirban, csak tárgyalásra akarta bírni a franciákat. Azonban súlyos, három hónapos diplomáciai krízis bontakozott ki. Háborús hírek terjedtek, egész Európa figyelt. Több helyen mozgósítások is történtek.²³ Végül a válság az 1911. november 4-i egyezmény aláírásával csillapodott, és a világot végül megrengető háború még váratott magára. Németország elismerte a Marokkó feletti francia uralmat. Cserébe Franciaország átengedte Kongó egy részét (275 ezer km²-t) a németeknek.²⁴ Így végül Franciaország került ki győztesen a Marokkó felügyeletéért vívott harcokból.

A fezi szerződés

1912. március 30-án megszületett a fezi egyezmény, amit Franciaországban a parlament július 1-jén fogadott el 460 igen és 79 nem szavazattal. Ekkor nem csak függetlenségét veszítette el Marokkó, hanem területi egységét is. A szerződésbe belefoglalták, hogy a francia kormány a későbbiekben egyeztetni fog Spanyolországgal „azokról az érdekekről, amelyek a spanyol kormány földrajzi helyzetéből és a marokkói partokon lévő területi érdekeltségeiből erednek”.²⁵ Erre már novemberben sor is került. Megszületett a spanyol–francia szerződés (1912. november 27.), melynek értelmében Marokkót három részre osztották.²⁶ Létrejött egy spanyol és egy francia zóna, Tanger pedig nemzetközi felügyelet alá került.

²² A Semana Trágica a barcelonai munkások általános sztrájkjából kirobbanó fegyveres felkelés, melynek egyik nyitó eseménye a Marokkóba vezényelt katonák 1909. július 26-i parancsmegtagadása volt. A barikádharok és az összecsapások egy hétig tartottak. J. NAGY LÁSZLÓ 1985. 63.

²³ BARRACLOUGH 1988. 7–12.

²⁴ AYACHE 1956. 69.

²⁵ A fezi egyezmény 1. cikkelyéből. J. NAGY 1996. 94.

²⁶ Convenio fijando la respectiva situación de España y Francia en Marruecos (Firmado en Madrid el 27 de noviembre de 1912). HERRERA – GARCÍA FIGUERAS 1930. 47–56.

A fezi egyezmény formálisan a Francia Köztársaság és sarífi Ófelsége kormánya között jött létre, de nem nehéz belátni, hogy valójában egyoldalú szerződésről van szó, amelyben a Párizs kifejezésre juttatta jogait Marokkóban. Már az első cikkelyben megjelent, hogy csak olyan adminisztrációs, igazságszolgáltatási, oktatási, pénzügyi és katonai reformok valósulhatnak meg, „amelyeket a francia kormány hasznosnak ítél”.²⁷ Ezzel a kikötéssel bármilyen reformjavaslatot megvétőzhatott minden különösebb indoklás nélkül. Egy olyan új rendszer kiépítését ígérte, amelyben biztosított a helyi lakosság vallásának, hagyományainak tisztelete. A szultánt megahagyták pozíciójában és biztosították tiszteletének, presztízsének védelmét. Itt tulajdonképpen a protektorátus intézményének néhány alapvető jellemzőjét láthatjuk.

Az első kinevezett marokkói főrezidens, Hubert Lyautey írja egy 1920. november 18-án kelt körlevelében: „A protektorátus koncepciója egy olyan országé, amely megőrzi saját intézményeit, saját magát kormányozza, igazgatja saját szervezeteivel egy európai hatalom egyszerű ellenőrzése alatt. Ez az európai hatalom tartja kézben a külkapcsolatokat, a pénzügyeket, a hadsereg irányítását és megszabja a gazdasági fejlődést. Az a formula, amely uralja és jellemzi ezt a koncepciót: *ellenőrzés szemben a direkt irányítással*.”²⁸ (Kiemelés az eredetiben – K.M.) Franciaországnak be kellett látnia, hogy egy algériai típusú gyarmatosítást már nem lehet véghezvinni. A direkt irányítás belső ellenálláshoz vezetett volna. Katonai erővel fenntartani a rendet pedig hatalmas költségekkel jár. Ezért megpróbálták a függetlenség látszatát keltetni. Ebben fontos szerepet szántak az uralkodónak.

Az uralkodó szerepe a protektorátus rendszerében

A szerződés kilenc cikkelyéből hét érintette az uralkodó szerepét az új rendszerben. A francia kormány biztosította a szultánt az állandó védelemről. Személye és trónja sérthetetlen. Ez vonatkozott örökösire is (3. cikkely). Kijelentették, hogy minden rendelkezést Ő fog meghozni a francia kormány javaslatára (4. cikkely). A francia kormány és Ófelsége, sőt külföldi államok és Ófelsége között is a francia kormány által kinevezett főrezidens lesz a közvetítő (5. cikkely). A 6. cikkelyben Ófelsége „kötelezi magát, hogy semmilyen külügyi jellegű akciót nem hajt végre a francia kormány beleegyezése nélkül”. Végül a 8. cikkelyben „Ófelsége beleegyezik, hogy a jövőben sem direkt, sem indirekt módon, sem állami, sem privát hiteltől nem köt szerződést és nem támogat semmilyen koncepciót a francia kormány jóváhagyása nélkül”. Ezenfelül francia katonai megszállásról is döntöttek, amely „szükséges” a rend és a kereskedelem biztonságának fenntartásához.

Ha ezeket a megkötéseket összeadjuk, kirajzolódik, hogy Marokkó uralkodójának csak bábszerepet szántak. Kivették a kezéből a külügyet, a pénzügyet és a katonai irányítást, egyetlen feladata a függetlenség illúziójának keltése volt. Maga Lyautey írja a fentebb már idézett körlevelében, hogy ugyan „nagy gonddal őrzik a szultán külsődleges előjogait, nagyon vigyáznak a vele kapcsolatos protokoll betartására és minden adminisztratív intézkedés a neve alatt fut, ő írja alá a *dahirokat* (rendeleteket). Azonban semmilyen tényleges hatalma nincs. Napi kapcsolatban van ugyan a sarífi tanácsadóval, de ez minden. Véleményét kikérni pusztán formalitás.”²⁹ Ezt az

²⁷ A fezi egyezmény 1. cikkelyéből. i. m.

²⁸ J. NAGY 1995. 26. Lásd még: *Politique du Protectorat*. 1920. november 18. In LYAUTEY L'AFRICAIN 1957. 28.

²⁹ *Politique du Protectorat*. i. m.

uralkodó, Muláj Hafid is tudta. Aláírta a szerződést, mert az adott helyzetben nem látott más választást. Hosszú egyezkedés után sor került lemondására is. Lyautey tudta, hogy nem számíthat az együttműködésre Muláj Hafiddal. Várható volt, hogy az uralkodó mindent megtesz, hogy hatalmát visszaszerezze, és hogy *dzsihadot* hirdessen az idegen behatolók ellen. Elképzelhetetlen volt, hogy az egyeduralkodáshoz szokott szultán együttműködjön a francia főrezidenssel. A szerződés másnapján ezt írta: „Vigyázzanak, uraim! Én egy olyan nép nevében beszélek, amely sosem volt gyarmat, sosem volt elnyomott, leigázott nép. Egy olyan birodalmat képviselek, amely évszázadok és generációk óta független birodalom.”³⁰ A szultán itt nemcsak a saját lázadásáról és nyugtalanságáról beszél, hanem az egész népről.

Az egyetlen megoldásnak Muláj Hafid eltávolítása tűnt. Hosszú egyezkedés után augusztus 12-én aláírtak egy megállapodást, melynek értelmében az uralkodó lemondott trónjáról egy jelentős összeg és franciaországi tartózkodás fejében. De távozása előtt mindent megtett, hogy az emberek tudomására hozza: lemondása nem volt önkéntes, hanem erős nyomás hatására cselekedett.³¹ Utódja Muláj Juszufllett.³² Marokkó uralkodója minden külsőséget megőrizhetett. Továbbra is rendelkezésére álltak a palotái, személyzete, őrsége (bár már francia tisztek irányítása alatt). Továbbra is ő volt az *imám* – a hívők vezetője – és a *kalifa*. Mivel Marokkóban abszolút monarchia volt, nem lehetett megtenni azt, hogy az uralkodót megfosszák hagyományos jogaitól. Viszont így, hogy a hatalom egy kézben összpontosult, elég volt az ő jogköreit, feladatait korlátozni, mert az egyet jelentett az egész ország kormányzásával.

„Amint a hír elterjedt, Fezben általános lett a döbbenet. A protektorátusi szerződésre úgy tekintettek, mint adásvételi szerződésre. Az egész város, a *surfáktól*³³ és *ulemáktól* kezdve az utolsó kereskedőig kárhóztatta ezt az ügyletet, amivel az imám – a hívők vezetője, akit négy évvel ezelőtt emeltek trónra, mint a *dzsihad* szultánját – eladott egy részt a keresztényeknek az iszlám földjéből.”³⁴ A csalódás általános volt, a marokkóiak érezték, hogy valami véget ért. Ennél a pontnál már teljesen egyértelmű volt, hogy elvesztették függetlenségüket és teljesen Franciaország felügyelete alá kerültek. Április 17-én felkelés robbant ki. A sarífi erők – a lakosság segítségével – rajtaütöttek a franciákon, civileken és katonákon. A gyarmatosítóknak azonban sikerült levernük a támadást.

A főrezidens kinevezése, jogkörei és első intézkedései

Az 1912. április 28-án kelt rendeletben kinevezték Hubert Lyautey-t a Francia Köztársaság marokkói főrezidensének. A június 11-i rendeletben meghatározták a jogkörét is. Az 1. cikkelyben kijelentik, hogy Marokkóban ő képviseli a Francia Köztársaságot a külügyminisztérium alá rendelve, és ő minden francia hatalom birtokosa az országban. Ebben a rendeletben is leszögezik – ahogy a fezi szerződés 5. cikkelyében –, hogy a főrezidens az egyetlen közvetítő a szultán és az

³⁰ AYACHE 1956. 72.

³¹ TEYSSIER 2004. 267–268.

³² *Bulletin Officiel du Gouvernement Chérifien et du Protectorat de la République Française au Maroc*. 1912. november 1. Az idézett hivatalos közlöny alapításáról a főrezidens, Lyautey rendelkezett 1912. szeptember 2-án. Célja ezzel az volt, hogy a lakosság értesülhessen a szultán kormányának döntéseiről, rendeleteiről és a Francia Köztársaság Marokkóval kapcsolatos törvényeiről, rendeleteiről.

³³ Surfa: spontán szerveződött vallási közösség.

³⁴ AYACHE 1956. 70.

idegen hatalmak között. Ő hagyja jóvá és hirdeti ki a köztársaság nevében a sarífi őfelsége által is elfogadott rendeleteket. Ő irányít minden adminisztrációs tevékenységet és ő a parancsnoka a földi és vízi katonai erőknek is. Köteles folyamatosan kapcsolatot tartani a külügyminisztérium közvetítőjén keresztül a Francia Köztársaság – az adott kérdésnek megfelelő – minisztereivel, felelőseivel.³⁵ A gyakorlatban volt egy általa kinevezett helyettese, aki távollétében intézte az ügyeket és egy főttkára, aki az adminisztrációért volt felelős. A főrezidens közvetlen felügyelete alatt működtek a protektorátusi intézmények, amelyeknek a működését rendeletek szabályozták. Három ilyen intézmény volt: a sarífi ügyek igazgatósága, a belügyért felelős igazgatóság és a közbiztonságért felelős szerv. Az első intézmény feladata kettős volt. Egyrésztől a miniszterek ellenőrzése, másrésztől a sarífi kormány és a főrezidens emberei közötti kapcsolattartás. A belügyért felelős igazgatóság foglalkozott a belpolitika minden szintjével, felelt az adminisztráció működéséért és minden regionális hatalom ellenőrzéséért. A közbiztonságért felelős szerv a rendet biztosította. Feladatai között szerepelt az emberek és eszmék figyelése, a felforgató elemek és munkásmegmozdulások kontroll alatt tartása, bizonyítékok és vallomások begyűjtése.

Lyautey május 14-én megérkezett Casablancába, és sokkal rosszabb helyzetet talált a városban, mint amire számított. Alulbecsülte azt a hatást, amit hosszú évek nemzetközi nyomása és politikai megaláztatása okozott a marokkói népre. Az emberek fejében sok minden összezavarodott. A helyi viszonyok, az uralkodó szerepe a történetekben, a vallásos oldal, a törzsek vezetőinek lobbánékonysága és mindenekelőtt a félelem, hogy Marokkóban is bekövetkezik majd az a fajta gyarmatosítás, ami Algériában. A frissen kinevezett főrezidens elég nehéz helyzetben találta magát. Hamar be kellett látnia, hogy ebben a szituációban a szultán hadserege használhatatlan, s fel kell oszlatni. A várt erősítés pedig még nem érkezett meg. Május 25-én utazott a felkelésektől közvetlenül veszélyeztetett Fezbe, ahol a szultán – akkor még Muláj Hafid – ünnepélyes keretek között fogadta. Az uralkodó félve várta a találkozást Lyauteyvel, nem tudta, mire számíton. Még aznap este a várost újabb támadás érte. Hála a tűzértségnek és a Meknesz városából érkezett erősítésnek, sikerült visszaverni a támadást. Két nappal később éjszaka újabb támadásra került sor.

Lyauteynek nem kellett sok idő, hogy kezébe vegye az események irányítását. Sok éves katonai tapasztalata³⁶ nem ijesztette el a feladat elől. Egyik oldalon egy, a nép szemében hitelét veszített uralkodó állt, szemben a bővülő, helyi lakosságból álló motivált erőkkel, amelyek a fővárost veszélyeztették. Lyautey hamar felismerte, hogy nem elég erővel leverni a támadásokat, hanem az elégedetlenség okát kell mérsékelni. Adott egy függetlenségét frissen elvesztett ország, ahol a nép csalódott uralkodójában, a protektorátusi szerződés pedig egyet jelentett számukra Marokkó kiárusításával. Lyautey jól átlátta a helyzetet és eddigi gyarmati küldetései közben is (Madagaszkár, Orán, Tonkin) igyekezett figyelembe venni a helyi viszonyokat. Marokkóban sem volt ez másként. Véleménye szerint minél előbb restaurálni kell magát az államszervezetet, hogy az eseményeket törvényes és lehetőleg békés mederbe lehessen terelni. Az uralkodónak politikai és vallási hatalmat kell biztosítani, hogy visszanyerje népe bizalmát. Tiszteletben kell tartani a hagyományokat, hogy a változások minél kevésbé drasztikusan menjenek végbe. Marokkóban annyiban volt nehéz a helyzet, hogy nem csak meg kellett őrizni a meglévő kereteket, hanem újra kellett építeni a királyság intézményét. Ünnepélyes bevonulása után Fezben összeült a köztisztviselőkből álló helyi vezetőkkel és ulemákkal. Kezdetektől fogva igyekezett jó kapcsolatot kialakítani a megbecsült, vidéki főnökökkel is.

³⁵ *Bulletin Officiel*, 1912. november 1.: Décret fixant les attributions et les pouvoirs du Commissaire Résident Général.

³⁶ Szolgált Marokkó előtt Algériában, Indokínában és Madagaszkáron.

A helyzet végül június elejére rendeződött, mikor Gouraud ezredes vezetésével megérkezett az erősítés. Fontos momentum volt, mikor Gouraud győztes csapatai élén diadalmasan felvonult a főrezidens és a szultán előtt, így fejezve ki, hogy a szultán továbbra is jelen van a kormányzásban és ezután is valódi hatalommal bír.

Fezben stabilizálódott a helyzet, de Lyauteynek nem voltak meg a kellő eszközei, hogy befolyását a környező régiókra is kiterjessze. „A szent háború még a levegőben lóg” – írja egyik levelében.³⁷ Ütőkártyája az akkor szinte legendának számító Gouraud volt, aki példás lojalitásáról volt híres. Többször is kitüntette magát afrikai hadszíntereken (Mauritánia, Niger). Nem csak katonai vezetőként segítette a főrezidens munkáját, hanem politikai és pszichológiai manőverekben is jól együtt tudtak működni. Lyautey például ragaszkodott hozzá, hogy az ezredes jelen legyen csapataival az első francia nemzeti ünnepen (július 14.) Marokkóban.³⁸

A Marokkóval kapcsolatban felmerült viták Franciaországban: Jean Jaurès

Franciaországban sem helyeselte mindenki, ami Marokkóban történt. Sokan úgy érezték, túl sok pénz- és emberáldozatot követelt az országtól Marokkó megszerzése. Szindikátusok alakultak, a sajtóban is sokat foglalkoztak az ügygel, a parlamentben heves vitákra került sor. Egyik legjelentősebb szószólója az ellentábornak Jean Jaurès³⁹ volt. Egy 1904. november 20-án, a képviselőházban elmondott beszédében ő is elismeri, hogy Franciaországnak vannak elsőrangú érdekei, de szerinte ezeknek törvényes úton kell érvényt szerezni. A franciáknak jóindulatú üzlettársként kell feltüntetni magukat. A barátságos politika véleménye szerint közvetlenül elvezetne a törzsekhez, és nem kellene a hitelét vesztett uralkodóra támaszkodni (Abdel-Aziz). Úgy gondolta – és ennek többször hangot is adott –, hogy nem magánvállalkozásoknak kellene pénzügyi segítséget nyújtani Marokkóban, hanem magának a francia államnak. Így sok visszaélés elkerülhető lenne, és az egész ügylet állami ellenőrzés alatt maradna, hiszen a magáncsoportosulásokra jellemző, hogy különféle kifogásokat keresnek a katonai beavatkozásra a minél nagyobb haszon érdekében. Beszéde végén arra szólította fel képviselőket, hogy szavazzanak meg egy költségvetést a békés behatolás érdekében. Véleménye szerint, ha az erőszakos utat választják, később jóval többet kell majd fizetniük.⁴⁰

1905 után egyre nagyobb figyelmet kapott Marokkó, az ellenállás egyre határozottabbá és kidolgozottabbá vált, főként miután a szocialista párt is komolyabban elkezdett foglalkozni a kérdéssel. Egyre nagyobb érdeklődés irányult Marokkó múltja, népe és intézményei felé. Jaurès egyre többször szólalt fel a parlamentben és 1904 áprilisában megalapította a *L'Humanité* című lapot, amelyben folyamatosan jelentek meg cikkei a marokkói kérdéssel kapcsolatban. A casablancai expedíció és Sauia elfoglalása után követelte a francia csapatok visszahívását: „Hagyják el a marokkói darázs-fészeket! Vonják vissza a csapatokat! Hagyják, hogy Marokkó maga döntsön sorsáról! Marokkóban van egy forrongó, független, zabolátlan és a régi történelméhez hű nép, aki egy nap fel fog kelni Önök ellen!”⁴¹

³⁷ „La guerre sainte reste dans l'air.” TEYSSIER 2004. 266.

³⁸ Uo.

³⁹ Jean Jaurès (1859–1914) francia szocialista politikus, történész és filozófus. 1902-ben létrehozta a francia szocialista pártot.

⁴⁰ JAURÈS 1973. 64–68.

⁴¹ AYACHE 1956. 71–72.

1912. június 28-án a fezi egyezmény ratifikálását követő vitában Jaurès kifejti, hogy ő és pártja miért szavaztak a szerződés ellen: „Először is kérdezem én önöktől: milyen jogaink vannak Marokkóban? Hol vannak a tituluszaink?” Azt mondják, hogy a rendet szándékoznak felállítani, de „uraim, kérem, hasonlítsák össze a generációkon keresztül teljes biztonságban élő államot azzal a biztonság nélküli állammal, ami egy elszármított, türelmetlen, toakodó és brutális beavatkozás eredménye”. Mások azzal érvelnek, hogy ez a francia civilizációs küldetés része. „Ne mondják azt uraim, hogy előremozdítja a civilizációt, ha maguk ráteszik a kezüket Marokkóra egy brutális procedúra keretein belül. Ha a dolgok mélyére akarunk nézni, ott van egy marokkói kultúra, amely készen áll a szükséges változásokra, képes a forradalomra és a fejlődésre. Egy kultúra, amely egyszerre ősi és modern.”⁴²

Bár Franciaországban nem mindenki értett egyet a történetekkel, de azért elmondhatjuk, hogy sikerült megvalósítani a tervet. Marokkó francia protektorátussá vált. Ez több szempontból is előnyösnek bizonyult a franciák számára. Elsősorban gazdasági jelentősége miatt, mivel az anyaországnak sok nyersanyagra, élelmiszerre volt szüksége.

Azonban volt egy másik fontos szempont is. Marokkó és Tunézia megszerzésével mindkét oldalról sikerült biztosítani a legfontosabb gyarmatot, Algériát. Az első világháború kitörése még fontosabbá tette Marokkót a franciák számára. Lyautey tábornok így emlékszik egy 1920-ban írt levelében: „A hirtelen jött háború megsokszorozta a kapcsolódási pontokat. Marokkóiak ezrei mentek Franciaországba, Európába, de nem csak azért, hogy vált vállnak vetve harcoljanak a mi csapatainkkal együtt, hanem, hogy dolgozzanak a gyárakban, körülnézzenek a városainkban, és hogy megtanulják, olvassák, hallgassák a francia nyelvet. Majd új ideológiákkal átítatva térjenek vissza hazájukba.”⁴³

Ebből a rövid idézetből is jól látszik, hogy már az elején elindult egy folyamat, változás az emberekben. Új eszmék kezdtek terjedni köztük. Egyre jobban megismerték az európai ideológiákat. Lyautey is arról ír, hogy a marokkóiak egyre inkább ráébrednek az értékeikre és erejükre. Nem olyan tehetetlenek, ahogy sok francia gondolta. Érdeklődőek, nyitottak a világ történései felé. Formálódóban volt egy fiatal nemzedék, mely egyre jobban szeretett volna részesülni az oktatásból és részt venni az adminisztrációban. Lyautey úgy gondolta, ha a franciák nem hagyják őket érvényesülni, akkor előbb-utóbb keresni fogják a saját útjukat. Meg fogják találni a módját, hogy csoportosuljanak és hangot adjanak követeléseiknek.⁴⁴

Sokan kezdetben átmeneti formának tekintették a protektorátust, átmenet a teljes gyarmattá váláshoz. Valóban átmenet volt, de a függetlenség felé. Egyetlen nép sem veszi jó néven, ha gyámkodnak felette. A protektorátus kialakítását tekinthetjük egy folyamat részének. A régi típusú gyarmatosítás már nem volt fenntartható. A protektorátus eszköz volt arra, hogy még pár évtizedig életben tartsák a nagy gyarmatbirodalmakat. *

⁴² Uo. 72.

⁴³ LYAUTEY L'AFRICAIN 1957. 26.

⁴⁴ Uo. 29–30.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- A fezi szerződés, 1912. In J. Nagy László (szerk.): *A Mediterráneum a XX. században*. Szeged, 1996. 94–95.
Bulletin Officiel. Protectorat de la République Française au Maroc (1912. novemberi és decemberi számai). http://www.sgg.gov.ma/historique_bo.aspx?id=982 Hozzáférés: 2010. 10. 05. 22: 50
- CASTILLON, DON RAFAEL DEL: *España y Marruecos, Historia de la Guerra de Africa*. Cádiz, 1859.
- HERRERA, CARLOS HERNÁNDEZ DE – GARCÍA FIGUERAS, TOMÁS: *Acción de España en Marreucos*. Documentos e índice alfabético de nombres propios. Madrid, 1930.
- LYAUTEY L'AFRICAIN. *Textes et lettres du maréchal Lyautey présentés par Pierre Lyautey*. 4. 1919–1929. Paris, 1957.
- JEAN JAURÈS: *Válogatott beszédek és írások*. Budapest, 1973, Kossuth Könyvkiadó.
- Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 13. kötet: 1859–1860. Budapest, 1965.

Feldolgozások

- AYACHE, ALBERT: *Le Maroc*. Bilan d'un colonisation. Paris, 1956, Éditions Sociales.
- AYACHE, GERMAIN: *Les origines de la guerre du rif*. Rabat–Paris, 1982 Publication de la Sorbonne.
- BARRACLOUGH, GEOFFREY: *Agadirtól a háborúig*. Egy válság anatómiája. Budapest, 1988.
- BENKE JÓZSEF: *Arab országok története*. I–II. Budapest, 1997.
- HARSÁNYI IVÁN: Nemzet, nemzeti kisebbség, nemzettudat a 20. század eleji Spanyolországban. In Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pécs, 2006.
- J. NAGY LÁSZLÓ – FERWAGNER PÉTER ÁKOS: *Az arab országok története*. Szeged, 2004.
- J. NAGY LÁSZLÓ: *A Maghreb országok felszabadulása (1919–1956)*. Szeged, 1995.
- J. NAGY LÁSZLÓ: Spanyolország és Marokkó. *Világtörténet*, 1985. 3. sz. 61–68.
- JULIEN, CHARLES-ANDRÉ: *Le Maroc face aux impérialismes 1415–1956*. 1977, Éditions J. A..
- SALGÓ LÁSZLÓ – BALOGH ANDRÁS: *A gyarmati rendszer története, 1870–1955*. Budapest, 1980.
- SALGÓ LÁSZLÓ: *Gyarmatpolitika Napóleontól De Gaulle-ig*. Budapest, 1977.
- TEYSSIER, ARNAUD: *Lyautey*. Le ciel et les sables sont grands. Perrin, 2004.

A tevehajcsár és a cigarettaszünet

❖ Fotó: Karancsi Zoltán

A francia uralom kialakulása a Maghreb országokban

— *Development of the French Rule in the Maghreb Countries* —

Abstract

The level of capitalist development, the international relations (the rivalry between political powers and between alliances of powers), the social and economic conditions of the Maghreb countries, and the renewable internal forces of their societies determined the colonization of the three North African countries (Tunisia, Algeria and Morocco) and also the quality of their dependency.

The present article gives a detailed historical analysis of the establishment of the French rule in the three Maghreb countries. In case of Algeria the military intervention is described, while in case of Tunisia the emphasis is put on the French capital and diplomacy, because here the military intervention was taken only as a conclusive action in those crucial moments when economic and diplomatic pressure failed. The situation in the third country, Morocco was special: beside the French diplomacy other European powers (England, Germany and Spain) rivalled for its territory. By the time of the World War I the French colonial dominance in the three Maghreb countries became indisputable.

A Maghreb térség a gyarmatosítás előtt

A három észak-afrikai ország (Tunézia, Algéria, Marokkó) gyarmati függésbe kényszerítése, e függés formáinak kialakulása a fejlődő kapitalizmus érettségi fokától, a nemzetközi körülményektől (a hatalmak, hatalmi csoportosulások vetélkedésétől) és az egyes országok társadalmi-gazdasági fejlettségétől, a megújulásra képes belső erők lététől függött.

A 16. századtól a Maghreb országok és Európa kapcsolatát két tényező határozta meg: az ottomán birodalomhoz való viszony – ennek jelentősége egyre csökkent –, s a mind jobban erősödő, expanzív s ezzel együtt agresszívebbé is váló tőke.

Tunézia és Algéria területe a 16. században török fennhatóság alá került. A két tartományban a helytartó, a *bej* megválasztásában döntő szerepet játszó janicsár helyőrség (*odzsak*) állomásozott, de a társadalom tevékenységét helyben szervezték meg. A Porta a külkapcsolatokra is csak akkor adott direktívákat, ha háborúba keveredett az európai hatalmakkal.

Az önálló államiság kialakulásának egyre határozottabb jelei Tunéziában a 17. század közepétől mutatkoztak. A *bej* mind nagyobb területre terjesztette ki hatalmát: adózásra kényszerítette a törzseket, ugyanakkor azonban be is vonta előljáróit az állami irányításba. Az alávetett törzsekből kerültek ki a helyi rendfenntartó erők és az adóhivatalnokok is. A törökkel szemben az arab lett a hivatali nyelv.¹ Ennek az önállósulási folyamatnak az eredményeként a

¹ KRAIEM, MUSTAPHA: *La Tunisie précoloniale I*. STD, Tunis, 1973. (továbbiakban: KRAIEM 1973.) 86–91.

bej függetlenítette magát az *odzsaktól*. 1705-ben Huszein ben Ali *bej* megválasztásával pedig stabilizálódott az autochton erők hatalma, az ország de facto önálló állammmá vált. Ezt követően egészen a köztársaság kikiáltásáig (1958-ig) a Huszeinita-dinasztia uralkodott Tunéziában.

Algériában nem zajlott le hasonló folyamat. Központosítási kísérlet sem történt s az *odzsak* maradék hatalmának letérésére is csak a 19. sz. elején volt eredménytelen próbálkozás. A névleges helytartó, az algíri *dej* hatalmi funkciója abból állt, hogy évenként begyűjtötte a két másik – gyakorlatilag önálló regionális hatalmat képviselő – *dej* (a constantine-i és a titteri) adományait, az adót, s azt továbbította Isztambulba. Ezen kívül egymás között és a tengerparttól távolabbi belső Algériával rendszeres, pl. gazdasági–kereskedelmi kapcsolat nem alakult ki. Az adók behajtása miatt viszont annál gyakoribb volt a fegyveres konfliktus.²

Marokkóban a jelenleg is uralkodó Alaviták a 17. században alapozták meg hatalmukat. A szultán hatalma (a *makhzen*) katonai erejétől és a törzsek egymásközti viszálykodásának mértékétől függően kisebb-nagyobb területre terjedt ki. A legsikeresebb központosítási kísérlet Mulaj Iszmáil nevéhez fűződik. A 17. század végén fekete rabszolgákból álló – tehát a törzsektől nem függő hadseregével erős, kiterjedt centralizált hatalmat hozott létre. Halála (1727) után azonban a trónkövetelők szétzilálták a hadsereget.³ A trónon maradt Alaviták azonban – bármilyen kis területre is szorult vissza hatalmuk – az önálló marokkói állami létet testesítették meg. S ennek jelentősége csak növekedett az európaiak behatolásakor.

A gazdaság alapjait, bár eltérő súllyal, de mindhárom országban a tengeri „kalózkodás”, a kereskedelem és a mezőgazdaság adta. A 16–18. században, amikor a fő kereskedelmi útvonalak áthelyeződtek az Atlantikumra, a mediterrán térséget az Európa–Maghreb–Levante háromszögben élénk kereskedelem jellemezte. A 18. században a világkereskedelem kibővülésével – Ázsia felé – fontos tranzitszerep jutott a Meditteráneumnak. Ennek a kereskedelemnek aktív részesei voltak a Maghreb országok is, elsősorban szállítóként (gabona, olívaolaj és Marokkóból nemesfém) és kevésbé felvevőpiacként (luxuscikkek, késztermékek, fegyverek), de főként meg-sarcolóiként. A kereskedelem és a „kalózkodás” arányát tekintve Algériában kétségtelenül az utóbbi volt túlsúlyban. Tunéziában éppen fordított volt az arány, míg Marokkóban alacsonyabb szinten egyenlítődtött ki a két tevékenység.⁴ Európa tengeri hatalmai és az Egyesült Államok egészen a 19. század elejéig jelentős összegeket fizettek az algíri *dej*nek kereskedelmük békéjéért. Az európai hatalmak, kereskedők érdekeit védve, eltúlozták a „kalózkotól” elszenvedett károk értékét. Gazdaságtörténészek számításai szerint a kalózkodás fénykorának számító 17. században a legjelentősebb kikötőváros, Marseille vesztesége évi 300 ezer livre-re tehető, s ez a francia földközi-tengeri össskereskedelem 2-3%-a csupán.⁵

A károk mértékét eltúlzó európai kereskedők az iszlám–keresztény ellentétre helyezve a hangsúlyt könnyen megnyerték céljaiknak a közvéleményt. A 18. században egyre növekvő Maghreb-ellenesség valóságos oka azonban az volt, hogy még azt a csökkenő szerény konkurenciát is kiiktassák, amelyet az észak-afrikai kereskedők jelentettek. Különösen érdekelt volt ebben

² LAROUÏ, ABDALLAH: *L'histoire du Maghreb*. 2. k. Paris, 1975, Maspero. 46.

³ MORSY, MAGALI: Moulay Ismail et l'armée de métier. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (továbbiakban. RHMC) 1967. április–június. 120–121.

⁴ A „kalózkodásról” legújabbán BONO, SALVATORE: *Piraten und Korsaren im Mittelmeer*. Stuttgart, 2009, Klett-Cotta.

⁵ FONTENAY, MICHEL: La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des ports barbaresques. *Annales ESC* 1988. 6. sz. 1335. A földközi-tengeri kereskedelemre Tunézia szemszögéből ld. Sadok Boubaker: *La Régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerciales avec les ports de l'Europe méditerranéenne, Marseille et Livourne*. Cerona, Zaghuan, 1987.

a marseille-i kereskedő burzsoázia. Képviselői 1767-ben a maghrebi kereskedőknek a városból való kitiltását követelték.

A forradalmi és napóleoni háborúk idején, amikor az európai hatalmak elsősorban a kontinensre koncentráltak, a kalózkciók megszapordtak. Ez azonban konjunkturálisnak bizonyult, az észak-afrikai államok már sem gazdasági, sem katonai téren nem voltak igazi vetélytársai az európai hatalmaknak, amelyek – az összeurópai rendezés keretében – már a bécsi kongresszuson felvetették, hogy kontinentális összefogással zúzzák szét az észak-afrikai kalózállamokat. A tervet végül is az 1816-os angol–holland be nem fejezett fegyveres akció után Franciaország hajtotta végre 1830-ban. Algír csekély áldozatot követelő, gyors – s ezért a korabeli világban meglepetést kiváltó – elfoglalásával⁶ az európai tőkés fejlődés, különösen pedig, s elsősorban a marseille-i, kereskedő burzsoázia érdekében cselekedett. Párizs uralkodó körei számára egyelőre a múlt katonai győzelmeinek újjáéledését, a „zászló becsületének” védelmét jelentette.

Katonai erő alkalmazása: Algéria

Algír elfoglalása után a franciák az *ancien régime* gyarmatosítási koncepciójának megvalósítására törekedtek, amelynek az alapja a mezőgazdaság, illetve az abban érdekelt növekvő számú anyaországi bevándorló volt. Ez azt jelentette, hogy el kellett venni, akár erőszakot is alkalmazva, a földet az őslakosoktól, akik felett az európai bevándorlók korlátlan uralommal rendelkeztek.

Algír török helyőrségének legyőzése és a tengerparti városok elfoglalása nem okozott gondot, az ország belsejének meghódítása annál inkább. Az itt élő törzsek nem fogadták el 1830 előtt sem az algíri *dej* hatalmát, s most még kevésbé egy vallásban, kultúrájában idegenét. A szétszórt, szervezetlen törzsi ellenállást Abdel-Káder (1807–1883) próbálta egyesíteni.⁷ Törekvéseit jelentős sikerek koronázták. Az 1830-as években sorozatos győzelmeket aratott és 1834-ben, illetve 1837-ben békekötésre kényszerítette a franciákat, akik kénytelenek voltak elismerni Nyugat-Algéria nagyobb része feletti szuverenitását. A békeszerződések értelmében Franciaország befolyása – és nem szuverenitása! – csupán a partvidékre terjedt ki.

A békét Abdel-Káder államszervezésre használta fel: megszervezte az adózást, a közigazgatást, a gazdasági-kereskedelmi tevékenységet (pénzt is veretett) és a reguláris hadsereget. A törzsi hagyományokat szem előtt tartva iszlám alapon akarta megvalósítani az algériaiak egységét. Ragaszkodott a Korán szelleméhez, ő maga azonban nem volt vallási reformer.⁸

A harcok újrakezdését a francia hadsereg erőszakolta ki. Ekkor Abdel-Káder Londonhoz fordult, a támogatásért cserébe kereskedelmi előnyöket ígért. Palmerston brit külügyminiszter azonban a következőket válaszolta az algériai vezetőnek: „Őfelsége kormánya semmiféle birtokot

⁶ A magyar lapok is bőségesen tudósítottak az Algír elleni támadásról, később pedig az országban folyó harcokról. J. Nagy László: *Image du Maghreb en Hongrie au temps de la prise d'Alger d'après la presse contemporaine. Revue d'histoire maghrébine*, 31–33. sz. (1983) 321–324.

⁷ Életére ld. ETIENNE, BRUNO: *Abdelkader*. Hachette, Paris, 2012.; Magyar nyelven ld. J. NAGY LÁSZLÓ: *Abd el-Kader. Világtörténet* 1984. 2. sz. 102–116.

⁸ GALISSOT, RENÉ: *Abd el Kader et la nationalité algérienne. Interprétation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances contre la conquête française (1830–1839)*. *Revue historique* 1956. 356.; FOURNIER, PIERRE: *L'Etat d'Abd el Kader et sa puissance en 1841, d'après le rapport du sous-intendant militaire Massot*. *RHMC* 1967. április–június. 140–145.

⁹ Idézi: TEMIMI, ABDELJELIL: *Recherches et documents d'histoire maghrébine*. Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816–1871). Tunis, 1980. 30.

nem óhajt Afrika mediterrán partján és nem szándékozik állást foglalni a két fél viszályában”.⁹ A francia túlerő Marokkóba üldözte Abdel-Kádert, de itt is súlyos vereséget szenvedett (isly-i csata, 1844. augusztus). Ezután a marokkói uralkodó is megvonta támogatását tőle. Az Algériába visszatért Abdel-Káder látva az egyre kilátástalanabbá váló helyzetet, 1847-ben beszüntette a harcot és megadta magát a franciáknak. Algéria meghódításának első, döntő szakasza ezzel befejeződött. A francia politikai és gazdasági uralkodó körök, amelyek eddig haboztak, ezután egyértelműen Algéria megtartása mellett foglaltak állást. S ezt, még mindig az *ancien régime* *pacte colonialjának* szellemében kodifikálták is: az 1848. november 4-i alkotmány 109. cikkelye Franciaország integráns részévé nyilvánította az észak-afrikai országot. Ez a jogi helyzet 1962-ig, a függetlenség kivívásáig állt fenn.

A század második felében törzsi felkelések és gerillaháború formájában tovább folytatódott az őslakosok ellenállása. Számottevő, nagy felkelésre már csak egy ízben, Kelet-Algériában került sor 1870–1871-ben. Ennek leverésével és a még itt-ott fellángoló törzsi ellenállás elnyomásával az 1880-as évek elejére befejeződött Algéria katonai meghódítása. Ezt követte az ország gazdasági leigázása, a tőkés földmagántulajdon kialakítása. Ennek fontos állomása volt a Warnier-törvény elfogadása 1873-ban. A törvény semmisnek nyilvánította a muszlim jogrendszert Algériában, mobilizálhatóvá tette a földet. Az európaiak számára lehetőséget biztosította földmagántulajdonhoz jutásra, eltépte az algériaiakat a földhöz kötő természetes köteléket s ezzel összetörte a már amúgy is széthullóban levő törzsek még megmaradt hatalmát.¹⁰

Az 1880-as években elkezdődött az európaiak (franciák, spanyolok, olaszok, máltaiak) tömeges bevándorlása. Algéria telepes gyarmat lett. A bevándorolt európaiak száma a 20. század elejére elérte az egymilliót, az összlakosság 10%-át tette ki. A gyarmat függetlenné válását követően aztán valamennyien elhagyták Algériát.

Modernizációs kényszer és pénzügyi nyomás: Tunézia

Nyomban Algír elfoglalása után, 1830. augusztus 8-án a franciák egyenlőtlen szerződés aláírására kényszerítették a tunéziai uralkodót. A szerződés örökre megtiltotta a kalózkodást, eltörölte az uralkodó kereskedelmi monopóliumát bizonyos termékekre, lehetővé tette az európai hatalmak számára, hogy konzulátusokat, kereskedelmi lerakatokat alapítsanak az országban.¹¹ A tunéziai uralkodó, Huszein *bej* (1824–1835) nyomban érzékeli az erőviszonyokban bekövetkezett változást és reformok bevezetését kezdeményezi, amit utódai folytatnak. Ezek a reformok, amelyek először a hadsereget és a hozzákapcsolódó ipari tevékenységet érintik, egybeesnek az Isztambulból induló reformokkal, de attól függetlenül bontakoznak ki. Tunézia számára Mohamed Ali Egyiptomja szolgál mintául. Amikor a szultán kihirdeti az első *Tanzimat* reformokat, azokat Ahmed *bej* (1837–1855) is helyesli, de Isztambulba azt írja, hogy megvalósításuk a helyi adottságoktól függ és hosszú időt igényel.¹²

A *Tanzimat* reformok második sorozatát elindító szultáni leirat, a *Hatti Hümayún* kihirdetését – s egy európai típusú alkotmány bevezetését – már London és Párizs, fegyveres fenyegetést

¹⁰ Marx: Kovalevszkij: „Közösségi földbirtoklás. Felbomlásának okai, menete és következményei.” Első rész. Komspektus, Moszkva, 1979. Marx–Engels Művei. 45. k. Budapest, 1982, Kossuth Könyvkiadó. 234.

¹¹ KRAIEM 1973. 410–414.

¹² RAYMOND, ANDRÉ: La France, la Grande-Bretagne et le problème de réforme en Tunisie 1855–1857. *Etudes Maghrébines: Mélanges Ch. A. Julien*. PUF, Paris, 1964. 138.

is felhasználva, kényszerítette Tunéziára. Az 1861-ben kihirdetett alkotmány (*desztúr*) első volt a maga nemében az arab világban, megelőzte Egyiptomot (1875) és magát Isztambult (1876) is. Az ország alkotmányos monarchia lett, az uralkodó gyakorlatilag az európai polgári jogrendszert vette át. Életbe léptetésével elhárultak a tőkebeáramlás jogi, politikai akadályai.¹³ Az elkövetkezendő években jelentős, főleg infrastrukturális beruházás történt: vasutat, vízvezeték, távírvonalakat építettek, nyomdákat alapítottak, elkezdődött a gyapot és az olívaolaj feldolgozásának gépesítése. A modernizációs tervek megvalósítására felvett hitelek visszafizetésére azonban mindenféle, felkeléseket kiváltó megszorító intézkedések (főleg adóemelés) ellenére is képtelen volt az ország. Tunézia – hasonlóan Egyiptomhoz – nemzetközi (angol, francia, olasz) pénzügyi ellenőrzés alá került.

Hajreddín pasa, miniszterelnök (1873–1876) még megpróbálta talpra állítani, önálló fejlődési pályára tenni az országot. A politikus az iszlám reformizmus nagyjait (al-Afgani stb.) megelőzve rendszerezte gondolatait a reformok szükségességéről és céljáról. Elképzelésit előbb arab nyelven, majd egy évvel később, 1868-ban francia nyelven tette közzé *A muszlim államokban végrehajtandó szükséges reformok* címmel. A felemelkedéshez fontosnak tartotta a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem fejlesztését, de főként jól működő közigazgatási rendszer létrehozását és demokratikusan ellenőrzött kormány létezését. Ennek megteremtését azonban a kapitulációk fenntartásával az európai hatalmak akadályozták. Világosan látta e hatalmak cselekedetének motivációját is: aszerint követelték egyik vagy másik muszlim országban a reformok bevezetését, hogy „mi felel meg politikai érdekeiknek”.¹⁴ Hajreddín egyszerűsítette az ügyintézt, csökkentette az adókat. Modernizálta a neves iszlám egyetem, a Zitúna oktatását, 1875-ben pedig megalapította a jövő Tunéziája számára a legkorszerűbb ismeretekben jártas értelmiséget – és politikai elitet – képező Szadiki kollégiumot.¹⁵ Az ország gazdasági-pénzügyi helyzete javult, az eredményesnek ígérkező korszerűsítési kísérletnek azonban véget vetett a külpolitikai helyzet.

Anglia számára, miután 1875-ben megszerezte a Szezei Csatornatársaság részvényeinek többségét, majd három évvel később Isztambultól megkapta Ciprust, nem jelentett fontos tényezőt Tunézia. A brit külügyminiszter 1878. július elején közölte francia kollégájával, Waddingtonnal: „Tegyenek Tunisban, amit jónak látnak, Angliának nem lesz ellenvetése.”¹⁶ Franciaország ekkor döntött úgy, hogy a még konkurens Olaszországgal szemben kizárólagos befolyást szerez Tunéziában. 1881-ben egy algériai–tunéziai törzsi határincidenst használva fel ürügyül a *bardósi szerződés* aláírására kényszeríti az uralkodót, Szadok *bejt*. A szerződés a külső szuverenitástól fosztotta meg az országot: a 6. cikkely rögzítette, hogy a bej a francia kormány beleegyezése nélkül nemzetközi jellegű szerződést nem köthet. Ellenállás nem volt, a szüntelen adóztatástól elszegényedett ország lakossága közömbösen fogadta a francia protektorátust szentesítő szerződést. Két évvel később, 1883-ban a belső szuverenitást megszüntető *La Marsa-i konvenció* aláírásával pedig arra kötelezték a *bejt*, hogy teljesen a francia érdekeknek megfelelően szervezze át az ország közigazgatását, igazságszolgáltatását és pénzügyi rendszerét.

A tunéziái francia uralom megteremtésében – eltérően Algériától – a főszerepet a banktőke és a diplomácia játszotta, a hadsereg a háttérben maradt s csak a kritikus pillanatban lépett színre az előbbieik támogatójaként.

¹³ Az alkotmányt 1864-ben, a nagy parasztleklés évében – francia nyomásra – egy időre felfüggesztik, a bevezetett reformokat azonban nem.

¹⁴ Új kiadása: *Essai sur les réformes nécessaires aux Etats musulmans*. Paris, 1987, EDISUD.

¹⁵ SRAIEB, NOUREDDINE: *Le Collège Sadiki de Tunis 1875–1956*. Enseignement et nationalisme. Paris, 1994, CNRS Editions.

¹⁶ *Affaires de Tunisie*. Documents diplomatiques 1870–1881. Paris, 1881, Imprimerie nationale. 67.

„Békés behatolás” – diplomáciai nyomás: Marokkó

A francia gyarmatpolitika változása jól megfigyelhető Tunézia esetében, de még inkább Marokkóéban. A presztízsszempontok, a hadsereg továbbra is fontos tényezők, de nagyon határozottan jelenik meg előbb a banktőke, Marokkóban pedig a fináncsőke. Az új korszak gyarmatpolitikájának teoretikusa, Paul Leroy-Beaulieu az, aki lezárja a gyarmati expanzió „demográfiai”, „telepes” szakaszát. Elismeri annak előnyeit, de célját már nem a népességfőlség elszívó hatásában jelölte meg, hanem abban, hogy a gyarmatosító ország kereskedelmét, iparát aktivizálja és „lakóinak – iparosoknak munkásoknak, fogyasztóknak – profit-, munkabér- és jólétnövekedést biztosítson”.¹⁷ E politika egyik első gyakorlati megvalósítója, Jules Ferry miniszterelnök nyers őszinteséggel fogalmazta meg a terjeszkedő tőke érdekeit az 1885. július 28-i parlamenti ülésen, amikor a népességfőlség áttelepítését a gyarmatokra a kolonizáció elavult formájának minősítette, s kijelentette, hogy a modern forma a tőke- és termékfőlség elhelyezését szolgálja. A gyarmati terjeszkedés igazolására a civilizáció terjesztése mellett faji indoklás is szerepelt: a felsőbbrendű fajoknak joguk van arra az alsőbbrendű fajokkal szemben.¹⁸

Franciaország már az Abdel-Káder elleni harcok idején lehetőséget teremtett Marokkóban a későbbi beavatkozásra: az 1845-ben kötött határegyezmény igen pontatlanul jelölte ki a marokkói–algériai határvonalat. A kezdeményező szerep azonban a gazdaságilag fejlett Angliának jutott. Az 1856-ban kötött szerződés értelmében Anglia – a fegyverbehozatal és a gabonaexport kivételével, amelyet az uralkodó ellenőrzött – szabadon kereskedhetett az országban. A szerződés magában foglalta a kapitulációkat is. Elkezdődött Marokkónak az európai tőkés érdekszférába való bevonása. A spanyolok az elfoglalt Tetuan kiűritéséért cserébe 100 millió peseta váltságdíjat kértek. Az uralkodó tanácsért az angolokhoz fordult, akik a gabonakivitel tilalmáért cserébe és magas kamat ellenében hiteleztek Marokkónak. A váltságdíj kifizetése – kamatokkal 119 millió peseta – elszegényítette a parasztságot, megsarcolta a városokat, a korábban fizetőeszközként használt aranypénzt teljesen megszüntette – helyébe az ezüst és egyre inkább a bronz lépett –, s általános elégedetlenséget szült az országban. Végeredményben pedig visszafordíthatatlanná tette az európai behatolást.¹⁹

Anglia és Spanyolország mellett még Franciaországnak volt határozott célja Marokkóban. A Marokkó fölötti kizárólagos, de legalábbis meghatározó befolyás megszerzéséért folytatott küzdelem Németország megjelenését követően, a századforduló után rendkívüli módon kiéleződött. Az ország gyarmatosítása egy Európában kirobbanó háború tűzfészkévé vált, s hozzájárult a hatalmi csoportosulások kialakulásához. Állandósultak az európai befolyással szembeni törzsi felkelések. Ennek ürügyén a franciák „békés behatolását” egyre inkább fegyveres akciók biztosították, újabb és újabb területeket, városokat foglaltak el elsősorban az algériai határ mentén.

Franciaországban az igen befolyásos, 1902-ben már kétszáz, főként radikális képviselőt tömörítő gyarmati lobbierőteljesen követelte Marokkó megszerzését. Vezetőjük, az algériai Orán parlamenti képviselője, Eugène Étienne 1898-ban világosan fogalmazott: „Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket Tunéziába. Neki kell – kétségtelenül

¹⁷ Idézi: VALETTE, JACQUES: Note sur l'idée coloniale vers 1871. *RHMC*, 1967. április–június. 168.

¹⁸ Idézi: Manceron, Gilles (ed.): *1885: le tournant colonial de la République*. Paris, 2007, La Découverte. 56., 61.

¹⁹ AYACHE, GERMAINE: Aspects de la crise financière au Maroc après l'expédition espagnole de 1860. In Uő.: *Études d'histoire marocaine*. Rabat, 1979, SMER. 137–138.

nehezebben – elvezetni bennünket Marokkóba is.”²⁰ Ezen túl azonban mind nagyobb súllyal szerepel Franciaország marokkói politikájában a gazdasági érdek. A nagy tőkés csoportok (Schneider, Banque de Paris et des Pays-Bas) arra törekedtek, hogy profitérdekeiket a nemzeti politika mezében jelenítsék meg.²¹

A rivalizáló hatalmak közül a tőkés fejlődés megkésetttségéből eredő gyengesége miatt a legkedvezőtlenebb helyzetben Spanyolország volt. Franciaországban erős volt a tőke és a gyarmatosítást támogató közvélemény, a politikai nyomásgyakorló csoport. Németországban ez utóbbi viszonylag gyenge volt, viszont erős volt a tőke. Ám Spanyolországban sem erős expanzív tőke, sem az Afrika-politikát támogató erős közvélemény nem létezett. Ortega y Gasset „történelmi tévedésnek” minősítette a marokkói gyarmati politikát, mert Spanyolország „expanziót akar anélkül, hogy expanzív ereje lenne”.²² Az Afrika-politika egyedüli támogatója a hadsereg, elsősorban a tisztikar volt, amely a spanyol–amerikai háborúban megtépzott tekintélyét Marokkóban próbálta helyreállítani. Így végső soron a gyenge spanyol kapitalizmus csupán segéderőként vett részt a nagy gyarmatosító hatalmak küzdelmében. Ezért nem alaptalanul minősíti Abdel-Medzsid Bendzsellún marokkói történész a spanyol gyarmatosítási módszert és rendszert „lumpenkolonializmusnak”.²³

Az 1904 áprilisában megkötött antantszerződés Angliának Egyiptomban biztosított szabad kezet, Franciaországnak pedig Marokkóban. A két nagyhatalom még abban is megegyezett, hogy a *presidiók* (kereskedelmi lerakatok) körüli területre Spanyolországnak lesz joga. Erre alapozva fél évvel később Franciaország titkos megállapodást írt alá Spanyolországgal Marokkó felosztásáról.

Franciaország nyomban el is kezdte érvényesíteni az antantszerződésből származó jogait: reformtervet nyújtott be a szultánnak, aminek realizálásához egy francia bankkonzorcium folyósított 62 millió frank hitelt. Németország azonnal látványosan és agresszíven reagált. II. Vilmos császár tangeri beszédében Marokkó szuverenitása mellett foglalt állást. A feszült francia–német viszony háborús hangulatot idézett elő Európában. A válság rendezésére hívták össze az algecirasi konferenciát, amelyen Németország elszigetelődött, Franciaország és Spanyolország viszont előjogokhoz jutott: ők szervezték meg a marokkói rendőrséget, alapították meg az állami bankot stb. A konferencián teljesen figyelmen kívül hagyták Marokkó érdekeit, ám az uralkodó mégis kénytelen volt aláírni a konferencia záróokmányát, mert ellenkező esetben – mint abban az európai hatalmak megegyeztek – közös erővel kényszerítették volna arra. A felkelésbe torkolló felháborodás elsöpörte az uralkodót. Helyébe fivérét, a felkelők élére állt Mulaj Hafidot (1909–1912) választották szultánná, aki az ország adóságának visszafizetésére 1910-ben 100 millió frank kölcsönt vett fel francia bankoktól. Látva, hogy Mulaj Hafid is elődje kiárúsító politikáját folytatja, a törzsek újból fellázadtak és ostromgyűrűbe fogták Fezt. A szultán kénytelen volt a franciákhoz fordulni. A fővárost felmentő katonai akciójukat viszont az algecirasi szerződés megsértésének minősítették a németek, és erődemonstrációjuk („párducu-grás”) újabb tárgyalásra kényszerítették a franciákat. Az 1911. novemberi egyezményben Németország elismerte Franciaország Marokkó feletti uralmát, ennek ellenében Francia-Kongóban

²⁰ Idézi AYACHE, ALBERT: *Le Maroc*. Bilan d'un colonisation. Paris, 1956, Ed. Sociales. 61.

²¹ RIVET, DANIEL: Mines et politique au Maroc 1907–1914 (d'après les Archives du Quai d'Orsay). *RHMC*, 1979. október–december. 571.

²² Idézi az El Imparcial c. spanyol lapból *Bulletin du Comité de l'Afrique française*, 1912. 137.

²³ Benjelloun, Abdelmajid: „Pacification” de la zone d'influence espagnole au Maroc. *Revue d'histoire maghrébine*, 1984. 33–36. sz. 36.

kapott területeket. A nagyhatalmi vetélkedésből győztesként kikerült Franciaország az 1912. március 30-i protektorátusi szerződésben szentesítette marokkói uralmát. Ezt követően életbe lépett az antantszerződés 3. cikkelye is: a november 27-i francia–spanyol szerződés értelmében az ibériai hatalom is megkapta a maga részét, egy 28 ezer km² nagyságú területet a mediterrán parton. Tanger nemzetközi övezet lett, különleges státusszal.

Marokkó gyarmatosítása a tőke terjeszkedését, „békés behatolását” segítő és ösztönző nemzetközi méretű diplomáciai küzdelem eredményeként valósult meg. A diplomáciai lépéseket alapvetően a fináncsőke érdekei motiválták.

A világháború előestéjén teljes mértékben érvényesül a francia hegemonia a Maghreb országokban. *

Tevehajcsár a birkesi vásáron Egyiptomban ❖ Fotó: Karancsi Zoltán

Az észak-marokkói spanyol protektorátus függetlensége a hispán sajtóban¹

— *The Spanish Press on the Independency of the Spanish Protectorate in Morocco* —

Abstract

The present essay aims to give an overview about the reactions of the press on the independence of the Spanish Protectorate in Morocco that existed from 1912 to 1956 on a territory of 20 000 km². The negotiations of Madrid (4–7th of April 1956) and their results will be described, as well as other historical – political, geopolitical and conceptual – dimensions. The two Spanish daily journals, the ABC and the La Vanguardia Española were the most important sources of this study.

Marokkó függetlenné válásáról Magyarországon is írtak már, kiváló kutatók mutattak rá e történelmi esemény hátterére,² Marokkó dekolonizációjának spanyol vonatkozása hazánkban mégis kevésbé kutatott téma. Jelen írásomban ezen belül az 1912 és 1956 között fennálló, körülbelül 20 ezer km² kiterjedésű észak-marokkói spanyol protektorátus függetlenségének spanyolországi sajtóviszhangját kívánom bemutatni,³ amellet, hogy röviden kitérek a kérdés más történelmi dimenzióira is.

Forrásaimmal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a történetírás sokáig úgy tekintett a Franco-korszakra, mint a cenzúra sötét világára, ahol szabad kifejezési formák nem léteztek. Ez alapvetően igaz. Ugyanakkor újabb tanulmányok bizonyítják, hogy a rendszer adta kereteken belül a sajtó próbált élni a mozgásterével. A kép tehát árnyaltabbá vált. Több kutató rávilágított, hogy a rendszeren belül e tekintetben is egyfajta evolúciót figyelhetünk meg. 1949 és 1962 között

¹ Jelen írás egy nagyobb tanulmányom egyik fejezetének rövidített, jelentősen átdolgozott változata. KOVÁCS DÁNIEL: Marokkó a függetlenség útján – hispán nézőpontból. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Szeged. 2012. Tomus CXXXIV. 153–177.

² Lásd például: J. NAGY László: Spanyolország és Marokkó. *Világtörténet*. 1985/3. 61–68. HARSÁNYI IVÁN: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2006. 22–40. Spanyolország történetéről Anderle Ádám írt alapvető összefoglaló munkát. ANDERLE ÁDÁM: *Spanyolország története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999. Marokkó politikatörténetéhez fontos: FERWAGNER Péter Ákos: A marokkói politikai pártok II. Hasszán uralkodása idején. In: FERWAGNER Péter Ákos – KALMÁR Zoltán (szerk.): *Az átmenet egyensúlya. Szilágyi István 60 éves. Áron Kiadó, Budapest, 2010. 195–232.*

³ A „déli zónának”, Tarfaja körzetének és Szidi-Ifninek, valamint Spanyol Szahara sorsának alakulását itt nem tárgyalom. E témához lásd: MARTÍNEZ MILÁN, Jesús María: España en el Sáhara Occidental: de una colonización tardía a una descolonización inconclusa, 1885-1975. *Anales de Historia Contemporánea*. 23, 2007. Universidad de Murcia. 366–383.

lassan és korlátozott mértékben valamiféle pozitív változás érhető tetten.⁴ Más kutatók ennél sötétebb képet festenek, és azt hangsúlyozzák, hogy az 1966-os Lex Fraga is csak korlátozott előrelépést vonhatott maga után.⁵

A spanyol sajtó viszonylag hű volt a madridi „irányhoz”, ám ez nem azt jelenti, hogy egyszerű szócsöve lett volna a kormánynak.⁶ Ugyanakkor tény, hogy a lapokban a spanyol gyarmatok dekolonizációjának „teljes témája úgy volt irányítva, hogy kedvező képet adjon önmagáról a közvélemény számára”.⁷ Bárhogy alakultak az események, Spanyolország mindig kedvező színben tűnt föl, ám a sajtóforrások segítségével elsősorban nem is a rankei értelemben vett „ahogyan valójában történtre”, hanem annak tükörképére vagyok kíváncsi.

Spanyolországban ekkoriban 108 napilap és 450 hetilap jelent meg. A sajtót a Nemzeti Sajtódelegátus (Delegado Nacional de Prensa) ellenőrizte. „Szinte az egyetlen külföldi hírforrás az Efe – ez egy állami ügynökség volt –, amely a United Press Agencytől és a Reutertől kapta a híreket, amelyeket lefordított, cenzúrázott és szétosztott” a spanyol lapoknak.⁸ A cenzúrának igazi gépezete működött: gondolhatunk a hivatalos cenzúrára (például az Információs Minisztériumnak benyújtott előzetes példány szükségességére),⁹ a lapok szerkesztőségének „instrukcióira”, vagy akár az újságírói öncenzúra is eszünkbe juthat. E tényeket nem vitatva tapasztalataim mégis arra készítetnek, hogy a spanyol sajtót árnyaltabban bemutató megközelítést fogadjam el kiindulópontnak.

E korszakban a legfontosabb napilapok az *Arriba*, az *ABC*, a *La Vanguardia Española*, illetve a *Ya* voltak.¹⁰ Írásomban az eredetileg konzervatív-monarchista *ABC* és a liberális gyökerekkel rendelkező spanyol nyelvű katalán napilap, a *La Vanguardia Española* felhasználása mellett döntöttem.¹¹

1956. március 15-én, amikor Spanyolország tárgyalásokra hívta a marokkói nemzeti mozgalom szimbólumát jelentő V. Mohamed szultánt,¹² a hidegháború és a meglehetősen rossz francia–spanyol kapcsolatok kontextusában a következő körülményekkel kellett számolnia: Franciaország 1955 novemberében megengedte, hogy a szultán hazatérjen madagaszkári száműzetéséből, majd 1956. március 2-án elismerte Marokkó függetlenségét. (Ironikus módon

⁴ AÏT YAHIA, Karima: La prensa franquista y la política exterior: el caso de la Guerra de Independencia de Argelia. *Cuadernos de Historia contemporánea*, Universidad Complutense, 2008. vol. 30. 293–312.

⁵ ALGORA WEBER, María Dolores: La conexión entre la política exterior del franquismo y la información sobre el mundo árabe a través de "Mundo: Revista Semanal de Política Exterior y Economía" (1945-1955). *Cuadernos de historia contemporánea*. Universidad Complutense, 1992. N°14. 117–134. különösen 121.

⁶ AÏT YAHIA, i. m. elszórta.

⁷ ALGORA WEBER, i. m. 121.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ AÏT YAHIA, i. m. 294.

¹¹ Az *ABC*-t 1903-ban alapították és ma is az egyik legjelentősebb spanyol napilap. Ugyanez érvényes az 1881-ben alapított *La Vanguardia Española*ra is. E lapokról lásd: AÏT YAHIA, i. m. 294. Mindkét lap kiváló honlappal rendelkezik, ahol számos fontos és érdekes információ fellelhető: <http://www.abc.es/> (Hozzáférés: 2012. 10. 10.), <http://www.lavanguardia.com/> (Hozzáférés: 2012. 10. 10.) Az *ABC* esetében mindig a lap reggeli, madridi kiadására kerestem, a *La Vanguardia* esetében hivatkozásaim minden esetben az „ediciónón generalra” (általános kiadás) vonatkoznak. Az *ABC* digitális katalógusának oldalszámái gyakran eltérnek a lap tetején láthatótól. Ez esetben mindig utóbbira hivatkozom, de a könnyebb visszakereshetőség érdekében eltérés esetén zárójelben feltüntetem a digitalizálás során „keletkezett” oldalszámot is.

¹² A meghívás dátuma pontosan nem ismert, de a szultán egy levélben „az Ön március 15-i levelére” utal vissza. Lásd: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.): *Historia de España. Tomo X*. Barcelona, 1987. Editorial Labor, S. A. 292–293.

Spanyolország a nacionalista V. Mohamed 1953-as elmozdítása óta követelte a szultán vissza-helyezését.)¹³ Madrid az arabbarát politika részeként, mely politika elsősorban – bár gyökerei a polgárháború időszakába nyúlnak vissza – a rezsim II. világháborút követő elszigetelődését volt hivatva ellensúlyozni, támogatta a marokkói és arab nacionalizmust. E politika rendkívül összetett volt: a kulturális elemek, a rezsim belpolitikai igényei, geopolitikai érdekek jól „össze-értek” benne. Ideológiai szinten al-Andalusz kulturális közössége, a hispán–arab közös gyöke-rek, a spanyol afrikanizmus, nem utolsó sorban a Caudillo személyes kötődése Afrikához, míg gyakorlati oldalról az arab országokkal kiépített/kiépítendő kapcsolatok jelentették e politikát, melynek keretében Spanyolország észak-marokkói protektorátusából egyfajta kirakatot csinált. A szabadságjogok a protektorátusban kiterjedtebben voltak, mint a félszigeten.¹⁴ Ugyanakkor e politika végül önmaga ellen fordult: a nacionalizmus franciák ellen táplált tüze nem állhatott meg a spanyol zóna határán, s 1956 tavaszán Madrid kénytelen volt elengedni észak-afrikai gyarmatát.

1956 márciusában (Marokkó függetlenségének francia elismerése nyomán) a spanyolok helyzete egyre nehezebbé vált. Már korábban sztrájkok voltak a Rif bányáiban, a francia beje-lentés után nem sokkal pedig több városban tüntetések törtek ki.¹⁵ Ráadásul az arab országok és Washington nyomást gyakoroltak Madridra, hogy adja meg marokkói zónájának a független-séget.¹⁶ Ekkorra már úgy nézett ki, hogy maga Franco is készen állt arra, hogy – ha fájó szívvel is – elengedje a gyarmatot.¹⁷ A tárgyalások április 4-én kezdődtek és április 7-én értek véget.

Az ABC 1956. április 4-i számából megtudjuk, hogy „Marokkó szultánját Franco genera-lissimusz fogja fogadni a Barajas repülőtéren”. A néhány órával a tárgyalások megkezdése előtt született írás már árulkodó. „Utam döntő állomást fog képviselni a nemzet történetében.” – idézi V. Mohamedet a lap.¹⁸ A cikk részletesen leírja a szultán programját, onnantól kezdve, hogy áp-rilis 4-én délután megérkezik Madridba. A programnak megbeszélések, városnézések, államfői találkozók, villásreggelik képezték a részét.¹⁹

V. Mohamed üzenete népéhez címmel az alábbiakat olvashatjuk: az uralkodó azért utazik Madridba, hogy a függetlenségről, a nemzeti egységről, valamint a két nemzet jövőbeli együtt-működéséről tárgyaljon. Az uralkodó dicséző szavakkal méltatta Spanyolországot, „kifejezve szilárd reményét, hogy erőfeszítései célt fognak érni, mivel hisz Spanyolország barátságában. Ez a barátság különösen a spanyol kormány részéről az utóbbi évek során tapasztalt nemes maga-tartásban nyilvánult meg – a trón és a marokkói szuverenitás javára. Nem felejtettük el, és nem is felejtjük el soha a szolidaritást, amelyet a spanyol politika vezetői – a félszigeten éppúgy, mint Marokkóban – a marokkói nép mellett tanúsítottak a megpróbáltatások utóbbi éveit alatt. Habár

¹³ Marokkó és a Maghreb dekolonizációjához lásd: J. NAGY László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009. 126–147.

¹⁴ Az arabbarát politikához lásd: ALGORA WEBER, i. m. Vö.: J. NAGY. *Spanyolország és Marokkó*. i. m. 67.; GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Irene: La "hermandad hispano-árabe" en la política cultural del franquismo. (1936-1956). *Anales de Historia Contemporánea*, Universidad de Murcia, 23, 2007. 183–197. *Spanyolország nem-zetközi kapcsolatokban elfoglalt helyzetéhez fontos: DÍAZ GIJÓN, José R. – FERNÁNDEZ NAVARRETE, Donato – GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel Jesús – MARTÍNEZ LILLO, Pedro A. – SOTO CARMONA, Álvaro: Historia de la España actual: 1939-2000. Autoritarismo y democracia*. Marcial Pons, Ediciones Jurídicas y Sociales, S. A. Madrid, Barcelona, 2011. 91–99.

¹⁵ TUÑÓN DE LARA (dir), 1987. i. m. 291–293.

¹⁶ DÍAZ GIJÓN – FERNÁNDEZ NAVARRETE – GONZÁLEZ GONZÁLEZ – MARTÍNEZ LILLO – SOTO CARMONA, 2011. i. m. 98.

¹⁷ Erről bővebben lásd: HARSÁNYI Iván: *Franco*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. különösen 311.

¹⁸ ABC, Madrid. 1956. április 4. 23. (digitális katalógusban 21.)

¹⁹ ABC, 1956. április 4. 23. (digitális katalógusban 21.)

*mást nem is lehetne várni egy olyan néptől, amellyel egyesített a történelem, a szomszédság és a civilizációs közösség, ami mindenképpen generációk dicsősége.*²⁰

A *La Vanguardia* 1956. április 5-i számában arról olvashatunk, hogy „Tegnap megérkezett Madridba Marokkó szultánja”, akit a repülőtéren a Caudillo személyesen fogadott. A Moncloa palotáig tartó úton lelkes tömeg vette körül az utat. A katalán lap *Üdvözet és előjel* címen izgalmas írást közöl, amely a szultán látogatását olyan logikus lépésnek láttatja, amelytől „el vagyunk szokva”.²¹ A Caudillo és V. Mohamed találkozását jelentős várakozások előzték meg. A *La Vanguardia* újságírója nem mulasztja el megemlíteni, hogy az alavita dinasztiát „egy protektor hatalom egyoldalú döntéssel igazságtalanul eltávolította az évszázados trónról”, ráadásul e hatalom – természetesen Franciaország 1953. augusztusi akciójára utal a szerző – még csak nem is értesítette szándékáról a másikat.²² Ez egy meglehetősen tipikus franciaellenes megnyilvánulás, mely talán elsősorban a mellőzöttség miatt érzett sértettségnek tulajdonítható.

Madridban Franco és teljes kormánya jelen volt a szultán érkezésekor. A *La Vanguardia* április 5-én *Marokkó meridiánja az El Pardo felé jár* címen fontos írást jelentetett meg. A cikk kifejti, hogy egy nyugati ország sem tudná olyan szívélyesen fogadni V. Mohamedet, mint ahogy ezt Spanyolország teszi. Az írás világosan utal arra, hogy e látogatás nagyon jelentős a „földrajzában és történelmében oly bensőségesen kötődő két nép jövőbeli kapcsolatai” miatt.²³ A szultán kíséretének katonatiszt tagjai már a Birodalmi Hadsereg új egyenruháját viselték a Madridba történő érkezéskor.²⁴

A madridi tárgyalások nem voltak könnyűek. Április 6-ról 7-re virradóra úgy tűnt, hogy a szultán felfüggeszti a találkozózt és hazatér, ám végül 7-én hajnalban mégis megszületett a madridi deklaráció.²⁵ A sajtóvisszhang igen nagy volt. A *La Vanguardia* 1956. április 8-i számában főcím tudatja, „Tegnap hajnalban a Santa Cruz palotában aláírták a történelmi közös hispán-marokkói deklarációt és kiegészítő jegyzőkönyvét.”²⁶ A madridi tárgyalások célja, hogy új megállapodások szülessenek a két – immár független és egyenlő – ország között a közös érdekek mentén. „A spanyol kormány elismeri Marokkó függetlenségét és teljes szuverenitását” – olvashatjuk.²⁷ A spanyol sajtóban Marokkó függetlenségével összefüggésben oldalakon keresztül olvashatjuk a legmézesmázosabb szavakat. Mintha csak Spanyolország régi vágya teljesült volna be – ám ne tévesszen ez meg senkit! Rafael García Valiño tábornok, marokkói főrezidens például a spanyol kutatók szerint személyes árulásként, a büszkeségére mért kemény csapásként élte meg Marokkó elvesztését.²⁸ És magának Francónak is fájdalmas volt a búcsú.²⁹

Az olyan és hasonló megállapításokat, melyek szerint Francónak nem volt más választása, fontosnak tartom kiegészíteni azzal, hogy nagyon úgy tűnik, nem tehetett mást, ha el akarta kerülni a háborút. Marosy-Mengele Ferenc³⁰ 1956. március 10-én írt jelentésében még arról

²⁰ ABC, 1956. április 4. 23. (digitális katalógusban 21.)

²¹ *La Vanguardia Española*, Barcelona. 1956. április. 5. 3.

²² *La Vanguardia*, 1956. április. 5. 3.

²³ *La Vanguardia*, 1956. április. 5. 3.

²⁴ *La Vanguardia*, 1956. április. 5. 3.

²⁵ TUÑÓN DE LARA (dir.), 1987. i. m. 293.

²⁶ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

²⁷ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

²⁸ AZCONA, José Manuel – RODRIGUEZ, Agustín – AZAOLA, Gonzalo: La Guerra de Sidi Ifni-Sáhara. *Estudios de Ciencias Sociales*. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Navarra, VII, 1994. 66–91. különösen 74.

²⁹ HARSÁNYI, 2006. i. m. 40.

³⁰ Magyar királyi követ 1969-ig működhetett a spanyol fővárosban. Erről bővebben lásd: ANDERLE Ádám (Szerk.), *Marosy-iratok. Magyar Királyi Követség Madridban 1948–1957*. Hispania Kiadó, Szeged, 2002.

számolt be, hogy nem lehet tudni, hogy a Caudillo készen áll-e a protektorátusért háborút folytatni.³¹ Végül, mint tudjuk, 1956-ban Franco engedett. Miért? A dekolonizáció kényszerítő ereje, a francia kormánnyal szembeni bizalmatlanság, és sok más tényező mellett Harsányi Iván Franco életrajában rávilágít még arra, hogy a Caudillo bármennyire szerette is Afrikát, „egy dolog Franco emlékei, és más dolog az államférfi kötelességei.”³²

A sajtót olvasva a közös hispán–marokkói nyilatkozatról megtudjuk, hogy a dokumentum célja a két fél közötti barátságon alapuló szerződés(ek) tető alá hozása a kölcsönösség jegyében, ami a régió konszolidálását szolgálja.³³ A *La Vanguardia* azonban más pontokat is hoz. Mindkét fél hangsúlyozza új nemzetközi szerződések megkötésének szükségességét, a „szabad együttműködést a közös érdekek területén”,³⁴ amely mögött úgy tűnik, egyfelől a Marokkóban letelepedett spanyolok, illetve a spanyolországi marokkóiak jogainak védelme áll. Másrészt a gazdasági befolyásról van szó. Nagyon fontosak a marokkói spanyol enklávék jövőjével kapcsolatos kérdések, a halászati jogok stb. – ezekről azonban a deklaráció bölcsen hallgat, csak homályos utalásokat találunk ezekről. Kiderül azonban, hogy „a spanyol kormány és a szultán abban állapodnak meg, hogy a fent említett megállapodások hatályba lépéséig a Spanyolország és Marokkó közötti nemzetközi kapcsolatokban a jelen deklarációhoz csatolt jegyzőkönyvhöz fognak igazodni.”³⁵ A *La Vanguardia* idéz a csatolt jegyzőkönyvből:

„1. A törvényhozó hatalmat szuverén módon a Szultán gyakorolja. Spanyolország képviselőjének Rabatban tudomása lesz a dahirtervekről és dekrétumokról, amelyek kihatnak a spanyolok érdekeire, és megfelelő észrevételeket fogalmazhat meg.

2. A Marokkóban mostanáig a spanyol hatóságok által gyakorolt hatalom át lesz adva a marokkói Kormánynak, oly módon, ahogy azt a közös szerződés megállapítja. Marokkóban megmaradnak a spanyol hivatalnokok garanciái (garantías).

3. A spanyol Kormány segítséget fog nyújtani a marokkói Kormánynak saját hadserege megszervezéséhez. A marokkói spanyol hadsereg státútuma hatályban marad az átmeneti periódusban.

4. A peseta jelenlegi szerepe egy, a tárgyban hozott új megállapodásig nem lesz megváltoztatva.

5. Jelen deklarációtól fogva megszűnik a vízum és minden mostanáig megkövetelt adminisztratív formula a személyek egyik zónából a másikba történő közlekedéséhez. [Ti. a spanyol és francia, valamint a tangeri semleges zónák közötti közlekedéshez. A spanyol és a francia zónák két nappal később egyesültek.³⁶ – KD]

6. A spanyol Kormány külföldön továbbra is magára vállalja a korábban az 1912. november 27-i szerződés által meghatározott zónából származó, külföldön tartózkodó marokkóiak érdekeinek védelmét, amíg a Szultán Kormánya magára nem vállalja a nevezett feladatot.

Elkészült spanyolul és arabul, két példányban, Madridban, 1956. április 7-én.”³⁷

A szöveg sokban hasonlít ahhoz a jegyzőkönyvhöz, amely Franciaország és Marokkó között márciusban jött létre. Az átmeneti periódusban például a spanyol megbízott is hasonló jogokkal

³¹ ANDERLE (szerk.), 2002. i. m. 55.

³² HARSÁNYI, 2001. i. m. 311.

³³ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

³⁴ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

³⁵ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

³⁶ Míg a semleges zóna az ősz során lett Marokkó része.

³⁷ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

rendelkezik, mint a francia. Az európai hivatalnokok az országban maradnak, az anyaország segít a hadsereg felfegyverzésében, az anyaország valutája forgalomban marad stb. A spanyol csapatokat sem vonják ki rögtön.³⁸

V. Mohamed meglepéssel nyilatkozott a spanyol kormánnyal folytatott tárgyalásokról. A katalán napilapból megtudhatjuk, hogy a madridi marokkói kolónia hódolatát fejezte ki V. Mohamednek. Egy felszólaló diák foglalta össze a közösség álláspontját: kiemelte a szultán áldozatát, szerepét Marokkó felszabadításában, majd a madridi kolónia „*megingathatatlan hűségét*” ajánlotta fel. Válaszul a marokkói trónörökös megköszönte a felajánlást, majd ő is kiemelte apja szerepét, aki „*mindig erő és példa volt a népnek, amely a próféta példáját utánozva harcol*”.³⁹ Két év szomorúság és tragédia (az 1953-as detronizálásra való utalás) után most eljött ez a nap, amely egy jobb jövőt ígér – folytatta a herceg.⁴⁰ A fentiekből világosan kiténik a marokkóiak magabiztos attitűdje.

Ugyanitt felszólalt el-Fászi, a marokkói nacionalista Isztiklál Párt vezetője is. A politikus beszélt a francia protektorátus anomália jellegéről. Hazafias felszólalásában Marokkó korábbi felosztását az „imperializmus” számlájára írta, és hangsúlyozta a király hangján át megnyilvánuló népakarat erejét, mellyel szemben a franciáknak nem volt esélyük. Spanyolországról azonban el-Fászi is nagy tisztelettel szólt, kiemelte korábbi támogatását és megértését ügyük iránt.⁴¹

Az ABC 1956. április 8-i számában hosszú elemző cikket közölt a hispán–marokkói közös nyilatkozatról. A spanyol lap nem tartotta meglepőnek a riadalmat, amellyel a párizsi sajtó a spanyol–marokkói megállapodásról cikkezik. Igaz azonban – folytatta az ABC –, hogy néhány párizsi napilap megkéské mégicsak utal a Madrid és Párizs közötti összhang kialakításának szükségességére Marokkó kérdésében. A lap (jellemző módon) ismét felpanaszolta a szultán 1953-as erőszakos elmozdítását, mely oly fájdalmas volt a spanyolok számára is.⁴² A cikket olvasva nem lehet nem észrevenni az elutasítotttság és mellőzöttség miatt érzett sértődöttséget, sőt haragot.

A folytatásban is jelen van a francia diplomáciával szembeni ellenérzés. A cikkben a marokkói probléma tekintetében jelentős szemrehányást kapnak a francia diplomácia fondorlatai, míg Spanyolország a marokkói nép hű barátjaként tűnik fel, mely kész volt meghajolni a történelmi valóság előtt és elismerni Marokkó függetlenségét.⁴³ A cikk egyoldalúsága nyilvánvaló, hiszen először Franciaország adta meg a függetlenséget és éppen ez a lépés terelte kényszerpályára a spanyol külpolitikát. Az a benyomásom, hogy Spanyolország – bár büszkén viselte – nagyon is fájlalta a veszteséget.

Ha tovább olvassuk az ABC cikkét, újra ismerős, a nap sajtójára jellemző szavakkal találkozunk: „*Világosság, elhatározás és becsületesség jellemzi a tegnap reggel a Santa Cruz-palotában Spanyolország és Marokkó képviselői által aláírt dokumentumot*.”⁴⁴ Franciaország egyfajta negatív ellenpéldaként jelenik meg, szemben Madrid külpolitikájával, mely a gerincességet, a becsületet, a méltóságot testesíti meg. Természetesen Spanyolország mellett, hogy több – már többször felemlgetett – nemes lépést tesz, saját érdekeiről sem mond le, és ezeket Marokkó is elismeri. A

³⁸ Az utolsó spanyol erők egyébként 1961-ben hagyták el a marokkói állam területét. Lásd: TUÑÓN DE LARA, 1987. i. m. 293.

³⁹ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

⁴⁰ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

⁴¹ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

⁴² ABC, 1956. április 8. 56.

⁴³ ABC, 1956. április 8. 56.

⁴⁴ ABC, 1956. április 8. 56.

déli szomszéd jól ismeri a spanyol partok közelségének geopolitikai jelentőségét, így tudja, hogy háborús helyzetben Spanyolország lenne az első, mely a déli szomszédnak segítséget nyújthatna a betolakodók ellen. Ugyanez természetesen a spanyol „békepolitikának” is az egyik oka, írja a cikk szerzője. A szerző mellőzi megemlíteni, hogy ez a geopolitikai gondolatmenet nem feltétlenül előnyös Marokkó számára,⁴⁵ hiszen Rabat aligha vágyott arra, hogy európai barátai ismét (miként a 19. század végén és 20. század elején) „segítségére” siessenek. Ebből a szempontból mellékes, hogy a „kommunizmus ellenében”, vagy netán – mint egykor – a „civilizáció terjesztése érdekében” és a „barbárságból” való felemelkedést elősegítendő kapná Marokkó a könnyen gyarmati (vagy lényegében hasonló) függést teremtő „baráti segítséget.” De hát minden politikai vezetőnek, Marokkóban, Spanyolországban, Franciaországban és bárhol a világon – elsősorban – saját országának érdekeit kell néznie. Ezért van az, hogy véleményem szerint sem a marokkói nacionalizmusról, sem a spanyol–francia (neo)kolonializmusról gondolkodva nem célszerű morális mércét állítani – még akkor sem, ha egyikről, vagy másiktól igen erős véleménye van a kutatónak. Rabatban, Madridban, Párizsban elsősorban nemzeti (ezalatt persze sok mindent lehet érteni) vélt, vagy valós érdekeket tartottak szem előtt. A három ország érdekellentétei pedig nyilvánvalónak hatnak (ahogy a kooperációs kényszer is – úgy gondolom, hogy e kettősség teszi végtelenül érdekessé a nemzetközi kapcsolatokat).

Franciaországra célozva az ABC jellemző elemzést közölt: „Magától értetődő, hogy kormányunk a hiszán–marokkói deklarációval jelentős erőfeszítést tett, hogy véget vessen minden idegen képmutatásnak.”⁴⁶ Fontosnak tarom kiemelni az írásból, hogy a szerző hangsúlyozza, nem „dühödtt bennszülött népek ellenségeskedése”, nem érdek, nem is külföldi nyomás kényszerítette Spanyolországot Marokkó szuverenitásának elismerésére. A spanyol sajtó szerint a lépés oka sokkal inkább az unalomig emlegetett „őszinte barátság”.⁴⁷ Valójában itt lényeges presztízs-kérdésről van szó: Spanyolországtól nem vesznek el semmit, Hispánia – miután nagylelkűen elhintette a civilizáció magvait – maga dönt arról, hogy lemond bizonyos területekről; nem ellenségei kaparintják meg e területet, hanem barátainak adja át azokat. Úgy gondolom, hogy ez a gondolatrendszer húzódik meg a spanyol sajtó gyakran patetikus hangvételű cikkei mögött.⁴⁸

Az ABC nemcsak Franciaországnak tesz szemrehányást. Felpanaszolja, hogy Spanyolország nem talált érdemi segítséget Európában, noha szerette volna Marokkó függetlenségének és egyiségének a kérdését az érdekelt országokkal közösen rendezni.⁴⁹ A szerző itt idézi V. Mohamed Francóhoz intézett kiemelkedő jelentőségű beszédét, melynek lényege, hogy a közeljövőben a Földközi-tenger körül erős nemzetek alakulnak, amelyek kapcsolataiban a konzultáció fog dominálni. Ezek a nemzetek egyrészt a szellemi és anyagi javak közötti harmóniára épülnek, másrészt a civilizációnak a hagyományát és a megújulás jegyeit is magán kell, hogy viseljék.⁵⁰ Ezt a nagy feladatot már-már a missziós elhivatottság tudatával jelölte ki a marokkói uralkodó.

A lapnak kétségtelenül igaza van abban, hogy V. Mohamed ezzel nem kevesebbet tett, mint egy új politika lehetőségét vázolta fel a Mediterráneumban.⁵¹ A későbbiek alapján nyilvánvalónak

⁴⁵ ABC, 1956. április 8. 56.

⁴⁶ ABC, 1956. április 8. 56.

⁴⁷ ABC, 1956. április 8. 56.

⁴⁸ Mindez egyébként hasonlít De Gaulle Algéria-politikájának egyik fontos elemére: Franciaország nem vereséget szenved, hanem maga vezeti el a függetlenséghez Algéria népét. Erről bővebben lásd: J. NAGY László *Az algériai háború. 1954-1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 138. oldal után elszórtan.

⁴⁹ ABC, 1956. április 8. 56.

⁵⁰ ABC, 1956. április 8. 56.

⁵¹ ABC, 1956. április 8. 56.

hat, hogy e beszédével az uralkodó taktikázott, hiszen valós céljai jellemzésére sokkal inkább felelnek meg a „nacionalista” és „birodalmi” jelzők, semmint a fent említett elvek. Kétségtelen azonban, hogy a kiváló államférfíúi képességekkel megáldott V. Mohamed ekkor is azt mondta, amit hazája érdekében a legbölcsebb volt mondania.

A sajtóból megtudjuk, hogy Marokkó nemzetközi zónájának 20 ezer lakója ment Tetuánba, hogy jelen legyen V. Mohamed hazaérkezésekor. 7-én reggel a történelmi megállapodás még nem volt ismert, a délelőtt során vált azzá. Ekkor ujjongó emberek lepték el az utcákat. A marokkói városokból érkező elégedettségről és örömről szóló hírek érkeztek. Az öröm megnyilvánulása éppen az ellenkezője volt az európai sajtóban feltűnő pesszimizmusnak a tárgyalásokkal kapcsolatban – számolt be az ABC tudósítója.⁵² A Marokkóból származó tudósítások a tárgyalások szívélyes, bizalmas légköréről számoltak be. Hangsúlyozták azt is, hogy az francia–marokkói „interdependencia” koncepciójának feltételei nem voltak adottak, s két független állam szabad, önkéntes együttműködésén alapuló kapcsolatrendszer alakul Spanyolország és Marokkó között. A tangeri sajtó szerint V. Mohamed a zónák határán egy szalag elvágásával fogja szimbolizálni a zónák egyesülését. A tudósító summázata így szól: „A valóság felülmúlta a legoptimistább reményeket is”.⁵³ Megtudjuk, hogy nagyon kevesen gondolták volna, hogy Madridban kevesebb, mint négy nap alatt megszületik a deklaráció.⁵⁴

A lapból megtudjuk, hogy a marokkói kormány szintén Tetuánba ment. Az ABC újságírója szerint a marokkóiak egyetértének abban, hogy az elért siker Franco sikere is – és ekkor a generalisszimusz nemes tulajdonságainak végtelen sorát olvashatjuk.⁵⁵ Az ABC következő oldalán hosszú írást olvashatunk *Lelkesedés az utcákon Marokkó függetlensége miatt* címen. A tetuáni tudósító, R. Roulia híradásából kiderül, hogy a marokkóiak öröme a függetlenség elismeréséről szóló hírek hallatán a zenitjére érkezett. A városba érkező több ezer muszlim miatt azonban lakásprobléma alakult ki. Miután sem a magán-, sem a „köz” szállások nem bizonyultak elegendőnek az érkezők befogadására, a hatóságok igen kreatívan jártak el: „Tetuán mozijai minden éjjel nyitva tartanak, újra és újra ismételve a kedvezményes árú programokat.”⁵⁶ Április 7-én négynapos ünnep kezdődött. „Ma, szombaton, elkezdődött az első abból a négy naptól, melyet ünnepnek nyilvánítottak Marokkó északi zónájában. Az eső, ami tegnap este óta intenzíven és zavaróan esik, nem tudta lehúteni a lelkeket és azt a fáradhatatlan ritmust, mellyel férfiak százai dolgoznak a város feldíszítésén.”⁵⁷

A konzervatív napilap *Spanyolországnak a marokkói problémában tanúsított magatartása példaként szolgálhatna más országok számára* címmel izgalmas írást közölt. Az alcímből kiderül, hogy az európai és amerikai sajtó egyhangúlag dicsérte a spanyol kormányt, amiért megadta Marokkónak a függetlenséget.⁵⁸ A hispán–marokkói deklaráció nagy visszhangot keltett a világban, kitérnék itt azokra a hírekre, amiket a *Reuter hírhügnökség*⁵⁹ információiból közölt az ABC, mivel az angol hírek ekkor láthatóan elnyerték a spanyolok szimpátiáját. A *Reuter* különösen a „szabad együttműködés” elvének szentel figyelmet (legalábbis az ABC ezt tartotta

⁵² ABC, 1956. április 8. 57.

⁵³ ABC, 1956. április 8. 57.

⁵⁴ ABC, 1956. április 8. 57.

⁵⁵ ABC, 1956. április 8. 57–58.

⁵⁶ ABC, 1956. április 8. 58.

⁵⁷ ABC, 1956. április 8. 58.

⁵⁸ ABC, 1956. április 8. 59.

⁵⁹ Természetesen a Reuters hírhügnökségről van szó. Nevét ekkoriban még szóvégi „s” nélkül írták.

fontosnak kiemelni), amely formulával a jövőbeli spanyol–marokkói együttműködés jellegét kívánták kifejezni a felek.⁶⁰ Ennek kiemelése, ha másért nem is, amiatt biztosan fontos volt, hogy ezzel egyben a francia–marokkói „kölcsonös függés” meghatározás elutasításra kerüljön. Mintha Spanyolország bizonyos értelemben el akarna határolódni az észak-afrikai gyarmatosítás szimbólumát jelentő franciáktól, hogy különleges helyet foglalhasson el (pontosabban őrizhessen meg) a régió népeivel ápolta kapcsolataiban.⁶¹

Ugyanakkor érdemes kiemelni azt is, hogy Spanyolország „szilárdan harcolt a tárgyalásokon, hogy a független marokkói adminisztrációba való átmenet időszakában ugyanazokat a privilégiumokat biztosítsa magának, mint Franciaország. Spanyol körök elégedettek azzal a záradékkal, amely szerint a spanyol kormány segíteni fogja a marokkóiakat hadseregük megszervezésében.”⁶² A hadseregben kialakítandó befolyás jelentőségét nem lehet túlbecsülni. A franciák ugyanerre törekedtek. Ám mind a franciák, mind a spanyolok attól félték – joggal –, hogy az új erők nem lesznek lojálisak hozzájuk. Az ABC a hírek közül fontosnak tartja még kiemelni, hogy osztrák magas rangú tisztviselők szerint a hispán–marokkói megállapodás „példaként szolgálhatna más európai országok hasonló lépéseihöz”.⁶³

A washingtoni politika és sajtó is nagy érdeklődéssel követte az eseményeket. Az ABC az észak-amerikai sajtót szemlélve azt emeli ki, hogy Spanyolország megelőzheti Franciaországot az „interdependenciáról” folytatott tárgyalások megnyitásában. Itt azonban némi zavarnak lehetünk tanúi. Alig feljebb ugyanis – igaz, nem az Egyesült Államokban – azt fejtették ki, hogy a spanyol–marokkói megállapodás egyik legfontosabb tényezője, hogy nem „interdependenciában” gondolkodik. A spanyol konzervatív napilap szintén idézi a *Washington Daily News* cikkét: „Az Egyesült Államok érdeke ezekben a gyors eseményekben két fő vonal mentén ölt testet: az egyik a stratégiai légi bázisainkra vonatkozik Marokkóban. A másik pedig arra a reményünkre, hogy megoldódnak ezek a problémák [Marokkó kérdése kapcsán – KD], melyek kihatnak a kolonializmus világméretű kérdésére.”⁶⁴ Az ABC hírszemléje, mint tulajdonképpen minden Marokkó függetlenségének tárgyában megjelenő írása, igencsak egyoldalú. Ugyanakkor valóban tény, hogy Marokkó függetlenségének elismerését jelentős lépésnek tartotta Washington, mint azt a *Herald Tribune*-re hivatkozva az ABC is írta.⁶⁵

A spanyol napilap kis cikkben bemutatta azt a lausanne-i lap által felvetett hírt, elemzést, amely messzemenő következtetéseket von le a spanyol külügyminiszter washingtoni útjából. Eszerint a cél egy mediterrán konferencia, Spanyolország, Franciaország és Olaszország megerősödése, valamint az arab országokkal való kapcsolatok javítása. „A Caudillo elhatározta – mondja az újságíró –, hogy Spanyolország, egyesülve minden mediterrán nemzettel, a Nyugat szóvivője tudjon lenni az egész arab világban.”⁶⁶ Utóbbi illetően alighanem fején találta a szöveget a svájci lap.

A *La Vanguardia* április 8-i számából megtudjuk, hogy V. Mohamed április 7-én a Las Barajas repülőtérrel felszállva hagyta el a spanyol fővárost. Az uralkodó a cikk szerint elégedettségének adott hangot, hangsúlyozta a vendégzeretetet, melyet Franco, a hadsereg, a kormány és

⁶⁰ ABC, 1956. április 8. 59.

⁶¹ A formula az arabbarát politika folytatásáról árulkodhat. Azonban arra is látok lehetőséget, hogy e formula pestiesen szólva egyszerűen csak „így sikerült”, és nem érdemes túl sokat mögé képzelni.

⁶² ABC, 1956. április 8. 59.

⁶³ ABC, 1956. április 8. 59.

⁶⁴ ABC, 1956. április 8. 59.

⁶⁵ ABC, 1956. április 8. 60.

⁶⁶ ABC, 1956. április 8. 60.

a főváros részéről kapott. Kifejezte legőszintébb hálóját a spanyol nemzetnek, amelynek méltó, sikeres és virágzó életet kívánt. Kifejezte örömét a tárgyalások első szakaszában elért eredmények és Marokkó függetlenségének, valamint területi egységének elismerése miatt, amellyel V. Mohamed szerint Spanyolország méltó módon summázta az utóbbi idők „marokkói krízise” során tapasztalt nemes magatartását. Az uralkodó beszélt a két ország jövőbeli, kölcsönös barátságon alapuló kapcsolatairól, s a szultán nem feledkezett meg a „dicsőséges spanyol hadseregnek” tett bókokról sem.⁶⁷ A Caudillo is szívélyes búcsút vett a marokkói államférfitől. A repülőtéren a méltóságok között ott volt a marokkói spanyol protektori zóna kalifája is, aki nem sokkal V. Mohamed gépének felszállása után Tetuánba repült. Az uralkodó azonban előbb még Andalúziába ment.⁶⁸

Tetuánban április 7-én kora este Rafael García Valiño tábornok, marokkói főrezidens spanyol és marokkói újságírókat fogadott, hogy válaszoljon kérdéseikre. Egy újságíró arról kérdezte, hogy a jövőt illetően is bizhatnak-e a – tekintélyes részben a tábornok által összekovácsolt – spanyol–marokkói „testvéri bizalomban”:

„– Úgy gondolom, hogy teljes mértékben ezt kell tenni. Akik közelről követték politikánk fejlődését, a kapcsolatot a marokkóiak természetes hazafias ideológiája és a között a politika között, melyet követni akartunk, biztosnak kell legyenek benne, hogy a barátság Marokkó és Spanyolország között nem csak folytatódni, hanem növekedni is fog.”⁶⁹ Valójában, mint munkám elején utaltam rá, García Valiño tábornok árulásként és a „büszkeségére mért kemény csapásként” élte meg az eseményeket.⁷⁰ Az afrikanizmus vonatkozásában érdemes megjegyezni, hogy Marokkó elvesztésekor Ríos García cikkében „ingadozik” a „legszeretettebb gyarmat” elvesztése miatti szomorúság, és a marokkóiaknak tett „szemrehányás” között. „Mindkét dolog jó tükörképe a hivatalos afrikanizmus saját mítoszába zárkózott helyzetének – amelyet, s valószínűleg ez a legaggasztóbb – talán már saját maga is elhitt.”⁷¹

A Spanyolország és Marokkó között 1956. április 7-én aláírt dokumentum nem tartalmazott semmilyen utalást Ceuta, Melilla és Szidi-Ifni területeire,⁷² ahogy Spanyol-Szaharára sem. 1956 nyarán az Isztiklál Párt lapja, az *Al-Alam* kiadta az Abdelkebir el-Fászi (a híres politikus, Allal el-Fászi rokona) által készített Nagy-Marokkó-térképet. E szerint Marokkó 430 000 km²-nyi területe 1,7 millió km²-re nőtt volna algériai, mauritániai és spanyol területek megszerzése révén.⁷³ „Az Isztiklál követeléseai mögött a szén, az ólom, a réz, a mangán, az olaj a vas és a foszfát álltak, mindegyikben bővelkedik az igényelt terület.”⁷⁴ Ehhez persze hozzá kel tennünk – talán első helyen – a nacionalista „túlfűtöttséget”, mely Marokkót jellemezte. E néhány példa valamint a geopolitikai (ha nem is teljes) determináltság jeleztek: Spanyolország és Marokkó ellentmondásos viszonyrendszerében 1956. április 7-e – bármilyen fontos dátum is – nem jelentette, és nem is jelenthette a „se veled, se nélküled” kapcsolat végét.

⁶⁷ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

⁶⁸ *La Vanguardia*, 1956. április 8. 5.

⁶⁹ ABC, 1956. április. 8. 66.

⁷⁰ AZCONA–RODRIGUEZ–AZAOLA, i. m. 74.

⁷¹ RIUDOR, Lluís: Sueños imperiales y africanismo durante el franquismo (1939-1956) In: NOGUÉ, Joan – VILLANOVA, José Luis (eds.), *España en Marruecos (1912-1956). Discursos geográficos e intervención territorial*. 1999, Editorial Milenio. 272.

⁷² AZCONA–RODRIGUEZ–AZAOLA, 1994. i. m. 74. A spanyol külpolitika helyzetéhez fontos még: FERREIRA, Juan Carlos: *La política exterior de España de 1800 hasta hoy*. 2003, Ariel. 506.

⁷³ AZCONA–RODRIGUEZ–AZAOLA, 1994. i. m. 74.

⁷⁴ AZCONA–RODRIGUEZ–AZAOLA, 1994. i. m. 74.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABC, Madrid. 1956. április.
- La Vanguardia Española*, Barcelona, 1956. április.
- ANDERLE ÁDÁM: *Spanyolország története*. Budapest, 1999, Pannonica Kiadó.
- ANDERLE ÁDÁM (Szerk.): *Marosy-iratok. Magyar Királyi Követség Madridban 1948–1957*. Szeged, 2002, Hispánia Kiadó.
- AÏT YAHIA, KARIMA: La prensa franquista y la política exterior: el caso de la Guerra de Independencia de Argelia. *Cuadernos de Historia contemporánea*, Universidad Complutense, 2008. vol. 30. 293–312.
- ALGORA WEBER, MARIA DOLORES: La conexión entre la política exterior del franquismo y la información sobre el mundo árabe a través de „Mundo: Revista Semanal de Política Exterior y Economía” (1945–1955). *Cuadernos de historia contemporánea*. Universidad Complutense, 1992. N°14. 117–134.
- AZCONA, JOSÉ MANUEL – RODRIGUEZ, AGUSTÍN – AZAOLA, GONZALO: La Guerra de Sidi Ifni-Sáhara. *Estudios de Ciencias Sociales*. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Navarra, 1994. 66–91.
- DÍAZ GIJÓN, JOSÉ R. – FERNÁNDEZ NAVARRETE, DONATO – GONZÁLEZ GONZÁLEZ, MANUEL JESÚS – MARTÍNEZ LILLO, PEDRO A. – SOTO CARMONA, ÁLVARO: *Historia de la España actual: 1939–2000. Autoritarismo y democracia*. Madrid, Barcelona, 2011. Marcial Pons, Ediciones Jurídicas y Sociales, S. A.
- FERWAGNER PÉTER ÁKOS: A marokkói politikai pártok II. Hasszán uralkodása idején. In Ferwagner Péter Ákos – Kalmár Zoltán (szerk.): *Az átmenet egyensúlya. Szilágyi István 60 éves*. Budapest, 2010, Áron Kiadó.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, IRENE: La „hermandad hispano-árabe” en la política cultural del franquismo. (1936–1956). *Anales de Historia Contemporánea*, Universidad de Murcia, 23, 2007. 183–197.
- HARSÁNYI IVÁN: *Franco*. Budapest, 2001, Pannonica Kiadó.
- HARSÁNYI IVÁN: *Spanyol dilemmák-spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pécs, 2006, Pro Pannonia Kiadó.
- J. NAGY LÁSZLÓ: Spanyolország és Marokkó. *Világtörténet* 1985. 3. sz. 61–68.
- J. NAGY LÁSZLÓ: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. Szeged, 2009, SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- J. NAGY LÁSZLÓ: *Az algériai háború. 1954–1962*. Szeged, 2010, Universitas Szeged Kiadó.
- KOVÁCS DÁNIEL: Marokkó a függetlenség útján – hispán nézőpontból. *Acta Univeristatis Szegediensis. Acta Historica*. Szeged. 2012. Tomus CXXXIV. 153–177.
- MARTÍNEZ MILÁN, JESÚS MARIA: España en el Sáhara Occidental: de una colonización tardía a una descolonización inconclusa, 1885–1975. *Anales de Historia Contemporánea*. 23. 2007. Universidad de Murcia. 366–383.
- PERREIRA, JUAN CARLOS: *La política exterior de España de 1800 hasta hoy*. 2003, Ariel.
- RIUDOR, LLUÍS: Sueños imperiales y africanismo durante el franquismo (1939–1956) In Nogué, Joan – Villanova, José Luis (eds.): *España en Marruecos (1912–1956). Discursos geográficos e intervención territorial*. 1999, Editorial Milenio.
- TUÑÓN DE LARA, MANUEL (dir.): *Historia de España. Tomo X*. Barcelona, 1987, Editorial Labor, S. A. <http://www.abc.es/> (Hozzáférés: 2012. 10. 10.)
- <http://www.lavanguardia.com/> (Hozzáférés: 2012. 10. 10.)

A Líbiai-sivatag magyar óriása

Almásy László Ede élete és munkássága

— *The Hungarian Giant of the Libyan Desert – The Life and Work of László Ede Almásy* —

Abstract

László Ede Almásy (1895–1951) discovered the mysterious unknown places of the Libyan desert as the last Hungarian explorer during the first part of the 20th century. He used the achievements of the modern technology during his expeditions: the automobile and the airplane. The results of his exploratory work were published in many books and articles.

During the World War II, he was conscripted into the German African Corps (Deutsches Afrika Korps). His service in the army became the pretext for his arrest and prosecution after the war. The communist government also banned his works. He was acquitted of the charges owing to the intercession of Gyula Germanus, a famous geography professor of the era.

But history never forgets. Almásy was posthumously recompensed after more than fifty years: the film written about his life (The English Patient) received nine Oscars and made him well-known all over the world.

„A sivatag végtelensége tisztítja a testet és a lelket. Az ember érzi a Teremtő közelségét és nincs, ami eltértené ettől a megismeréstől. Szinte észrevétlenül jön ránk egy felettünk álló Lényben való megtántoríthatatlan hit és a parányi kis emberi sorsunkban való beletörődés, úgy, hogy zokszó nélkül készek vagyunk arra, hogy feláldozzuk magunkat a sivatagnak.” (ALMÁSY 1935. 15.)

Almásy László Ede (1895–1951) az utolsó magyar földrajzi felfedezőként a Líbiai-sivatag még addig ismeretlen területeit tárta fel a XX. század első felében. Expedícióihoz a technika modern vívmányait használta: a gépkocsi és a repülőgép segítette munkáját. Eredményeit számos kötetben és cikkben publikálta Magyarországon és külföldön.

*Almásy László és Zichy Nándor
első felfedező útja repülön
(1931. augusztus 21., Budapest-
Mátyásföld)*

A második világháborúban a Német Had-sereg Afrika-hadtestéhez (Deutsches Afrika Korps) sorozták be. Ez ürügy volt arra, hogy a háború után Magyarországon többször le-tartóztassák, népbíróság elé állítsák, majd munkáit indexre tegyék. Germanus Gyula nagynevű geográfus professzor közbenjárás-ára mentették fel a vádak alól. A történelem posztumusz kárpótolta az 1940-es évek meg-hurcoltatását és mindazt a megalázó bánás-módot, amelyet a magyar hatóságok részéről elszenvedett: az 1996-ban, vagyis Almásy ha-lála után közel fél évszázaddal, *Az angol beteg* című kilenc Oscar-díjjal jutalmazott film – az egyetemes filmtörténet holtversenyben ötödik legeredményesebb alkotása! – által az egész világ megismerte nevét.

Kezdetek

Almásy László Ede a Monarchia idején, Borostyánkőn, 1895-ben született nemesi, de nem grófi családban.¹ Apja Almásy György keletkutató, aki bejárta Közép-Ázsiát, majd Prinz Gyulával a Tien-sanban végzett természettudományi és néprajzi kutatásokat. A kis Lászlóra minden bizonnyal nagy hatással voltak édesapja utazásai és a „világjárás” él-ményéről ily módon már kisgyermek korában apja révén hallhatott. Grazban kezdi a közép-iskolát,² majd később apja finanszírozásával, mint a korabeli magyar úri családok gyerme-keinek egy része, külföldre került. Londonban

¹ Almásy elmondása alapján (ALMÁSY 1939.) a grófi cím kapcsán a következőket tudhatjuk meg: noha az erre irányuló kérvényt IV. Károly király aláírta, de végül Almásy nagyapja halála és az első világháború miatt a magyar királyi minisztertanács ellenjegyzése nélkül a dokumentum csonkán maradt. Mivel a király emlékezett az általa aláírt kérvényre, ezért az 1921-es puccs idején Almásyt mint szárnysegédjét „grófként” szólította.

² A grazi középiskolát kénytelen volt elhagyni egy véletlen baleset miatt: kerékpárjával elütötte az iskola-gazgatót (Kis 2011.).

és Oxfordban tanult, ahol műszaki ismeretekre tett szert. Az első világháború miatt azonban az egyetemet nem végezte el, viszont ekkor-tájt vált a gépkocsi és a repülés szerelmesévé. Húszévesen már az Osztrák–Magyar Légierő pilótájaként szolgált (PERLEZ 1996.), majd az 1920-as években az osztrák Steyr autógyárnál helyezkedett el, ugyanis Magyarországon az 1921-es puccskísérlésben való részvétele miatt kevés esélye volt arra, hogy munkát kapjon.

Afrikában a Steyr képviselőtében

Almásy először 1926 telén érkezett Egyip-tomba a Steyr osztrák autógyár alkalmazott-jaként. Feladata volt, hogy az automobilon kereskedelmi lehetőségeit tanulmányozza és az afrikai terepviszonyok támasztotta mű-szaki feltételeket vizsgálja és elemezze. A Ní-lus völgyét, majd a Núbiai-sivatagot átszelve Khartumig utazott (ALMÁSY 1928.).

Második alkalommal egy év múlva, 1927-ben, a kairói nemzetközi autó kiállításon kép-viselte a gyárat. Ekkor merészkedett beljebb első alkalommal a Líbiai-sivatagban. Egy túra-kocsival 350 km-re hatolt be a sivatagi területre Abu Moharig, majd 1928-ban a Fehér-Nílu-son szervezett és vezetett vadászexpedíciót (ALMÁSY 1935.).

Egy évvel később, 1929-ben két Steyr 20-as gépkocsit tesztelt a kelet-afrikai terepen.³ Az út fél évig tartott és ez idő alatt rendszeresen küldte az osztrák gépkocsi gyárnak műszaki leírásait és észrevételeit. A Mombasából in-duló utazás különlegessége volt, hogy arról 110 perces dokumentumfilmet készített Kurt MAYER (1929) filmrendező, az expedíció egyik tagja. A filmet sokáig elveszítettnek hitték, és csak évtizedekkel később véletlenül találtak rá, majd Bécsben 1996-ban mutatták be a nagy-

³ Automobilonkat más alkalommal is tesztelt Almásy a sivatagban, mint például 1935-ben a „Baby Ford”-ot, a „Nagy Homoktengeren” át tett utazása során (ALMÁSY 1937. 84–103.).

közönségnek. A vadász szafarikban is bővelkedő utat Ferdinand von Lichtenstein sógora Antony Brunner osztrák gyáros finanszírozta. Gyűjtőmunkát is végeztek az expedíció résztvevői, amelynek anyaga részben a Bécsi Természettudományi Múzeumba, részben a szombathelyi Savária Múzeumba került. Számos érdekes kalandot és megpróbáltatást éltek át Almásyék, sokszor úttalan utakat, mocsarakat, kiszáradt folyómedreket, és sztyeppéket bejárva. Almásy a Mombasa–Nairobi közötti útszakaszt 38-39 fokos lázasan tette meg. Szudánban a *nuerek* fogságába kerültek, ahonnan csak úgy tudtak megszabadulni, hogy az expedíciót vezető Almásy leleményesen a „szaporaság nagy varázsát” ígérte a bennszülötteknek: rábírta őket, hogy összefogóddzanak és addig verette őket az autó gyújtókábelével, míg annyira elzsibbadtak a magasfeszültségtől, hogy közben az expedíció tagjai sikeresen el tudtak menekülni. Almásy Vadi Halfában az elromlott autójukhoz alkatrészt esztergált egy vízvezetékcsőből, aminek eltűnése a városban hetekig vízhiányt okozott.

Az 1929-es út más szempontból is fontos hatással volt Almásy László életére. A hírhedt *Darb el Arbain* 2000 kilométeres őszi karavánúton haladva északi irányban újra érintették a Líbiai-sivatag peremét, ami később Almásy kutatásainak középpontjába kerül majd. Ezen az úton hallott a híres elveszett *Zarzura* oázisról, és más sivatagi történekről, amelyek egyre inkább a sivatag kutatása felé orientálták érdeklődését. Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy itt még a „nagy felfedezések” előtt álló Almásy jelenik meg a filmkockákon (MAYER 1929.). Almásy maga így fogalmazott 1929-es útja kapcsán: „*Akkor vágtam neki először a Líbiai-Szahara egyik ismeretlen szakaszának, a legendás 'negyven nap útjának' és tán akkor ejtett véglegesen rabjává a sivatag.*” (ALMÁSY 1935. 9.)

1930-ban újra Kelet-Afrikában vadászott, majd a sivatagban autókat tesztelt a szudáni kormány felkérésére. A vállalkozás sikertelenül

végződött ugyan, de a sivatag tanulmányozása iránti elkötelezettsége tovább erősödött. Sőt, amikor a nagy gazdasági világválság miatt a Steyr leépítésekre kényszerült, Almásy ráeszmélt arra, hogy az elmúlt évek során egy új „szakmát” is kitanult: „gépészből lett geográfus”!

Nagy felfedezések

1931-ben újabb expedíciót szervezett a sivatagba, ezúttal repülőgépen, gróf Zichy Nándor társaságában, de még Afrikába érkezésük előtt, Szíriában tragikus módon lezuhantak gépükkel. Szerencsére azonban, csodával határos módon emberéletben nem esett kár. Itt szeretnénk megjegyezni egy fontos tény: a gazdasági világválság sem vette el Almásy kedvét az expedíciók szervezésétől és megvalósításától. Tovább folytatta munkáját, még a legkilátástalanabb helyzetben is.⁴

Egy évvel később, 1932-ben végül sikerült megszervezni az expedíciót Sir Robert Clayton East támogatásával és együttműködésével. Ebben az évben történt Almásy első, de nem utolsó nagy felfedezése: május 1-én repülőgépről megpillantotta Zarzurát,⁵ az „elveszettnek” hitt oázist, amelyről évszázadok óta legendák keringtek a beduinok között, és amelyet több expedíción sem talált meg. Majd 1933-ban újra visszatért a sivatagba,⁶ ezúttal gépkocsival, dr. Kádár László kíséretében (KÁDÁR 1933.; KÁDÁR 1935a-b.). Zarzurát és annak mellékvöl-

⁴ Itt kínálkozik az alkalom megemlíteni azt is, hogy pont ezekben az években, tehát időben párhuzamosan Almásy munkájával, Dél-Amerika ősvadonjában, az Amazonasban Molnár Gábor vadász és gyűjtő részben hasonló gazdasági körülmények közepette munkálkodott éveken keresztül, amelyről később számos könyvében számolt be (MOLNÁR 2008).

⁵ A völgyek felfedezésének és nevének teljes történetét lásd in.: ALMÁSY 1937. 109–120.

⁶ Ebben az évben sivatagi repülőversenyen is részt vett, ahol 34 induló közül a 14. helyet szerezte meg Kairo–Kharga–Dakhla–Farfara–Baharya–Kairo útvonalon (ALMÁSY 1937. 54–67.).

gyeit immáron nem csak levegőből szemlélték (KÁDÁR 1972.).

Pár hónappal később pedig az Uveinat hegységben újabb korszakalkozó felfedezések vártak rá: kőkori emberek barlangfestményeire és vésett sziklarajzaira bukkant, köztük az ún. „Úszók barlangjára”, ami nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy ahol most végeláthatatlan homoktenger terül el, ott évezredekkel korábban víz hullámozott. Kutatásainak eredményét egy német tanár, Leo Frobenius és egy olasz zoológia professzor, Lodovico Caporiacco is sajátjukként tüntették fel azután, hogy Almásy részletesen megmutatta nekik felfedezéseit (ALMÁSY 1935.).

Az ekkor már több világnyelvet – köztük az arabot is – beszélő Almásy László ebben az időszakban szombathelyi lakos volt, aki kiváló szervezőkészséggel, barátok segítségével és nem utolsó sorban a Gondviselés jóvoltából, nagy szerénységgel valósította meg világraszóló expedícióit. Így vall önmagáról és felfedezéseiről: *„...automobilista és repülő vagyok, gépkocsikkal és repülőgéppel hatoltam be Afrika legtitokzatosabb területébe, amely még a legmodernebb térképen is, mint 'fehér folt' szerepelt. De most, amikor beszámolok felderítő munkámról és elmondom az ismeretlen Afrikában töltött évek egyik-másik élményét, azzal a nyugodt meggyőződéssel teszem, hogy a szemrehányást nem kell magamra vonatkoztatnom. Sohasem törekedtem rekordokra, sohasem kerestem az elsőséget, amelyet kitűzött céloom mégis magával hozott. Afrika romantikájának varázsa pedig bőségesen jutalmazta minden utamat, mert sohasem hajtottam célkitűzésemet a szenzáció szolgálatába!”* (ALMÁSY 1935. 6.).

Almásy nem csak saját munkájához viszonyult alázattal, hanem tisztelettel és barátsággal közeledett a sivatagi emberekhez is, nagy becsben tartva kultúrájukat, vallásukat és szokásaikat. Ezt mutatja az a tény is, hogy a helybéliektől megkapta az Abu Ramla, a „Homok Atyja” nevet és még évtizedekkel utazásai után is emlegették őt a sivataglakók.

Ugyanakkor, magyarságát is büszkén vállalta, amire jó példa az 1933-as, 1500 km-es sivatagi csillagtúra, amelyen egy algériai pilóta navigátoraként vett részt: nem a versenyen elért 14. helyezés bosszantotta, hanem az, hogy nem magyar felségjelű géppel versenyzett (KASZA 2010.). A Gondviselés kárpótolta: két évvel később (1935-ben) egy véletlen folytán bukkant a „magyaráb”, vagy másként „magarab” népcsoportra a Nílus szigetein, Szudán és Egyiptom határán. A magyarábok, I. Szulejmán szultán által a XVI. században Afrikába hurcolt magyarok leszármazottai voltak, akik a núbiai feketék ellen védték az akkori Török Birodalom legdélebbi határait. Az „áb” szó törzset jelent, vagyis „magyar törzs” a szó szerinti fordítás (KRIZSÁN 2005.). Almásy meglátogatta Vádi Halfa mellett, a Nílus egyik szigetén élő, négyszáz éve odatelepített „testvéreinket”, akik ugyan már nem beszéltek a magyar nyelvet, ennek ellenére továbbra is büszkén vallották magukat az európai magyarok leszármazotainak (ALMÁSY 1937. 104–108.).

Rommel seregénél, és ami utána jött...

Almásyt – mint tartalékos magyar honvédtisztet – konkrét feladatok végrehajtására irányították át a honvédség állományából a német hadsereg kötelékébe, ahol 1941. február–1942. augusztus között töltötte katonai szolgálatát az észak-afrikai hadszíntéren: az angolok által megszállt Egyiptomból Masri pasa Németországba menekítésével, majd a Kondor-akcióval bízták meg. Ez utóbbi egy 4200 km-es sivatagi autótúrt volt, amelynek során német kémeket csempészett Egyiptomba, brit fennhatóságú területre.⁷

⁷ Ehhez az életrészakaszához kapcsolódik SCHULZ (2010.) felvetése és véleménye: egyrészt, méltatja Almásy észak-afrikai tevékenységét, ugyanakkor vonzalmáról számol be egy Hans nevű német katonára, amelyet véleménye szerint bizonyítanak

Almásyt a magyar légierő parancsnoka, vitéz Kenese Waldemár vezényelte a német hadsereghez, tehát nem önszántából csatlakozott az Afrika Korps-hoz. Almásy nem volt nácibarát! Ezt bizonyítja az a tény is, hogy megpróbált mentesülni a parancs alól, de az idő rövidsége nem tette ezt lehetővé számára. Katonai szolgálatának valamennyi tevékenységét és eseményét napra pontosan ismerjük (KRIZSÁN 2005. 47–48). Hazatérése után megírta a „*Rommel seregénél Líbiában*” című könyvét, amit 1999-ben újra kiadtak (ALMÁSY 1999.). A mű kiváló szépirodalmi stílusú, eredeti hadtörténeti dokumentum. A borzalmas II. világháború emberi arcát is bemutatja, és többször kiemeli az angol–német bajtársiasságot. A könyv Észak-Afrika társadalmi, földrajzi, történeti ismertetője is egyben, amely alapos bevezetést ad az olvasónak a helyi kultúrába. Ugyanakkor, a szerző tanúságot tesz mély Isten-hitéről, béke szeretetéről és nyíltan ír arról a fájdalmas változásról, ami a sivatagot kutató tudós lelkében lezajlottak a háború kitörését követően:

„...Valamikor sok-sok évvel ezelőtt elsőnek jártam ezen a vidéken és tapogatózva kerestem kijáratot a síkság felé. Én voltam az első ember, ki a kormánykerék mögött ülve, maga előtt látta ezeket az évezredes kopár sziklahegyeket, aki utat keresett és utat talált magának az ismeretlen hegységből ki, az ismeretlen nagy síkságba. Aztán évekig itt kígyóztak kereső, tapogatózó nyomaim, végigszántva a szűzi talajon, amelyet emberláb soha nem taposott. Most pedig mélyen kijárt kerécsapást szántottak erre a talajra, száz meg száz gépkocsi nyoma lepte el a járatlan terepet. A háború kérlelhetetlen vonalakat rajzolt a tiszta homokra, és most az egykori kutató a háború szolgálatában látja viszont azt a táját, amelyet valamikor mint első élőlény pillanthatott meg. Összeszorul a szívem, amint erre gondolok, nem, nem ez volt a célom, amikor

hozzá írt levelei. Ezzel szemben áll Valderano herceg véleménye, aki személyesen ismerte Almásyt: kifejezetten cáfolja a szexuális orientáció kapcsán leírt rosszindulatú vádat! KUBASSEK 2002. 251–252.

először nekivágtam az ismeretlen sivatagnak, amikor csodálkozó szemmel és áhítatos szívvel először néztem a mérhetetlen végtelenséget...” (ALMÁSY 1999. 122–123.)

Almásy Lászlót, korábbi tudományos felfedezői és munkássága ellenére, nemzet-, és népellenség vádjával 1945. április és 1946 augusztusa között többször letartóztatták és közel egy teljes évet börtönben tartották. Majd következtek a koholt vádak (Rácz Zoltán-féle feljelentés, annak ellenére, hogy az hamis adatokat tartalmazott és minden alapot nélkülözött) és a népbíróági per. A népbíróági tárgyalást, ami tulajdonképpen aljas módon megrendezett koncepció per volt, 1946. november 16-án tartották. A vád tárgyává tett könyvet – *Rommel seregénél Líbiában* –, megdöbbentő módon sem a vádat emelő ügyész, sem a bíróság tagjai nem ismerték.

KRIZSÁN (2005.) az Almásy-per kapcsán az eredeti dokumentumokat is közli, és részletesen számol be azokról a személyes és politikai kapcsolatokról, amelyek meghatározták a koncepció per hátterét, valamint annak végső kimenetelét (Germanus–Gross–Rákosi közötti kapcsolatok).⁸ Végül az eseményekből mégis az vált nyilvánvalóvá, hogy a gonosz hatalmát jó szándékú emberek és/vagy az emberek jó szándéka igenis képes megtörni: Germanus Gyula nagynevű geográfus vallomása alapján, amelyet véletlen események is erősítettek, több hónapos meghurcolások után felmentették Almásyt. A kötet 98. oldalán lényegre törő összefoglalást olvashatunk Almásy László perének körülményeiről és tanulságairól:

„Az Almásy-per ismertetett iratanyaga kor- és kortörténeti dokumentumok gyűjteménye. A periratok egy katonai szolgálatnak politikai értékeléséről szólnak, ám valójában az 1945 után kialakított magyar közélet „állatorvosi lova” jelenik meg előttünk: nemzeti és emberi értékek; hamis vádak gyártása magánosok, de főként a hatóságok részéről; minősíthetetlen

⁸ KRIZSÁN 2005. 61–100.

szervilizmus az országot megszálló idegen hatalom iránt; a pártszemlélet és egyes pártvezérek mindenhatósága és befolyása a közéletre. Végül, de nem utolsó sorban, a megalázás, a magyar emberek kiszolgáltatottsága idegen hatalmaknak és pártérdekeknek.”

Az angol beteg és a valóság

Almásy László világraszóló kutatási eredményei már élete során nemzetközileg ismertek és elismertek voltak, noha igazi „világhírnévre” csak halála után közel fél évszázaddal tett szert az amerikai filmipar jóvoltából.

Michael Ondaatje *Az angol beteg* című regénye alapján készült, ugyanazon című, kilenc Oscar díjjal jutalmazott alkotás által, amely sajátos módon ugyan, de Almásy élettörténetének egy részét dolgozza fel. A film alaptörténete az 1940-es évekre

vezet vissza, egy olyan eseményre, amelyhez hasonlóval maga Almásy is szembesült észak-afrikai katonai szolgálata során: egy kanadai pilótának tolmácsolt a kórházban, aki ejtőernyővel megmenekült ugyan lezuhanó gépéből, de olyan égési sebeket szenvedett, hogy pár nappal később belehalt sérüléseibe (GÁBOR-SÁRVÁRY-LÓRÁNT 2009.). A filmkritikusok írásaiban rendszerint olvasható, hogy a film nem Almásy hiteles életrajzát mutatja be, vagyis fiktív történet. Ez minden bizonnyal így is van, azonban megfontolandóak az alábbi gondolatok.

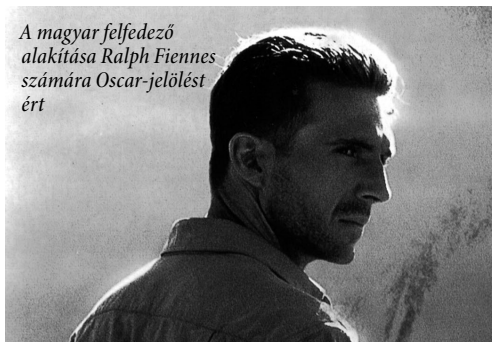
Almásy László műveit olvasva, számos filmjelenetre ismerhetünk részben vagy egészben vagy változtatásokkal. A szereplők jelentős része, Penderel, Clayton stb. szintén a valóságban létező személyek voltak, akik a

filmrendező által újrastrukturált történetbe kerültek bele. A filmvászonon megelevenednek azok a csodálatos pillanatok – például az Úszók barlangjának felfedezése, a sivatag szépségének pillanatképei, az expedíciós táborok egy képzeletbeli rekonstrukciója stb. – amelyeket a sivatagot kutató Almásy expedíciók átélhettek. Noha a film nem a „felfedező Almásy” képet erősíti, inkább a romantikus, folyton nyugtalan főhős képére helyezi a hangsúlyt, ennek ellenére ízelítőt kap a néző azokból az élethelyzetekből is, amelyek megnehezítették a sivatagi életet: viharok (gebli, számum), navigációs problémák, balesetek, szomjhalál veszélye, stb. Mint tudjuk – és ez a filmben konkrétan nem

jelenik meg –, Almásy László 1934-ben von Heller kíséretében egy tévedés folytán kis híján szomjhalált halt a Gilf Kebir feltérképezése során, mely tapasztalat világosan érzékelteti vállalkozásának veszélyét. Az átélte esemény kapcsán a szerző

egyetlen következtetést vont le: „A sivatagban csak egyetlen egyszer lehet tévedni.” (ALMÁSY 1937. 68–83.).

A film rendezője a főszereplő életének különböző időszakait összemosza, és ráadásul annak tartalmát meg is változtatja részben vagy egészben, noha a valóság sok esetben kiindulópontként szerepel. A film vezérfonalát jelentő szerelmi történet is fiktív. Almásy munkáit olvasva tudjuk, hogy csak egy igaz szerelemről esik szó azokban: a sivatag iránt érzett kimeríthetetlen szerelméről. Ugyan „egzotikus háttérként” megmarad a szerző magyarsága, de nincs döntő jelentősége, annak ellenére sem, hogy a több alkalommal bejátszott eredeti magyar népdalok – Sebestyén Márta előadásában – tovább gyarapítják a film egyébként is színes kulturális szempontjait.

A magyar felfedező alakítása Ralph Fiennes számára Oscar-jelölést ért

Utolsó évek és a vég

Almásy Lászlót 1947-ben újra letartóztaták, majd szabadulása után – ami minden bizonnyal Alaeddin Mouhtar pasa közbenjárására történt – már nyilvánvaló volt számára, hogy Magyarországon nem maradhat. Ausztriába menekült, ahol hamis útlevelet szerzett, majd angol segítséggel, szovjet ügynökök üldözése közepette, előbb Rómába szökött, majd onnét Kairóba. Egyiptomban repülőoktatásból és szafarik vezetéséből tartotta fenn magát. Szafari vezetőjeként még eljutott Tanganyikába és Mozambikba (1948). 1949-ben repülési rekordot állított fel: Párizs–Róma–Tripoli–Kairó útvonalat egy távontatott vitorlázó repülőgéppel tette meg. 1951 márciusában az egyiptomi Sivatakutató Intézet Igazgatójává nevezték ki, azonban Salzburgban, március 22-én elhunyt (KASZA 2010.).

Almásy László Ede élete erőfeszítések, kudarcok, töresek, tragédiák, újrakezdések, sikerek és szerencsés időszakok egymásutánja, amelyek során, mint „csúcspontok”, felfedezései maradandó eredményként koronázták ki tartó munkáját: életműve a magyar tudomány égboltjának örök csillagaként ragyog. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALMÁSY LÁSZLÓ 1928.: *Autóval Szudánban*. Budapest. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1935.: *Az ismeretlen Szahara*. Budapest, Franklin Társulat. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1937.: *Levegőben...homokon...* Budapest, Franklin Társulat. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1939.: *Tasnádi Lászlónak címzett levele*. Kairó.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1994.: *Szudánban vadásztam*. Budapest, TERRAPRINT.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1999.: *Rommel seregénél Líbiában*. Budapest, Dénes Natur Műhely.
- FREI, TAMÁS 1999.: *Almásy László Afrika-kutató, felfedező élete*. Frei Dosszié.

GÁBOR ENDRE – SÁRVÁRY GABRIELLA – LÓRÁNT ATTILA 2009.: *A Homok Atyja* nyomában, Líbiától Egyiptomig. *National Geographic Magyarország*, 2009. december. 50–77.

KASZA JÓZSEF 2010.: *Almásy, a levegő ura. Múlt-kor* 2010. Budapest, Múlt-kor Kulturális Alapítvány. 101–103.

KÁDÁR LÁSZLÓ 1933.: Beszámoló Almásy László Ede 1933. évi lybiai expedíciójának tudományos munkájáról. *Földrajzi Közlemények* 1933. 284–285.

KÁDÁR LÁSZLÓ (1935a): *Khargai emlékek. Földgömb* 1935. 58–65. Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt.

KÁDÁR LÁSZLÓ (1935b): *Gépkocsival a líbiai sivatagban*. In *Földgömb*, 1935, pp. 212–221., Budapest, „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt.

KÁDÁR LÁSZLÓ 1972.: *Kádár László visszaemlékezése Almásy László (1895–1951) Afrika-expedíciójára*. In Havasné Bede, Piroska – Somogyi, Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest, 1973, Tankönyvkiadó. 302–308.

KIS MÁRTA 2011.: *„Az angol beteg” ihletője, Almásy László*. <http://mivanma.postr.hu/almasy-laszlo> Hozzáférés. 2013.03.06.

KUBASSEK JÁNOS 1997.: *Egy sikerfilm és a valóság. Népszabadság* 1997. február 1. 24.

KUBASSEK JÁNOS 2002.: *A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza*. Budapest, Panoráma.

KRIZSÁN LÁSZLÓ 2005.: *A sivatag titkait kutatta*. Vaszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó.

MAYER, RUDI 1929.: *Autóval Afrikán keresztül. Almásy expedíció 1929*. Múltkor.

MINGHELLA, ANTONY (rendező) 1996.: *Az angol beteg*. Film. Miramax Films.

PERLEZ, J. 1996.: *The real Hungarian count was no 'English Patient'*. *The New York Times* 1996. december 17.

<http://www.nytimes.com/packages/html/movies/bestpictures/english-ar2.html>

SCHULZ, MATTHIAS 2010.: *The True Story of Desert Explorer Laszlo Almasy*. *Spiegel Online International* <http://www.spiegel.de/international/world/the-gay-english-patient-the-true-story-of-desert-explorer-laszlo-almasy-a-686940.html> Hozzáférés: 2010.02.04.

FÜGGELÉK

ALMÁSY LÁSZLÓ MEGJELENT KÖNYVEI,
TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓINAK ÉS
EGYÉB ÍRÁSAINAK LISTÁJA

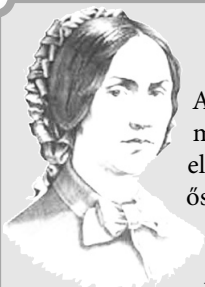
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1928.: *Autóval Szudánban*. Budapest, A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1929.: Auf Steyr XX durch Ostafrika. *Alpenländische Automobil-Zeitung* 1928. Nr.8. 8–14.
- ALMÁSY, LÁSZLÓ 1930.: By motor car from Wadi Halfa to Cairo. *Sudan Notes and Records* 1930. Vol. 13. 269–278.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1930.: A megváltozott elefántvadászat. *Nimród*. Vadászujság 1930. 18. évf.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1931.: Az egyiptomi kultúra bölcsője: Lybia. *Vasi szemle* 1931. 1. sz.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1931.: Repülőgépen a Szahara felé. 1–3. *Pesti Hírlap* 1931. október 11., 18., 25.
- ALMÁSY, LÁSZLÓ 1931.: Mrs Gray's Nile Lechwe. *Nimród*. Vadászujság 1931. 19. évf.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1933.: Almásy László afrikai sivatagutazó gépkocsikaravánjával visszaérkezett Khargába. *Pesti Hírlap* 1933. május 21.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1933.: Almásy László levele a sivatagból. *Pesti Hírlap* 1933. december 17.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1933.: S.O.S. Cserkészszínmű. Budapest, Magyar Cserkész Szövetség.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1933.: Gépkocsikon a sivatag szívében. *Pesti Hírlap* 1933. április 23.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1934.: *Repülőverseny a sivatagban*. *Pesti Hírlap* 1934. január 28.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1934.: Waddan. *Nimród*. Vadászujság 1934. 22. évf.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1935.: Bir Bidi. *Sudan Notes and Records* 1935. Vol. 18. 259–276.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1935.: *Az ismeretlen Szahara*. Budapest, Franklin Társulat. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1935.: Magyarok a Nílus szigetén. *Pesti Hírlap* 1935. június 23.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1936.: *Suhanó szárnyak*. Ifjúsági regény. Budapest, Franklin Társulat.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1936.: „Récentes explorations dans le Désert Libyque (1932–1936)”. Société Royale de Géographie d’Egypte. La Caire, Schindler.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1936.: Nyomok. *Nimród*. Vadászujság 1936. 24. évf.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1937.: *Levegőben...homokon*. Budapest, Franklin Társulat. A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1937.: A Líbiai sivatag felderítésének története. *A Földgömb* 1937. 1. sz.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1938.: Az oktatói tanfolyam tanulságai. *Magyar Szárnyak* 1938. 9. sz.
- ALMÁSY LÁSZLÓ levelei (1939. június 25.–1939. július 21. között) Tasnádi Lászlónak, a Műegyetemi Repülőklub Elnökének.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1939.: *Unbekannte Sahara*. Leipzig, Brockhaus.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1939.: A magyar haderőn kívüli motornélküli repülésről. *Magyar Szárnyak* 1939. 12. sz.
- ALMÁSY LÁSZLÓ: *Észak-Afrika repülési földrajza*. I-II.
- ALMÁSY LÁSZLÓ in: *Sudan Notes and Records*, 1936. January. cím????
- ALMÁSY LÁSZLÓ in: *The Geographical Journal*, March 1930, June 1934, March 1934, March 1937. cím????
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1940.: Ibx, Nimród Vadászujság, 31. évf.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1943.: *Rommel seregénél Líbiában*. Budapest, Stádium.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1944.: *Die Strasse der Vierzig Tage*. Leipzig.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1994.: *Szudánban vadásztam*. Budapest, TERRAPRINT.
- ALMÁSY LÁSZLÓ 1997.: *Schwimmer in der Wüste*. Auf der Suche der Oase Zarzura. Innsbruck, Haymon Verlag.

A Magreb-országokban nyugvó jeles magyarjaink

Mintegy két évtizede munkálkodom a jeles magyar személyek sírhelyadattárán. Ehhez kapcsolódva földolgoztam a kézikönyvek, lexikonok többségét. Sajnos személyes kutatást a Maghreb-térségben még nem végeztem, de az itt szereplők temetése biztosan, illetve nagy valószínűséggel itt történt. *

BÁNYAI JÚLIA

(1848/49: Bányai illetve Sárosi Gyula) * Vízakna, 1824 – † Kairó, 1883

Apja kincstári bányahivatalnok. Született 1824-ben Vízaknán (Alsó-Fehér megye). Műlovarnó, Sárossy Gyula ügyvéd felesége volt. Sárossy 1848 elején meghalt, özvegye volt férje nevében jelentkezett a honvédseregbe. 1848 őszén Bányai Gyula néven beállt a 27. (nagyvárad) honvédszászlóaljhoz s részt vett az erdélyi harcokban. 1849. február 9-én Piskinélt megsebesült. Áprilistól a Kolozsváron alakuló 153 főnyi női vadászszázad tagja. Júliusban hadnagy lett a 2. honvéd vadászszázad gyulafehérvári ostromseregben szolgáló részénél. Augusztus elejétől főhadnagy volt ugyanott a zsigóói fegyverletételig. Kimenekült. 1849 decemberében Sumlán Matta Ede honvédszászados felesége lett, és Kairóban vendéglőt nyitottak. Ott hunyt el 1883. november 1-jén.

TERZY ADOLF

* Fiume, 1820 – † ?

1820. december 11-én született Fiumében. Apja váltótörvényszéki bíró volt. 1836 és 1841 között a bécsi Hadmérnöki Akadémián tanult. 1843-tól hadnagy, 1846-tól főhadnagy a 9. (Miklós) huszárezredben. 1848 őszén ezredével Jelačić ellen harcolt, majd besorolt a honvédseregbe. November 16-tól alszászados volt ezredénél a feldunai hadtestben, majd az említett hadtest vezérkaránál. December 27-én beteget jelentett és eltávozott. 1849 májusában ismét szolgálatra jelentkezett, május 11-én parancsörtszéként Görgei tábornok mellé osztották be. A szabadságharc után megfosztották rangjától (Bécs, 1850 augusztus 13). 1868-tól Alexandriában élt.

HASZNOS IRÉN

* Budapest, 1913. február 27. – † Tunisz, 1968. január 25.

A Notre Dame de Sion nővérek sashegyi zárdájában nevelkedett, ugyanott lett gyorsírás- és nyelvtanár. 1935-ben belépett a rendbe, két év noviciátus után Wothig-ban és Saint Omer-ben tanult és tanított. 1948-ban Tuniszba helyezték, ahol fiatal leányok nevelője lett. 1958-ban elvégezte a Sorbonne-on az óvónőképző tanfolyamot. 1959-ben Tuniszban óvónőképzőt alapított, olyan sikerrel, hogy a tunéziai egészségügyi miniszter felkérte az Állami Óvónőképző megszervezésére és irányítására. Az iszlám világban rendkívül népszerű volt. Tuniszban a Borgeli temetőben nyugszik.

CZÉLKUTI RUDOLF, ZÜLLICH * Gyulafehérvár, 1813. július 3. – † Kairó, 1890. január 13.) Katonatiszti családból származott. Katonaiskolában tanult, 1839-ben lemondott tiszti rangjáról, és Bécsbe ment, ahol rövid ideig szobrászatot tanult. Görögországba akart eljutni, de pénz híján terve meghiúsult, és még 1839 végén Rómába ment. A negyvenes években Gyulay Lajos több éven keresztül anyagilag támogatta. 1845-ben Rómában készítette Madonna, 1846-ban Hera című márványszobrai. Ekkor Döbrentei Gábor és mások javaslatára megrendelést kapott Berzsényi Dániel és Hunyadi János szobrának elkészítésére, de a pénz összegyűjtése elhúzódott, s a Rómában anyagi zavarokkal küszködő Czélkuti pénzszerzés céljából kámeákat vésett (ő volt e technika egyetlen magyar mestere), melyeket 1850-ben és 1851-ben Döbrentei Gábor, Brunszwik Teréz és Prónay Sarolta árusított.

Nyomora miatt azonban 1855 végén kénytelen volt Pestre menni, ahol egy ideig jeles magyar személyiségekről készített kisebb szobrai árusításából próbált megélni. A magyar klasszicista szobrászat jeles képviselője. 1858-ban leplezték le a Nemzeti Színház előtt Katona Józsefet ábrázoló szobrát, melyet azonban már 1860-ban lebontottak, mert a közönségnek nem tetszett. Ez volt az első nagyobb magyar, szabadban felállított szobor. 1859-ben készítette el a Magyar Nemzeti Múzeum számára Berzsényi bronzszobrát, 1860-ban Balatonfüreden állították fel a Kisfaludy Károlyt megmintázó szobrát, de két év múlva ezt is eltávolították. A sok kudarc miatt Bécsbe, majd Párizsba ment, ahol nyomorúságos körülmények között élt. Rövid időre, mint nevelő visszatért Magyarországra, de azután Olaszországba ment, éveken keresztül Sziciliában tartózkodott. Onnan Kairóba ment, ahol régi érmek és csigák gyűjtésével foglalkozott. Műveinek egy részét 1845-től Czélkuti névvel jelölte, melynek használatától 1852-ben eltiltották. Juno című szobrát a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I. kötet. Budapest, 1998. 87.
Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet. Budapest, 2001–2007. 1033.
Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet. Budapest, 1993–2010. 636.
 BONA GÁBOR: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. kötet. Budapest, 2008. 449.

A magyar futball és Egyiptom

— Egypt and the Hungarian Football —

Abstract

The cultural bonds between Egypt and Hungary are quite strong. The relations date back to the 1920s when Hungarian football teams started to visit Egypt. By the 1930s, the trips became regular, and the Egyptian football began to improve intensively, consequently, football became one of the most popular sports in the 1950s. The great achievements and the golden age of Egyptian football were strongly associated with Ferenc Puskás (football coach in Egypt between 1979 and 1984) and Nándor Hidegkuti (very successful as coach from 1973 to 1980). As a result, the prominent people of cultural and economic life of Egypt are still open to Hungary, and the average Egyptian still has a positive image of Hungary and Hungarians. Even nowadays, the common football history of the two countries means an opportunity for intercultural approach in sport, economy and diplomacy.

Egyiptomban a magyar futball mai napig nagy presztízzsel bír, ami elsősorban az Aranycsapat két futball-legendájának, Puskás Ferencnek és Hidegkuti Nándornak köszönhető, akik komoly szerepet játszottak az egyiptomi futball fejlődésében. Ugyanakkor a magyar–egyiptomi futballkapcsolatok a második világháború előtti korszakban kezdődtek.

A magyar futball már a két világháború közötti időszakban a világ élvonalába tartozott, amit bizonyít, hogy a magyar válogatott 1938-ban világbajnoki döntőt játszott. A meccset az olasz válogatott nyerte meg, de a magyar csapat balszélsője, Titkos Pál gólt szerzett a döntőn. Ebben az időszakban az egyiptomi labdarúgás az afrikai nemzetek élvonalához tartozott. 1920-ban lépett az egyiptomi válogatott a nemzetközi porondra, az olimpián sikerrel szerepelt. Az 1924. évi nyári, párizsi olimpiai játékok volt az egyiptomi csapat számára az első igazi nagy megmérettetés, ahol is nyolcadik helyen végzett. Az olimpián találkozott először Egyiptom és Magyarország nemzeti válogatottja. 1924. május 29-én, az öt órákor

kezdődő mérkőzésen az egyiptomi csapat 3-0 arányban győzött. A korabeli jelentés szerint „*az Egyiptomtól elszenvedett vereség indokai között szerepelt a játékosok széthúzása, az edző alkalmatlansága, a fárasztó utazás, a minősíthetetlen szállodai elhelyezés, a sok sérült és a bántó hazai sajtóvélemények*”. Az olimpián jól kezdett a magyar csapat, a lengyeleket megverte öt góllal, „*de azután jött a váratlan és megsemmisítő vereség a lebecsült egyiptomi válogatottól, és ez „egyiptomi csapás”-ként került a sporttörténelembe*”.¹ Tulajdonképpen ez

¹ A Nemzetközi Labdarúgó Szövetség angol nyelvű honlapja szerint: Párizsi Stadion, Párizs. Nézőszám: 4371. Játékvezető: Collina (spanyol). Partjelző: F. Contreras (spanyol), Frantisek Cejnar (csehszlovák). A három gólt lőtte: Ibrahim Yakan 4', Hussein Hegazi 40', Ibrahim Yakan 58'. Az egyiptomi csapat játékosai: Kamel Taha, Mahmoud Fouad, Ahmed Mohamed Salem, Riad Shawki, Ali El Hassany, Abdel Salam Hamdy, Ismail El Sayed Hooda, Ali Mohammed Riad, Hussein Hegazi, Ibrahim Yakan, Mahmoud Ismail Hooda. A tartalékok: Riad Rizkalla Henein, Mohammed Rouston, Mohammed El Mahdwy, Gamil Osman, Ahmed Mansour, Abaza Sayed Fahmy, Housny Khalil,

az egyiptomi futball nemzetközi szereplésének a kezdete. Az egyiptomi csapat tíz évvel később kijutott az 1934. évi világbajnokságra is, ahol Egyiptom volt az első arab afrikai válogatott, amely részt vett a labdarúgó világbajnokságon. A „fáraóknak” nevezett csapat a világbajnoki selejtezőn először 1934. március 16-án lépett pályára Palesztina ellen és győzött 7-1-re. A visszavágó már csupán formalitásnak volt tekinthető a tetemes előny tudatában. Így a 4-1-es újabb siker azt jelentette, hogy Egyiptom lett az első afrikai csapat a labdarúgó világbajnokság döntőiben. Egyiptom első világbajnoki mérkőzését Magyarország ellen vívta. S bár az egyiptomi csapat komoly játékerőt képviselt, Magyarország 4-2 arányban megnyerte a mérkőzését, így Egyiptom búcsúzni kényszerült a tornától.² A meccs statisztikai adatait vizsgálva

Mahmoud Moktar, Mahmoud Marey, Abdel Hamid Moharren, Abdel Kader Mohammed. A magyar csapat: Biri János, Fogl Károly, Mandi Gyula, Orth György, Guttmann Béla, Obitz Gábor, Braun József, Eisenhoffer József, Opatá Zoltán, Hires Ferenc, Jeny Rudolf. Tartalékok: Vajda Árpád, Hajós Árpád, Nagy Dezső, Újpesti József, Blum Zoltán, Nadler Henrik, Kertész Vilmos, Takács József, Molnár György, Tóth Gyula, Zsák Károly, Ferenc Károly. [<http://www.fifa.com/tournaments/archive/tournament=512/edition=197020/matches/match=32303/Report.html>-2010. szeptember 11.]

² A meccset 1934. május 27-én, délután 16.30 órakor, a Giorgio Ascarelli Stadionban rendezték. A nézők száma: 9000. Gólszerzők: Teleki Pál 11', Toldi Géza 27', Abdulrahman Fawzi 31', Abdulrahman Fawzi 39', Vincze Jenő 53', Toldi Géza 61'. A magyar csapat játékosai peddig a következők: Szabó Antál, Sternberg László, Szabó Gábor, Márkos Imre, Toldi Géza, Lázár Gyula, Teleki Pál, Szücs György, Futo Gyula, Palotas István, Vincze Jenő. Tartalékok: Háda József, Turay József, Avar István, Vágó József, Szalay Antal, Sárosi György, More János, Kemény Tibor, Tamássy István, Dudás János. Az egyiptomi Játékosok: Kamel Masoud, Mammoud Moukhtar, Mostafa Kamel Taha, Mohamed Latif, Ali Al Syyed, Mohamed Helmy, Kamel Mansour, Abdulrahman Fawzi, Hassan Ragab, Hassan Al Far, Ismail Rifaat. Tartalékok: Aziz Fahmy, Ahmed El Kashef, Abdelhamid Abdou, Abdel Sharley, Labib Mahmoud, Mohamed Bekhaty, Mahmoud Negro, Ibrahim Halim, Ali Shafi, Yacout El Soury,

megállapítható, hogy Abdulrahman Favzi volt az első egyiptomi, arab és afrikai játékos, aki a világbajnokságok történetében gólt lőtt és balszélsőként beválasztották az akkori világválogatottba is. Az egyiptomi válogatott kapusa a világbajnokságon nyújtott teljesítményért meghívást kapott a skót ligába.³ Egyiptom következő világbajnoki szereplésére azonban ötvenhat évet kellett várni.

Klubcsapatok szintjén hivatalos és barátságos futballmérkőzésekre került sor. Magyar csapatok érkeztek Egyiptomba egyrészt az Egyiptomi Sportszövetség kérésére, másrészt a magyar fél kezdeményezésére. Az al-Mosawwer arab nyelvű heti magazin 1929. január 11-i cikkében arról tudósított, hogy 1928-ban a Ferencváros járt Egyiptomban. Az 1929-ben az Egyiptomi Sportszövetség és a magyar konzul szerződést írt alá, arra vonatkozóan, hogy Egyiptomba látogat az MTK futballcsapata. Fuád Pej Anwar, az Egyiptomi Sportszövetség főtitkára vezette az előkészítő tárgyalásokat, és ő szervezte meg a magyar csapat útját, és mérkőzéseit.⁴ Az egyiptomi sajtó jelentős terjedelemben írt az Egyiptomba látogató magyar csapatról, játéktudásáról, illetve az egyes játékosokól. A cikk írója külön kiemelte, hogy az Egyiptomi Sportszövetség azért hívta meg az MTK csapatát, hogy sok hasznos tapasztalatra tehessenek szert.⁵

A két világháború közötti időszakban az Újpest labdarúgócsapata is meglátogatta Egyiptomot. Az al-Mosawwer 1939. január 13-i száma szerint az Újpest az alexandriai csapattal játszott mérkőzést. A lap ismertette az Újpest történetét, és a korábbi kairói láto-

Mostafa Kamel Taha. <http://www.fifa.com/worldcup/archive/edition=3/results/matches/match=1119/report.html>- 2010. szeptember 10.

³ www.modernegypt.bibalex.org [2010. szeptember 12.]

⁴ A magyar csapat ezeröttszáz egyiptomi fontot kapott az egyiptomi féltől.

⁵ „Sportjátékok – A Magyar Sportklub”. *Al-Mosawwer* 1929. nr. 222. 1–2.

gátását. A magazin beszámolt a magyar csapat előző meccseiről, és megjegyezte, hogy kitűnő csapat, és az egyiptomi fél tiszteli őket, mivel a meccseken számos egyiptomi csapatot győzött le. A lap elismerően szólt az Újpestről és a magyar futballról: „*a magyar futball színvonalának és erősségének bizonyítéka az, hogy az olaszok és a franciák általában magyar edzőket választanak*”. Az Al-Mosawerr napról-napra követte a magyar sportolókcal kapcsolatos eseményeket, és az 1939. január 27-i cikkeiben elemezte a magyar futballisták játékát: „*Az elmúlt pénteken az Újpest a kairói csapat ellen játszott negyedik mérkőzését Egyiptomban. Szórakoztató volt a meccs, az egyiptomi csapat szépen játszott. Hasznos, illetve eredményes volt a magyar csapat látogatása amiatt, hogy komoly tapasztalatokat szereztek az egyiptomiak*”. A lap szerint nagyszámú néző jelent meg, ami pénzügyi szempontból is előnyös volt az Egyiptomi Sportszövetségnek. A magyar csapat látogatása az Egyiptomi Sportszövetséget anyagilag is megerősítette.⁶

A második világháborút követően Titkos Pál⁷ nevét kell megemlíteni, aki az MTK válogatott labdarúgója volt, majd 1957 és 1959 között az egyiptomi nemzeti válogatott vezetőedzőjeként tevékenykedett. Az Afrikai Nemzetek Kupája 1959-ben, Kairóban került megrendezésre, ahol a Titkos Pál által vezetett egyiptomi válogatott első lett.

Az egyiptomiak Kairóban láthatták az Aranycsapatot Hidegkutival és Puskással 1954. február 12-én, amikor barátságos mérkőzést játszottak az egyiptomi válogatottal, ahol a magyarok 3-0-ra győztek.

⁶ Al-Mosawwer 1939.745. 44–45.

⁷ Titkos Pál (1908–1988) az MTK tagjaként 1929–1940 között 231 bajnoki mérkőzésen 95 gólt szerzett. Kétszer magyar bajnok, 1936–1937. évi bajnoki idényben az év labdarúgója. A magyar válogatott színeiben 1929 és 1938 között 13 gólt szerzett, 1938-ban a világbajnokságon az ezüstérmes magyar csapat tagja. 1950–1955 között a Magyar Labdarúgó Szövetség főtítkára volt.

Az Aranycsapat két tagja éveket töltött Egyiptomban.

HIDEGKUTI NÁNDOR az egyiptomi népbálványává vált. Sikerekben gazdag edzői pályafutásának egyik legérdekesebb, legizgalmasabb fejezete az Egyiptomban töltött hét esztendő volt. Hidegkuti az Al-Ahly futballcsapat eddigi leghíresebb edzője. A hetvenes években irányította az egyiptomi csapatot, és mindenki emlékszik a tiszteletet parancsoló személyiségére és labdarúgói zenialitására. Őhozzá kapcsolják az egyiptomi csapat aranykorát. Az ő idején kezdtek a máig leghíresebb játékosok: Mahmoud Al-Khatib, Hassan Hamdi, Thabett Al-Batal, Mohsen Saleh, Gamal Abdel-Azim, Moustafa Abdou, Moustafa Younes, Zizo. Hidegkuti irányítása alatt egy egyiptomi aranygeneráció nevelődött ki. Ezek a játékosok vezetik jelenleg az egész egyiptomi labdarúgást. Az Al-Ahly edzőjeként öt bajnoki címet szerzett csapatával: 1974–1975, 1975–1976, 1976–1977, 1978–1979, 1979–1980, és rendszeresen 90.000 néző látogatta a mérkőzéseiket. Az emberek nagyon szerették Hidegkutit, és mai napig a nevét jól ismerik.

PUSKÁS FERENC nevét az összes arab fővárosban jobban ismerik, mint Magyarországot. Mindenki tudja, hogy Puskás a legendás futballista, aki csodacsatár és edző volt. 1979 és 1984 között az egyiptomi Al-Masri Klub edzője volt Port Szaidban. Puskás öt éves edzői tevékenysége alatt kiváló futballistákat nevelt. Többször játszott csapata bajnoki döntőt, de egyiket sem nyerte meg. Tökéletes labdakezelést, szellemes cseleket, pontos átadásokat, lövéseket tanított az egyiptomi játékosoknak. Al-Masri csapat aranykorszakának tekinthető Puskás edzői tevékenysége.

A közelmúlt eseményei közül kiemelendő, hogy Egyiptom rendezte 2009-ben az U20-as világbajnoki döntőt. Ezen a magyar válogatott Egervári Sándor vezetőedző vezényletével rendkívüli sikert ért el, ugyanis a csapat bronz-

érmet szerzett. Ez a magyar futball tekintélyét nagyban növelte az egyiptomiak szemében.

A futballkapcsolatok szempontjából fontos volt még, hogy a magyar miniszterelnök 2011. januári egyiptomi látogatása során Hidegkuti- és Puskás-emléktáblát avatott az Egyiptomi Labdarúgó Szövetség székházánál.

A magyar–egyiptomi futball közötti érintkezés mintegy százéves múltra tekinthet vissza. Már a második világháború előtt jelentős és szoros kapcsolatok jellemezték a két ország labdarúgását. A magyar edzők különösen 1956 után jelentős mértékben járultak

A magyar miniszterelnöki látogatás alkalmából készített emléktábla Kairóban

hozzá, hogy az egyiptomi futball közelebb kerülhessen a világ élvonalához, ebben Titkos Pál, Hidegkuti és Puskás érdemei elévülhetetlenek.

*

Válogatás a történész könyvespolcáról

Béctől Kairóig...

KOMÁR KRISZTIÁN

Az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai. Szeged, 2012.

Az *Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914* című doktori értekezés 2012-ben jelent meg Szegeden. Szerzője, Komár Krisztián a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolában szerezte meg doktori fokozatát 2006-ban.

A dolgozat megírásának célja egyrészt hogy egy új, még kevésbé feltárt, kutatható területre hívja fel a figyelmet, másrészt hogy globális keresztmetszetet adjon osztrák–magyar–brit–egyiptomi relációban, Afrikában. Az Osztrák–Magyar Monarchia a 19. században mintegy presztízből jelent meg a Nílus térségében, és a hatalmi harcokból, ha nem is közvetlenül, de kivette a részét. Egy esetleges passzív magatartás ki nem mondott üzenet lett volna az Egyiptomért rivalizáló nagyhatalmak felé, azt közvetítve feljűk, hogy egy meggyengült államszervezettel számolhatnak, melynek a belpolitikai harcok kötik le az erejét. Ezt megelőzendő a Monarchia igenis képviselte érdekeit a fáraók országában, mely végül Nagy-Britannia gyarmata lett. Ugyanakkor nem mellékes indok a keleti piacok feltáratlansága sem és az osztrák–magyar gazdasági érdekek képviselése Észak-Afrikában, valamint a Földközi-tenger térségében. Geopolitikai szempontból tekintve Egyiptom azért is kerülhetett számításba, mert Alexandria nagyon közel található a Monarchia akkori legnagyobb kikötővárosához, Trieszthez. A politikai és gazdasági (kereskedelmi) okok mellett nem elhanyagolandó a pozitív „országimázs” kiépítése sem. Itt megemlíthető az osztrák és magyar építészek jelentősége, a konzulátusok gazdasági és védnöki szerepe, vagy

akár a Monarchia értelmiségének (üggyédek) jelenléte a fáraók országában.

A mű négy szerkezeti egységre osztható. A rövid bevezetés után bemutatásra kerül Egyiptom helyzete a 19. századi nemzetközi diplomáciában. Az *Egyiptom a nemzetközi diplomácia erőterében a 19. században* című fejezet tömör, tablószerű történelmi áttekintés, mely külön kitér a legfontosabb egyezményekre, békékre. Bemutatásra kerül

az egyiptomi angol dominancia kiépülésének folyamata, melynek történelmi előzménye a francia–brit rivalizálás Afrikában. Teszi a szerző mindezt úgy, hogy közben nem hagyja figyelmen kívül az osztrák–magyar relációkat sem.

A kötet második része – *Diplomáciai kapcsolatok az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom között* – Egyiptom és az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai kapcsolatainak kiépülésével foglalkozik 1718 és 1914 között. Az olvasó megtudhatja, hogyan alakult ki a konzuli intézményrendszer, mik voltak a konzulok fel-

adatai, hogyan valósult meg mindez a gyakorlatban, kik képezték a diplomáciai testület tagjait. Míg az előző szerkezeti egység főleg elméleti síkon mozog, megjelölve a fontosabb évszámokat és eseményeket, ez a fejezet már a gyakorlati megvalósulásba enged bepillantást, igaz, csak a diplomáciai-politikai életbe, de ezzel is közelebb hozva Egyiptomot.

Az *Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai Egyiptomban* elnevezést viselő szerkezeti egység már az egyiptomi mindennapi életre helyezi a hangsúlyt az európai kolónia szemszögéből. Név szerint bemutatásra kerülnek osztrák és magyar építészek, politikusok, szereplők a gazdasági életből, de ugyanígy jóléti intézmények és segélyegyletek is. A fejezet külön érdekessége Egyiptom és „Magyarország” kapcsolatainak még szorosabbá fűződése, egy vegyes házasság kapcsán. A szerző ugyanis

feltár előttünk egy kevésbé ismert szerelmi viszonyt II. Abbász Hilmi és Szendrői Török May között. Itt olyan érdekességek olvashatók, mint hogy a magyar diplomácia miképpen kezelte ezt a nem éppen diplomáciai kérdést, a két eltérő kultúra egyvelege mit eredményezett, vagy éppen az iszlám hagyományok és az európai értékrend ütközése.

A záró fejezet – *Egyiptom és az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelmi kapcsolatai* – főleg konzuli éves jelentésekre támaszkodva készült el, így kerülhetett bemutatásra a Monarchia keleti irányú gazdasági tevékenysége, pontos számadatakkal alátámasztva. Többek között kiderül az is, mely tényezők nehezítették a kereskedelmet a két fél között (lassú és drága szállítás, nincs egységes pénz és mértékegység), mik voltak a jellemzően forgalomban levő árucikkek, melyik város rendelkezett a legfontosabb felvevő piaccal Egyiptomban.

A dolgozat tölcserés szerkezete nagyon jól érzékelhető, amint a nemzetközi szintérről szűkül Egyiptomra, majd a legszorosabbá az ott élő osztrák és magyar kolónia, valamint a két fél közti kereskedelmi kapcsolatok bemutatásaival válik. A konklúzióban a szerző felvet további vizsgálatokat a címben megjelölt perióduson belül, még több közel-keleti és észak-afrikai ország, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia között. Így még komplexebb kép alakulhatna ki a Monarchia adott korra vonatkozó kül- és belpolitikájáról. A kötet pozitívumaihoz sorolhatók a fejezetek végén található rövid rezümék, az egyiptomi élet megértéséhez elengedhetetlen fogalmak pontos meghatározása (például *kedive*), táblázatok és térkép beszúrása, vagy épp egy nagyobb lélegzetű idézet beillesztése, akár a kor hangulatának érzékeltetéséért, akár a még pontosabb helyzetfeltárást. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy az értekezést még színesebbé és érdekesebbé teszik azok az információk, melyek a mindennapi életet mutatják be Egyiptomban. Ezáltal a dolgozat azon olvasók számára is könnyen érthetővé, olvasmányossá és érdekfeszítővé válik, akik a térséget eddig kevésbé mélyrehatóan ismerték.

NAGY GEORGINA *n.ginagee@gmail.com*

A „Homok Atyja” és Rommel

ALMÁSY LÁSZLÓ

Rommel seregénél Líbiában

Első kiadás: Budapest, 1943, Stádium. Új kiadás: Budapest, 1999, Dénes Natur Műhely

Tőlünk térben igen távoli hadszíntéren, a Líbiai-sivatagban lezajlott második világháborús eseményekről igen kevés közvetlen ismeretünk van. Köztük még kevesebb a személyes hangvételű, személyes véleményeket is megfogalmazó magyar nyelvű dokumentum.

Ez alól kivételt képez Almásy László műve, amely a katonai útleírások egyik igen sajátos darabja, hiszen egyszerre tekinthető geográfiai leírásnak és a hadtörténeti memoár összefonódásának, egyfajta kölcsönösséget feltételezve közöttük.

Almásy László Ede – vagy, ahogy beduin barátai nevezték, a Homok Atyja – világos, áttekinthető stílusban írt könyve egyszerre nyújt széleskörű betekintést az afrikai katonaelet minden visszásgába, az áldatlan háború okozta pusztításba, ugyanakkor rávilágít arra is, hogy az embertelen, értelmetlen öldöklés közepette is megjelenik az emberiesség, mint legfőbb emberi érték. Ez a kettősség végig vonul a könyv valamennyi fejezetén.

Ugyanakkor, a szerző szemlélteti a sivatag képe nyújtotta színskála káprázatos gazdagságát, mintha ezzel kárpótolni akarna a borzalmakért, olyan érzést keltve az olvasóban, hogy a sivatag végtelen gyönyörűsége, Líbia romantikája kárpótol minden rosszért.

A bevetésből való éjszakai hazatérés nehézségeit élhetjük át a könyv első fejezetének sorain keresztül, amikor a holdvilág sütötte éjszakában az egyetlen támpontot a Földközi-tenger partját mosó vörösés kékes vize, valamint néhány – a távoli emberi települések – parányi fénypontja jelenti. A következő részekben bepillantást kapunk a háborús borzalmakba, de arról is megbizonyosodhatunk, hogy „az afrikai harctér szelleméből nem vezett ki a lovagiasság sem”. Pár képkocka erejéig az éjszakai légítámadás „idillikus óráinak” lehetünk részesei és megismerhetjük a légítámadás „filozófiáját”. Egy másnak ellentmondó benyomások: a kegyetlenség, pusztítás és az emberiesség, önfeláldozás egyaránt az afrikai hadszíntér része.

Külön fejezetben kerül sor a „commandos” fogalmának tisztázására, akiket a szerző különleges kiképzésű, önkéntes katonák csoportjaként mutat be, akik gyilkos merényleteket hajtanak végre a háborúban. Tevékenységükhöz kapcsolódóan számtalan kérdést fogalmaz meg a szerző: Vajon teljesen önként vállalkoztak erre a szerepre? Hol húzódik a határ a közönséges gyilkosság, és a hadviselés között? Hol kezdődik, és hol végződik a háború fogalma?

A folytatásban betekintést kapunk egy országúton lezajlott páncélos csata részleteibe, és a bengázi mintagazdaság eukaliptusz fasorokkal szegélyezett tábláira lecsapó bombasorozat szomorú látványába. Itt ismerhetjük meg közelebbről Rommel vezérőrnagy határokat nem ismerő fáradhatatlanságát és erőt sugárzó büvkörét, amely még a laikus olvasót is lenyűgözi.

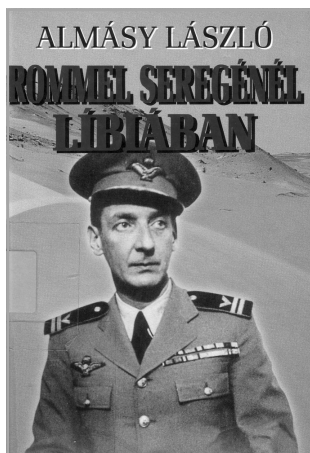
A következő fejezetben a sivatagi nyomolvasás művészetét ismerhetjük meg. A sivatag titkainak megfejtéséhez elengedhetetlen a hozzá értő ismeret alkalmazása, hiszen minden leíratott a sivatag homokjába, de a rejtélyek feltárása hosszas és alapos munkát igényel. Almásy a pontos szakmai ismeretek mellett számos személyes élménnyel gazdagítja és színesíti történeteit, ami megkönnyíti a sajátos körülmények megértését.

Érdekes észrevétel, hogy a por és homok lepte sivatag végtelenségében, ahová sokáig ember be sem tette a lábát, most, a világháború közepette, mekkora jelentőséggel bír a nyelvismeret: egy olaszul remekül beszélő ember azonnal az olasz nép (illetve ebben az esetben az olasz hadsereg) határtalan vendégszeretetét és előzékenységét élvezheti, míg egy rémes francia akcentussal beszélő angol könnyedén lebukhat az ellenség előtt...

Egy másik történetben a hűsvét misztériumába kapunk bepillantást, hiszen a feltámadás ígéje az afrikai harctér legtávolabbi őrségéhez is elér. Ám a háború most sem nézi, hogy ünnepnap van-e vagy sem: a pálmák koronája alatt megtartott szertartást félbeszakítja két támadó gép bombázása...

Olvashatunk a „sivatagi járőr” tapasztalatairól: az elfásult kimerültség érzését szemléletesen írja le a szerző, amint keresztül-kasul mindig csak vezet és vezet a „halál birodalmán” át, ahol nincs más, csak homok, kavics, kő és szikla, égbolt és perzselő napsugár. A sivatag belsejében, csak a vadul szaggyagott, meredek falú sziklavölgy nyújt védelmet, rejtekhelyet a visszavonuló ellenségtől...

Az utolsó fejezetben megelevenednek az olvasó szeme előtt az 1942. évi júniusi események, amikor az ellenség legsebezhetőbb pontjának megtámadására került sor. Ehhez azonban több száz

gépkocsiból álló szállítóoszlopot kellett Almásy segítségével átvezetni a sivatagon, lőszert, élelmet, vizet szállítva utánpótlásként az angol erők hátába kijutott német egységek számára. Láthatjuk azt a szigorú szakmai előírások alapján működő hadigépezetet, amely képes volt egy hatalmas konvojt mértani pontossággal mozgatni még a végeláthatatlan Libiai sivatagban is...

❖
A szerző Afrika Korps-ban teljesített szolgálati idejének tapasztalatai által nemcsak Líbia különleges világáról kapunk ismereteket,

hanem az afrikai harctér sajátos légköréről kialakult képünk is új megvilágításba kerülhet.

Szomorú tény, hogy ez a kiváló kordokumentum volt a tárgya annak az aljas népbírósi pernek – úgy, hogy megdöbbentő módon sem a vádat emelő ügyész, sem a bíróság tagjai nem ismerték a könyv tartalmát –, amely Almásy László Ede ellen zajlott 1946. november 16-án.

Almásyt több hónapos meghurcolások után végül felmentették...

JÓNÁS KRISZTINA jonaskriszti@freemail.hu

A Nílus ajándékai és a szocialista Magyarország

FARKAS ANIKÓ

A szadati Egyiptom magyar szemmel.

Magyar–egyiptomi kapcsolatok 1970–1980.

Doktori értekezés. Szeged, 2012. 189 p.

Az SZTE Bölcsészettudományi Kar Történelm-tudományi Doktori Iskola Modernkori Történeti Program a Mediterrán dolgozatok sorozatában a Mediterrán térségről íródott doktori disszertációkat publikálja. Ennek a sorozatnak lesz a következő kiadványa Farkas Anikó doktori értekezése.

A szerző az Anvar Szadat elnöksége alatti Egyiptom és Magyarország kapcsolatait mutatja be. Kezdő pontja 1970, a Gamál Abdel Nasszer elnök halálát jelző év. A végpont megválasztása

tekintetében szerencsésebb lett volna az 1981-es év, hiszen ebben az évben, október 6-án Szadat elnök meggyilkolásával ért véget az egyiptomi elnök névével fémjelzett időszak. Az elemzett években olyan, nagy horderejű események játszódtak le Egyiptom történetében, mint az 1973-as Jóm Kippur-i, vagyis a IV. arab–izraeli háború, illetve a Camp David-i egyezmények, melyért mind Anvar Szadat, mind izraeli kollégája Menáhem Begin, mind közvetítést magára vállaló Jimmy Carter amerikai elnök Nobel-békedíjat kaptak 1979-ben.

A dolgozat bevezető fejezete egyrészt rövid betekintést enged Egyiptom Szadat előtti történetébe, nevezetesen a nasszeri időszakba, az 1952-es forradalommal induló új periódus alaposabb megértéséhez, valamint a két rendszer összehasonlíthatóságához. Másrészt, historiográfiai áttekintés is ez a bevezető rész, mely megnevezi a kutatás forrásait és megindokolja azok felhasználását. A szerző magyar és angol nyelvű szakirodalomra, magyar és angol nyelvű újságokra, valamint a Magyar Országos Levéltár külügyminisztériumi titkos és adminisztratív ügykezelési irataira, valamint a gazdasági kérdéseket tárgyaló részeknél magyar vállalatok jegyzőkönyveire és a kairói kereskedelmi kirendeltség szakmai beszámolóira támaszkodik.

Az első fejezet – *Egyiptom Anvar Szadat elnöksége idején* – kíván átfogó képet adni Szadatról, Egyiptom átalakulásáról, valamint a nyitott kapuk politikájának kiépüléséről. Olyan fontos kérdések kerülnek itt az elemzés keresztútjába, mint például, hogy „a Szadat által bevezetett liberalizmust értelmezhetjük-e saját fogalmi rendszereink között tényleges liberalizmusként, vagy egy közel-keleti szűrőn keresztül szükséges ezt vizsgálnunk”?¹ Nagyon fontos kérdések ezek, hiszen az arab világ, s ezáltal Egyiptom történetének ezen periódusa nem érthető meg, ha az európai fogalmak szerint kívánjuk történelmét megismerni és megérteni. A szerző ezt a kezdeti szakaszt a legitimitáció megerősítésének időszakaként ábrázolja, emellett bemutatja a politikai intézmények működését, az Egyiptom történetében kulcsszerepet játszó hadsereg szerepét, valamint – a még Nasser által 1962-ben alapított – Arab Szocialista Uniót. A „forradalom kiigazítása” alfejezet szintén magyarázatra szorul, melyet a szer-

ző meg is ad: az a folyamat, amelyet Szadat későbbi beszédeiben a hozzá közeli vezetés kialakításaként nevezett meg. „Az ASZU-t, az államapparátust és a törvényhozó testületet politikáját követő személyekkel tölti be.”² A szerző szintén nagyon helyesen hívja fel az olvasó figyelmét arra a tényre, hogy az európai és magyar historiográfiában használt párt kifejezés nem tükrözi ugyanezt a fogalmat az arab világban, de jobb híján következetesen ezt alkalmazza.

A második fejezet az *Infitah – a nyitás politikája* címet kapta. A fejezet további 5 alfejezetre tagolódik (A forradalom öröksége, Egyiptom gazdasági reformja, Az Infithah – „növekedés fejlődés nélkül”, A politikai átalakulás, az Infithah értékelése). A témában kevésbé jártas olvasó számára talán nem magától értetődő az *Infithah* kifejezés. A szerző ad egy lehetséges definíciót a fogalomra: „Az Infithah egy teljes, az ország irányításának minden szegmensét érintő komplexumként fogható fel. Legfőbb törekvése Egyiptom társadalmának magas szintű modernizálásában található meg. A megvalósítás eszközeiként a kormányzat az ország gyors gazdasági fejlesztését jelölte meg, kiemelt hangsúlyt fordítva a háború utáni újjáépítésekre.”³

Az Infithah – „növekedés fejlődés nélkül” alfejezet az Infithahot további két szakaszra osztja. Az Infithah első szakasza a szerző periodizálása alapján az 1970–1973 közötti időszakra, míg második szakasza 1973 utántól kezdődően, hiszen „az 1973-as háború kimenetelének köszönhetően legitimitásában megerősödött Szadat hivatalosan is megindította a nyitás politikájának átfogó folyamatait.”⁴ Még konkrétabb kezdőpontja az úgynevezett Infithah-törvény; az 1974 júniusában bevezetett 47-es számú törvény, amelyet Infithah-törvénynek is hívunk, jelölhető meg a második szakasz kezdeteként.

A politikai átalakulást tárgyaló alfejezet a szadati rendszer summázata: „Szadati rendszer gyökeres fordulatot hozott Egyiptom életében a nasszerihez képest, mégis megmaradt egy autoriter–bürokratikus államnak, amelyben a politikai részvétel csak egy szűk csoport számára tudott intézményesülni.”⁵

Egyiptom változó külpolitikája címet viseli a

¹ FARKAS ANIKÓ: *A szadati Egyiptom magyar szemmel. Magyar–egyiptomikapszolatok 1970–1980. Doktori értekezés.* Szeged, 2012. 11.

² I. m. 22.

³ I. m. 27.

⁴ I. m. 32.

⁵ I. m. 42.

mű harmadik fejezete, ami találó, hiszen Egyiptom hetvenes évekbeli külpolitikáját a szerző a „Szovjetuniótól való távolodás és a washingtoni politikához való közeledés” folyamataként szemlélteti. Olyan, nagy volumenű diplomáciai események kerülnek ebben a fejezetben bemutatásra, mint a Kissinger-tárgyalások, Szadat jeruzsálemi látogatása, Camp David, egyiptomi–izraeli béke. A fejezet világos, jó felépítésű, a nagy horderejű diplomáciai események kronológiai sorrendben kerülnek tárgyalásra. A „Távolodás a Szovjetuniótól” alfejezetben olvashatjuk ennek a távolodásnak módját: „A két ország együttműködésének csökkenése, a diplomáciai kapcsolatok minőségi meggyengülése fokozatos mértékben ment végbe.”⁶ Ezt az állítást a szerző a magyar forrásokra, különösen a magyar nagyköveti jelentésekre alapozza, melyek híven tükrözték Magyarország és a Szovjetunió sajátos viszonyát. „A Szovjetunió és Egyiptom diplomáciai kapcsolatai – a szadati időszak” alfejezet mutatja be a kezdetben a nasszeri úton továbbhaladó, majd a szovjet fegyverzettámogatások halogatása miatt fokozatosan kihűlő kapcsolatokat. Az 1971. május 27-én aláírt Szovjet–Egyiptomi Barátsági és Együttműködési Megállapodást a szerző szerint „inkább tekinthetjük a gyengülő kapcsolatok stabilizálására irányuló törekvésként, semmint a tényleges szovjet befolyás növeléseként”.⁷ A hidegháború enyhülésével a szovjet tanácsadókat eltávolították Egyiptomból (1972. július 18.), valamint „a nagykövetek kölcsönös visszahívása is megtörtént”.⁸

A negyedik fejezet a „Kísérletek a közel-keleti problémák megoldására” címet viseli, melynek a „Katonai vagy politikai megoldás?” alfejezetében olvashatunk, az alapos elemzéseknek köszönhetően, a politikai megoldási alternatívák kudarcáról. „A háború utáni rendezés lehetőségei” alfejezetben pedig a szovjet érdekek bemutatására kerül sor, melyek az átfogó közel-keleti rendezést preferálták a genfi konferencia szellemiségének megfelelően. Szintén ebben a fejezetben nyerhetünk bepillantást az arab országok megosztottságába az arab–izraeli konfliktust illetően, valamint a mindenkit a tárgyalóasztalhoz ültető békekoncepció kudarcáról. Szadat jeruzsálemi látogatása (1977. november 19.) minden kétséget kizárólag rendkívüli jelentőségű

volt a békefolyamatok sikerességében. Nem túlzó tehát ennek kapcsán a „pszichológiai korlátok ledöntése” kifejezés használata. Az olvasó ebben a fejezetben betekintést kap a palesztin probléma történetébe, a hidegháború dinamikájába, valamint a közel-keleti békefolyamat buktatóiba. Szintén nem közömbös a Szadat látogatására adott arab és szovjet válaszok elemzése, melyet külön alfejezet tárgyal. Mind magyar sajtó (Népszabadság), mind külföldi szakfolyóirat (Foreign Affairs) forrásai ennek a résznek. Az átfogó béke kudarcaként, jelentős amerikai közvetítés segítségével, csak az egyiptomi és az izraeli álláspontok közelítése és a különbéke jöhetett szóba. Ennek a különbékének a folyamatát mutatja be a mű a Begin-terv, a politikai és katonai bizottságok létrehozása, az Egyesült Államok közvetítő szerepének bemutatása, s mindenek előtt a Camp David-i csúcsertekezlet (1978. szeptember 5–17.) alapos elemzésével. Jimmy Carter amerikai elnök közvetítő szerepét alaposan tárgyalja az értekezés, mely több alkalommal a holtpontról mozdította ki a tárgyalásokat. A két fél közötti béke a „lehetetlen művészete”. Ugyanakkor a szerző kitér annak gyenge pontjaira is: „A közel-keleti békeegyezmény számos kérdés nyitva hagyásával, további tárgyalásokra való elodázásával jöhetett létre.”⁹ Kétségtől óriási előrelépés, hogy „a két keretegyezményben megszületett közös egyetértés felszámolta a két ország között korábban meglévő és megegyezésüket nehezítő bizalmatlanság korlátait”.¹⁰ A béke aláírására 1979. március 26-án került sor.

Az ötödik, s egyben utolsó fejezet a „Magyar–egyiptomi kapcsolatok” címet viseli. Miért is fontos a szadati kor kapcsolattörténetének kutatása? – teszi fel a szerző a kérdést magának s olvasóinak, amire a következő választ adja: „A Közel-Kelet térségében Magyarország számára Egyiptom kiemelt fontosságú kereskedelmi partner maradt a szadati időszak alatt is. A nemzetközi gazdaságon belül megnövekedett valutaéhség szilárd támaszt nyújtott a magyar–egyiptomi gazdasági kapcsolatok működtetéséhez, fontosságához”.¹¹ Szintén megadja a szerző a választ a sokunkban talán felmerülő kérdésre, hogy miért a kereskedelmi kapcsolatok történetét domborítja ki a politikai kapcsolatok

⁶ I. m. 54.

⁷ I. m. 61.

⁸ I. m. 66.

⁹ I. m. 126.

¹⁰ I. m. 128.

¹¹ I. m. 136.

rovására: „Magyarország kapcsolata az arab országokkal leginkább gazdasági és kevésbé politikai, ideológiai jellegűek voltak”.¹²

A „Kereskedelmi kapcsolatok” alfejezetben a következő érdekes témákról tájékozódhatunk: „Egyiptomot a fejlődő országok viszonylatában Indiával váltakozóan első-második legfontosabb kereskedelmi partnerként tartották számon”.¹³ Rögton felmerülhet a kérdés a magyar olvasóban: mit importálhattunk Egyiptomból és mit exportálhattunk Egyiptomba az 1970-es években? „Az Egyiptomból importált áruk harminc-ötven százalékát a nyersgyapot szállítások tették ki.”¹⁴ A kezdetben klíring-rendszeren alapuló kereskedelmi kapcsolatokban a magyar fél például a székesfehérvári Videoton gyár által gyártott TV-szettek exportált. „A nasszeri időkhöz képest az 1970-es évektől a két ország gazdasági együttműködésében új elemként jelenik meg az ipari együttműködések kiemelt szerepe. A székesfehérvári Videoton gyár televízió exportja, az Egyesült Izzó fénycsőszállításai, továbbá a Transelektro szerelési anyag exportja jelentette a fejlődés kezdeti lépéseit”.¹⁵ 1972. március 7-én Kairóban Gazdasági Együttműködési Vegyesbizottság létesítésére megállapodást írt alá a két fél. „A Közel-Kelet térségében Egyiptom volt Magyarország legnagyobb gépvasárló partnere.”¹⁶

„A kapcsolatok átalakulása – tervek a szabaddevizás piac bevezetésére” alfejezet jelzi az ekkor átalakuló világgazdasági trendeket. A következő – magyar nézőpontot bemutató – idézet megvilágítja a klíringrendszer és a barterezés idejétmúltságát. „Abban is teljes az egyetértés, hogy a jelenlegi tevékenységünk inkább kínlódás, mintsem kereskedelem”.¹⁷ Az 1977-es év volt az első ténylegesen szabad devizás év. Szintén ebben a fejezetben kapott helyet a „Közel-Kelet és a palesztinkérdés – a magyar álláspont” című alfejezet. Itt olvashatjuk forrásként Kádár János 1971. áprilisi parlamenti felszólalását. A dolgozat kitér – többek között – Jasszer Arafat és a PFSZ delegációjának 1974. október 12–14. közötti magyarországi látogatására, melynek eredménye az 1975. április 9-én megnyílt iroda.¹⁸

A „Távolodó diplomáciai kapcsolatok” alfejezet legfőbb forrását a nagykövetségi jelentések képezik. A szerző így indokolja az alcímválasztást: „Véleményünk szerint a diplomáciai kapcsolataink alakulásában 1975 közepétől fokozatos visszaesés következett be. A hanyatlás nem kifejezetten a szovjet–egyiptomi szerződés felmondásából fakadt. A diplomáciai szintű kapcsolatok eltávolodása párhuzamosan halad Moszkva ugyanezen viszonyának gyengülésével. A változó egyiptomi külpolitikának köszönhetően Magyarország diplomáciai téren eltávolodott Egyiptomtól. A politikai kapcsolatok helyett a gazdasági és kulturális együttműködés vált jelentősebbé, annak ellenére, hogy ez utóbbiakban is gyengülő tendenciát tapasztalhatunk”.¹⁹

„A kulturális és tudományos együttműködés” alfejezetben a szerző kihangsúlyozza, hogy ezekben a kapcsolatokban inkább a magyar fél volt a meghatározó, a fogadó, így a magyar „segélyjelleg” érvényesült. „A kulturális kapcsolatokban a kezdetektől fogva az oktatási együttműködés dominált.”²⁰ Szintén történik visszautalás a szadát előtti, nasszeri időszakra, hiszen a két ország kulturális együttműködésének alapját az 1957-es kulturális egyezmény képezte. Szót ejt a mű az 1974–1977 között létezett Kairói Magyar Kulturális Központ-ról is. „Magyarország kulturális életének intenzívebb képviselete érdekében 1974-ben megalakult a Kairói Magyar Kulturális Központ.”²¹ Azonban „1977 decemberében a kairói vezetés bezáratta a Kulturális Központot a marxista és kommunista ideológia terjesztésének vádjá kapcsán”.²² Szintén ebben az alfejezetben olvashatunk a kairói székhelyű, 1971-ben alapított Magyar–Egyiptomi Baráti Társaságról.

A művet ajánlom mind az arab világ, illetve kifejezetten Egyiptom iránt érdeklődőknek, mind a témát tanulmányozó, illetve kutató történészhallgatóknak, illetve történészeknek.

BARACS RÓBERT ISTVÁN *baracsrobert@gmail.com*

¹² I. m. 137.

¹³ I. m. 138.

¹⁴ I. m. 139.

¹⁵ I. m. 143.

¹⁶ I. m. 144.

¹⁷ I. m. 147.

¹⁸ I. m. 157.

¹⁹ I. m. 163.

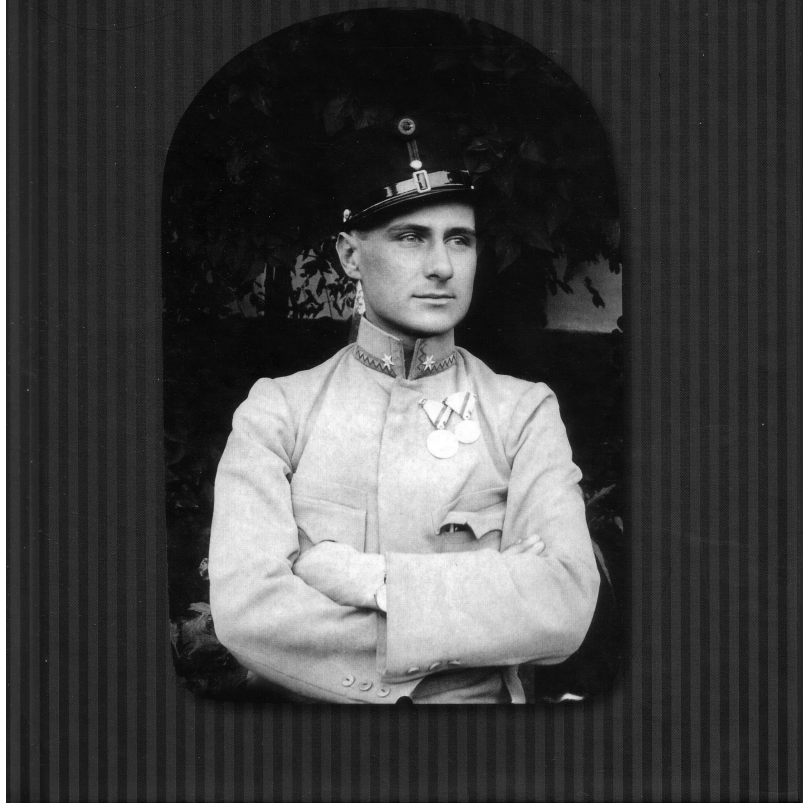
²⁰ I. m. 164.

²¹ I. m. 166.

²² I. m. 167.

T. KISS TAMÁS
FRONTVONALBAN

Molnár Mihály
élete dokumentumok tükrében

MEGJELENT!
A KÖTETEK MEGVÁSÁROLHATÓK A KIADÓTÓL!

Magarabok és Qaszr Ibrim

Egy magyar közösség Núbiában

— *Magarabs and Qaszr Ibrim—A Hungarian Community in Nubia* —

Abstract

In his research, Dr István Zimony studies the Magarabs. The historiographical antecedent of the study was Count Almásy's report in 1935. He described for the first time a Hungarian community of the Wadi Halfa who called themselves Magarabs. The name does not come from the combination of the Hungarian and Arabic words; it is only a synthesis of the community's name (Magar) and the Nubian 'ab' word which means 'tribe'. In 1965, István Fodor visited the Magarabs who had to leave their dwelling-place, since it had been flooded due to the building of the Aswan Dam. According to the tradition, the Magarabs' ancestor was Ibrahim Magar who arrived in Nubia during the reign of the Ottoman sultan Suleiman; there he founded a family and his descendants became the Magarabs. However, Hungarians already lived in Egypt in the 15th century and king Matthias had a good relationship with the Mamluk ruler. Later on, Hungarians were brought to this region as captives and they served as border guards. Mr Zimonyi found a great deal of sources dating to the 16-17th centuries in which magar-named people are mentioned in connection of contracts and other relating documents. Based on the historical records, the Hungarian origin of the Magarab tribe is proven now. The emerging Magarab community lost the Hungarian language in one or two generations' time, and their culture assimilated into local customs as well. At the same time they preserved a certain kind of particularism in their ethnic consciousness whose main element was the Hungarian ancestry.

1935-ben Almásy gróf ad elsőként hírt a Wádi Halfában élő magyarokról, akik a magarabnak nevezik magukat. A név nem a magyar és arab szavak összevonódásából magyarázható, hanem a *magar* népnév és a núbiai *ab* 'törzs' szóból álló összetétel. Akkor egy szigeten laktak kb. háromszázan, illetve még egy hasonló nagyságú népességről tudtak Asszuán közelében. Hans Joachim von der Esch, Almásy kollegája is járt a magarabok szigetén, és könyvében egy fejezetet szentelt nekik.

1965-ben Fodor István meglátogatta a magarabokat, akik a nagy gátépítése miatt kénytelenek voltak elhagyni a víz alá kerülő lakhelyeiket. Két és fél hónapos útja során felkereste Kom Ombó mellé telepített magarabokat Qatta, Ineiba, Ibrim és Tuska településen, valamint Asszuánt, Wadi Halfát és Khar-

tumot. A magarab közösség szerinte mintegy hétezer főből állt és két nagyobb csoportra volt osztható. A núbiai nyelvet beszélő Kom Ombói- és Wadi Halfai-csoport, ezek többsége földművelő, míg a másik, arabul beszélő csoport az Asszuán környékén lakik és zömmel kereskedők.

Kettőezer-tizenegy elején találtam új adatokat a magarabok történetével kapcsolatban Núbia oszmán kori történetének forrásaiban. Így 2011 májusában meglátogattam Balázs Ágnes fotográfussal Ineiba és Qatta helységet, ahol találkoztunk magarabokkal. Imam Szabry Khalil Ineiba faluban fogadott. A múltjukról annyit tudott, hogy Tuskából és Ibrimból a legtöbb magarab család Kairóba és Alexandriába költözött, és csak néhány család maradt ott. Ineiban mintegy 300/400 fő magarab-

bal számolhatunk, bár előnyben részesítik a magarab lánnyal való házasságot, ugyanakkor gyakori, hogy kívülről hoznak feleséget, és bár a törzsi tradíció még él, a modern élet ennek megszűnése irányába hat. Qatta-ban Sajjid Muhí al-Dín Gaafar házát kerestük fel. Apja 1977-ben halt meg és az *umda*, 'falú elöljárója' címet viselte, de fia már nem örökölte, ugyanis eltörölték a címet. Ugyanakkor a hagyomány erejénél fogva továbbra is egyfajta vezetőnek számít az ottani magarabok között. Szerinte 25-30 család, azaz kb. 200 főnyi magarab élhet ebben a faluban. Azt tudták, hogy a nagy gát építése miatt telepítették ide őket. Azt is említették, hogy Wádi Halfában egy-két ezres közösségük lehet. A magarabok illetve Almásy és Fodor István adatai alapján a magarabok őse Ibrahim Magar volt, aki az oszmán Szelim vagy Szulejmán idejében érkezett Nubiába, ahol családot alapított és tőle származik a magarab törzs.

A történeti adatok alapján megállapítható, hogy magyarok már a 15. század folyamán éltek Egyiptomban és a Mátyás idején a mameluk uralkodóval szoros kapcsolatot ápoltak a magyar diplomaták. 1483-ban Lázói János a jeruzsálemi zarándoklat után felkeresi a Sínai-félszigetet és Kairót is. Útja során számos magyarral találkozik, akik az egyiptomi mameluk szultán szolgálatában álltak. Mátyás két követe 1488-ban is felkeresi Kairóban Kaitbai szultánt, a másodikról még a híres egyiptomi történetíró Ibn Ijász is megemlékezik. 1489 és 1490-ben pedig Kaitbai követei fordulnak meg Mátyás udvarában. Mátyás király az oszmán török hatalom elleni szövetségest látott az egyiptomi mameluk udvarban.

Pécsváradi Gábor ferences rendi atya 1516 végén Jeruzsálemben találkozott az oda bevonuló Szelim csapatai között magyarokkal, akik a török hadsereg részeként vonultak Egyiptom meghódítására. Raszinyai Huszti György 1532-ben esett török fogságba és egy arab hajóskapitány révén két évet töltött Egyiptomban 1538 és 40 között. Neki köszönhet-

jük a gizai piramisok első részletes magyar leírását. A magyar királyi haderő 1526-ban Mohácsnál katasztrofális vereséget szenvedett a törököktől és 1541-ben Buda elfoglalásával a Magyar Királyság egyharmada közvetlen török fennhatóság alá került mintegy 150 évre. Ezek az adatok elégséges alapot adnak ahhoz, hogy a magyarok jelenlétével számolhassunk Egyiptom területén a 16. század folyamán.

Egyiptomot Szelim hódította meg 1517-ben. Az oszmán berendezkedés Egyiptomban meghagyta az eredeti adminisztrációt, és különböző helyőrségekkel biztosította az uralmat. Az oszmán uralom Nubiára való kiterjesztése a portugálok indiai és vörös-tengeri terjeszkedésével függött össze. Jemen és Etiópa feletti uralom kulcsfontosságú volt a portugál terjeszkedés megállítására szempontjából. Etiópa biztosítása részben tengeren részben a Nílus mentén volt lehetséges. Szelim hódítását követően az oszmán hatalom Aszjutig terjedt. 1555-ben Özdemir Nílus menti hadjárata Aszsuán közeléig jutott, majd a Vörös-tengeren vezetett sikeres hadjáratot 1557-ben. 1570-ben említik az Ibrimi szandzsákbég nevét a forrásokban, ami azt jelzi, hogy tartós török katonai jelenléttel az Nílus első és második kataraktja között az 1560-as évektől számolhatunk. 1582/3 táján Mehmed vezetésével a törökök egy sikeres hadjáratot indítottak Dongola ellen. A hadjárat következtében az oszmán ellenőrzés egészen Százig terjedt ki, ami ami 320 km-re esett Qaszr Ibrimtől a második és harmadik katarakta között. Ugyanakkor ebben az időszakban az Ibrim elnevezésű hegyorségi vár nem azonos Qaszr Ibrimmel, hanem al-Dírr melletti al-Dívánnál volt, ami Qaszr Ibrimtől 27 km-re felfelé esik a folyón. Egy névtelen velencei utazó arról számolt be 1589-ben, hogy a szandzsákbég lakhelye al-Dívánban van, ahol van egy kétszáz lépés kiterjedésű erődje. Ebben lakik családjával és mintegy kétszáz gyalogos és lovaskatonának van háza ott és ötszáz núbiai ház áll még benne. Aztán a folyón felfelé van még egy kitűnő fekvésű erős vár, ahol 70 fő

állomásozik. Nyilvánvalóan ez lehet Qal 'at Ibrim, azaz Qaszr Ibrim. Az első helyben feltárt írásos dokumentum 1576-ra datálható, így nehezen elképzelhető, hogy a török jelenlét ennél sokkal korábbi lenne. Nem valószínű, hogy al-Díván maradt volna az adminisztratív központ, jóllehet a helység folyamatosan a nagy gát felépítéséig lakott volt, ugyanis 1595-96-tól kezdve a hadi kifizetésekben csak két helyről esik szó Ibrimről és Szájról, al-Dívánt nem említik a források. Ebből arra lehet következtetni, hogy al-Díván elvesztette jelentőségét 1589 és 1595 között és Qal 'at Ibrim lett több mint kétszáz éven keresztül a legfontosabb török helyőrség az első és második katarakta között.

Qaszr Ibrim ma egy sziget Asszuántól 220 kilométerre délre, az erőd eredetileg a Nílus menti domb tetejére épült, az egyetlen olyan régészeti lelőhely, amelyet a Nasszer-tó nem nyelt el, ugyanis 70 méterrel feküdt magasabban az eredeti vízszintnél. A leletek tükrözik a különböző régiók közötti kölcsönhatást és a száraz éghajlat miatt a szerves anyagok is kitűnő állapotban őrződtek meg. A régészeti feltárások 1964-ben kezdődtek és azóta folyamatosan dolgoznak ott. Az oszmán korban a római kori erődrendszert újjátották fel, hogy alkalmassá tegyék az ágyúk alkalmazására, csak a keleti kaput kellett nagy mértékben átalakítani. Két udvarral bíró nagy házakat építettek, elég rendszertelenül nagyobb térségeket hagyva közöttük. Ezekben egy-négy főt magában foglaló muszlim hagyományt követő családok élhettek. Hadi jellegű építmény nem volt köztük. Egy tizenhatodik századi utazó 80 házról számol be, a helyőrség pedig 200 főt és 40 ágyút tett ki. Az ásatások megerősítik ezt, kb 1000 fősre teszik a helyőrség lakosainak számát. A házak melletti szemétködrökből néhány ezer kéziratredék és egy 200 darabos komplett készlet került elő. Ezek a helyőrségi családok irattáraiból kerültek ki, időnként több generáción át. Ezek elsősorban kereskedelmi és mezőgazdasági tevékenységre utalnak, így ha török és arab

katonai dokumentumok nem lettek volna, ennek helyőrségi jellege nem derül ki. A néhány luxuscikken kívül a legtöbb tárgy nem különbezteti meg a helységet más környékbeli falusi közösségektől. A fazekas termékek helyben készültek, a szövetek teveszőrből és a bőrtermékek is mind helyiek. A kései, 17 és 18. századi szint változásokat tükröz: nagyobb, de szegényebb lakosság kisebb épületekbe költözött és csak egy udvaruk volt, amelyben kecskét, juhot, szárnyasokat és tevét tartottak. Mivel sem víz, sem takarmány nincs a domb tetetjén, az állatokat nyilván lennt az ártéren tartották. A katedrális egy részét mecsetként használták ebben a korszakban. Az oszmán helyőrséget a mameluk menekülők üzték el 1811-ben, akiket viszont néhány hónap múlva Mohamed Ali csapatai kényszerítettek távozásra. Ezután a helyőrség nem lakott és a Qaszr Ibrim nevet kapta. Ugyanakkor az ártéren maradt falusiak mindig azt állították, hogy ők a helyőrség lakosainak utódai, de ugyanezt mondják az új Ibrim faluba telepítettek is, akik Kom Ombó mellett, régi lakhelyüktől 300 kilométerre északra laknak.

A Qaszr Ibrimben talált anyag alapján megállapítható, hogy a helyőrségbe vezényelt török katonaság helyben maradt és beépült a helyi közösségekbe, földet vett és bekapcsolódott a kereskedelembe. A prozográfiai anyagból öt generációra kiterjedő genealógiákat lehet összeállítani.

Arab és török nyelvű dokumentumok közül az ép szövegek nagy része egy elásott anyagedényből került elő, s 1620 és 1759 közé datálhatók. A dokumentumokat két nagy csoportra oszthatjuk: polgári ügyek, mint eladás, zálog, ajándékozás, nyilvántartásba vétel (föld és pálmafa) stb. és katonai ügyek, ami a zsoldfizetésre vonatkozik.

Az eddig kiadott dokumentumok között 16 dokumentum közül 8 török és nyolc arab nyelvű említ 31 magar nevű férfit. Ez valójában az ismétlődések miatt 22 személy, akiket genealógiai rendszerbe lehet rendezni. Az első

név Magar Ibráhím, róla három adatunk is van: *havāle* 'állami jövedelmek átutalásával (begyűjtés és kifizetés) foglakozó tisztviselő' címet viselte Száj-ban 1595-ben, ugyanebben az évben, mint hitelező szerepel egy dokumentumon, 1627 előtt halt meg ugyanis Ibrim melletti helységben volt földtulajdonos, és fiai voltak egy földeladásnál a tanúk. Magar Ibráhím a magarab legendák ősapja tehát történeti személy, aki a 16. század végén kerülhetett

Núbiába. Utódainak négy generációját állították össze az eddig publikált anyagból 1759-ig.

Mindezek alapján történeti igazolást nyert, hogy a magarab közösség, azaz a magar törzs magyar eredete. A formálódó magarab közösség egy-két generáció alatt elveszthette magyar nyelvét és kultúrájában is hasonulhatott a helyi szokásokhoz, ugyanakkor megőrizte etnikai tudatában különállását, amelynek legfőbb eleme a magyar származás. *

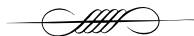
MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

MOLNÁR GÁBOR

**A Déli Közös Piac (MERCOSUR)
és Latin-Amerika gazdasági integrációi**

Egyiptomi–magyar kulturális kapcsolatok (2007–2011)

Beszélgetés a Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történelmi Tanszék docensével, dr. Zimonyi Istvánnal, aki 2007 és 2011 között a Magyar Köztársaság Nagykövetsége Kulturális Tanácsosi Hivatalának kairói igazgatója volt.

— *Cultural Relations of Hungary and Egypt (2007–2011)* —

Abstract

Dr. István Zimonyi is an associate professor of the Department of Medieval World History at the University of Szeged. Between 2007 and 2011, he was the director of the Office of the Hungarian Cultural Counsellor in Cairo. He was interviewed in connection with this position, and he was asked about the links and cultural relationships between the two countries, the Egyptian revolution, the facilities, and about the everyday life of local people.

{BELVEDERE MERIDIONALE} *Üdvözlöm, Tanár Úr! Milyen feladatokkal jár ez a tisztség?*

{ZIMONYI ISTVÁN} Ez a tisztség valójában a Kairói Magyar Kulturális Intézet igazgatói posztja. Ennek több funkciója van. Diplomácia szempontjából a magyar–egyiptomi kulturális csereegyezmény ügyeinek intézését jelenti. Emellett az a kulturális missziója, hogy közvetítse a magyar kultúrát Egyiptom felé, ez természetesen visszafelé is működik. Emellett volt egy tudományos oldala is a munkának. A magyar egyiptomi oktatási és tudományos kapcsolatok fejlesztése elsőrendű feladat. Már régóta megvannak ezek a kapcsolatok, ugyanis az 1970-es években Magyarország kapta a Varsói Szerződésen belül azt a szerepet, hogy fogadja a tudományos fokozatot szerezni kívánó arab hallgatókat. Ennek eredményeképpen az

1970-es 1980-as években 700-800 egyiptomi szerzett diplomát vagy kandidátusi fokozatot Magyarországon. Ez a korosztály most lépett nyugdíjas korba, és az utánpótlásról valamiféleképpen gondoskodni kellene. A másik alapvető terület magyar szempontból az egyiptológia és arabisztika. A magyar egyiptológia, alapvetően Kákosy professzornak köszönhetően, az 1980-as évektől egy olyan kutatási sort indított el Thébában, amelynek révén most három régészeti csoport végez évente rendszeresen régészeti kutatásokat Egyiptomban. Ezeknek a kutatásoknak a segítése is a kulturális intézet alapfeladata volt.

{BELVEDERE MERIDIONALE} *Egyiptomban mit tapasztalt a gazdaság, a kultúra és politika terén?*

Az Emlékpont (Hódmezővásárhely)
honlapja ❖ <http://www.emlekpont.hu/hirek/20111207/Zimonyi.jpg>

{ZIMONYI ISTVÁN} Ez egy izgalmas kérdés. A Mubarak-korszaknak az utolsó három és fél évét sikerült ott töltenem, az utolsó félévre esett az egyiptomi forradalom. Mubarak idején Egyiptom gyakorlatilag katonai diktatúraként működött. Természetesen voltak különböző demokratikus intézmények, ezek azonban csak formálisan léteztek, és valójában ez egy elég szigorúan ellenőrzött rendszerként működött. A turizmus szempontjából ez nagyon előnyös volt, ugyanis Egyiptom stabil és biztonságos volt. A forradalom után a turizmus tizedére esett vissza, amely komoly gazdasági problémát jelentett az ország számára. Gazdasági szempontból azt szeretném megjegyezni, hogy érdemes figyelembe venni: Magyarország egy olyan EU-tagország, amelynek az életszínvonal a egész világhoz képest benne van abban az ¼-ben, amelyikről elmondhatjuk, hogy emberi módon élhet. Szemben mondjuk egy olyan Egyiptommal, ahol a lakosság 40%-a napi két dollár alatti keresetből él. Ott tapasztalja meg az ember igazán, hogy mi az igazi szegénység és kilátástalanság. Érdekes volt azt látni, hogy ennek ellenére az egyiptomi polgárok egymáshoz sokkal toleránsabbak és jobban el tudják viselni egymást, és nincs bennük annyi irigység és gyűlölet, mint egy átlagos kelet-európai országban. Gazdasági téren tehát egy teljesen más világ, és itt meg kell jegyezni, hogy Egyiptom nem tartozik a gazdag arab országok közé. Kulturálisan mégis a mai napig az arab világ központja, a kultúra minden területén (pl. könyvkiadás, zene, film) meghatározó szerepe van.

{BELVEDERE MERIDIONALE} *Kint mint kulturális tanácsos, milyen eredményeket sikerült elérnie a Tanár Úrnak?*

{ZIMONYI ISTVÁN} Mielőtt kimentem, sikerült előkészíteni itthon a Magyar–Egyiptomi Kulturális csereegyezmény aktuális programját. 3-4 évente szokás újrakötni. Sajnos a kiküldetésem végén ezt már nem sikerült megújítani, alapvetően a hivatalomon kívülálló operatív problémák miatt. Az adminisztráció bonyo-

lulttá vált, miután minisztériumot váltott a Balassi Intézet, és három minisztérium alá volt rendelve. Ennek következtében az apparátuson már nem tudott átjutni az anyag.

{BELVEDERE MERIDIONALE} *Tud olyat említeni még Tanár Úr, ami tovább erősítette a magyar-egyiptomi kapcsolatokat?*

{ZIMONYI ISTVÁN} Sikerült végül is egy magyar-egyiptomi kulturális hetet rendezni, melynek legfontosabb eseménye a magyar egyiptológia száz évéről nyílt kiállítás volt a világ egyik leghíresebb múzeumában, az Egyiptomi Múzeumban. Több mint két hónapig tekinthették meg az érdeklődők, ahol a magyar ásatások legértékesebb leleteit mutatták be, amiket többségében Luxorból hoztak Kairóba, és mutatták be az egyik kiállító teremben. Emellett sor került több európai uniós országgal közös rendezvényre, euro-arab jazz fesztivál, cirkusz-, és filmfesztivál. Tehát volt egy nagyon erős közéleti együttműködés. Az egyiptomi-magyar kulturális kapcsolatban, elsősorban a zene, másrészt a film vonatkozásában hagyományosan jók a kapcsolatok: a Kairói Filmfesztiválon rendszeresen szerepeltek filmekkel a magyar rendezők. De említhetném a dokumentumfilm fesztivált is, ahol mindig akadt magyar résztvevő. Ugyanígy zenei téren az operaházzal ápolunk jó kapcsolatot. Számos magyar komolyzenei produkciót sikerült kivinni. A magyar elnökség kiemelten fontos feladata volt, amikor kulturális programjának keretében a Szegedi Kortárs Balett járt Egyiptomban, ahol nagyszerű előadást tartottak. Ugyanebben a keretben a Sebő Együttest, a Nádor Quartettet is sikerült eljuttatni Kairóba. A magyar elnökség kulturális programja Kairóban sikeresnek bizonyult, annak ellenére, hogy közben kitört a forradalom. A nyitás még a forradalom előtt volt, majd másfél-két hónapnyi kihagyás következett, amikor a forradalom miatt le kellett állítani a programokat. A végére azonban sikerült a legtöbb célt megvalósítani. Emellett két PhD-hallgatót beiskoláztattam Szegedre, melynek hosszú távú célja az, hogy

Kairóban az Ain Shams Egyetemen létesüljön egy Magyar Tanszék. Ennek feltétele egy Magyarországon hungarológiai témájú PhD-val rendelkező vezető, aki ezt a tanszékot vezetné. Ebből a megfontolásból beiskoláztunk Szegedre két, az Ain Shams Egyetemen magyar szakot végzett egyiptomit: Sharifát, aki Kosztolányi-novellákat fordított, amely megjelent az intézet támogatásával. Abdallah kollégám pedig magyar–egyiptomi kapcsolatok a két világháború között címmel írja PhD-munkáját. Emellett az Ain Shams Egyetemen dolgozik egy magyar lektor, aki a Német Tanszék keretében mellékszakként oktatja a magyart. Egyrészt tehát az a célunk, hogy a magyar főszak legyen, másrészt hogy önálló tanszék létesüljön. Ennek az a célja, hogy elérjük az arab kultúrát, ehhez nyilvánvalóan a magyar irodalom fő műveit arabra kellene fordítani, és erre Egyiptom a legalkalmasabb. Anyagi szempontból is sokkal olcsóbb, mint ha Szaúd-Arábiában, vagy a Perzsa-öböl menti országokban próbálkoznánk. Másrészt Egyiptomban van erre lehetőség és érdeklődés, ezért hosszú távon azt tervezzük, hogy a Szegedi Egyetem és az Ain Shams Egyetem között kialakult kapcsolat (rektori látogatás is volt a négy év alatt) keretében kötött szerződést kibővítenénk, és a továbbiakban a magyar tanszékkel ezt a koncepciót módszeresen próbáljuk felépíteni.

{**BELVEDERE MERIDIONALE**} *Részben már megválaszolta Tanár Úr a következő kérdésemet, így csak annyit kérdeznék: milyen stratégiai potenciálja lehet egy ilyen tisztségnek a kulturálison kívül, illetve a kulturális kapcsolatok erősítése milyen egyéb pozitív hatással járhat? Milyen transzfereket indíthat el ez a kulturális kapcsolat?*

{**ZIMONYI ISTVÁN**} Említettem az egyetem, a tanszék problémáját, illetve azt, hogy ennek az lenne célja, hogy ez által a magyar kultúra elérhetővé válna Egyiptomiak számára, és ha arabra lefordítják a magyar kultúra alapműveit, az természetesen nem csak Egyiptomot jelenti, hanem az egész arab világot. E mögött egy szélesebb koncepció áll, vagyis hogy az

arab irodalmi nyelvet az egész arab világban ismerik. Ezen belül szeretnénk, ha a Szegedi Egyetem ebben szerepet kapna. Stratégiaileg természetesen ez a nemzetközi egyetemi kapcsolatok fejlesztésével jár együtt.

{**BELVEDERE MERIDIONALE**} *Milyen fokú és típusú az érdeklődés az egyiptomiak részéről hazánk iránt?*

{**ZIMONYI ISTVÁN**} Nehéz kérdés, hogy kinek, kik részére próbáljuk meg a magyar kultúrát terjeszteni. Hagyományosan azt az álláspontot képviseltem, hogy elsősorban az értelmiséget kell megcélozni, és a középosztályt. Valljuk be őszintén, a tömegek elérése olyan anyagi eszközöket igényelne, amilyenekre nem is gondolhatunk. A franciák kulturális intézetében felmerült, hogy a válság miatt az öböl menti országok filmipara lehanyatlott, így esetleg érdemes lenne a közel-keleti filmiparba nagyobb mértékben befektetni. Ehhez olyan tőke háttérrel kellene rendelkezni, amivel mi nem rendelkezünk. Úgy vélem, hogy a lehetőségeink azt engedik meg, hogy az egyiptomi értelmiség számára próbáljuk meg a magyar kultúrát elérhetővé tenni. Másrészt az által, hogyha lefordítunk műveket, az szélesebb elérhetőséget tesz lehetővé az értelmiségen és a középosztályon túl is. Egyébként Egyiptomban nagyon jó a magyarok imázsa. Szerintem kevés olyan ország van a világon, ahol ilyen jó lenne a hírünk. Egyrészt ez annak köszönhető, hogy a Ganz adta, építette a motorvonatokat, másrészt Hidegkúti bajnokcsapatot csinált az Al-Ahlyi futball csapatból. Persze Puskás is volt kint néhány évig. Az expresszvonatot Magarinak hívják Egyiptomban. Ennek következtében a magyar névnek jó csengése van, arra asszociálnak nevünkől, hogy a magyar gyors, pontos, megbízható. Az átlag egyiptomi nagyjából ennyit tud Magyarországról. Láthatjuk, hogy mind a zene, mind a film területén a kapcsolatok elég jók, és ugyanígy a tudomány területén is.

{**BELVEDERE MERIDIONALE**} *Tanár Úr nemzetközileg elismert kutató, végzettségére nézve*

turkológus, és kiválóan beszél arabul. Milyen kutatásokat folytatott Egyiptomban?

{ZIMONYI ISTVÁN} Mielőtt ezt kifejttem, szeretném elmondani, hogy szerveztünk egy Medieval Nomads elnevezésű (steppetörténettel és magyar őstörténettel foglalkozó) nemzetközi konferenciát, mely hagyományosan Szegedről indult el. Három alkalommal magyar nyelvű volt, majd nemzetközivé tettük. 2011. január 25-én kezdődött a konferencia, és aznap tört ki a forradalom. Ez így izgalmas konferenciává vált. Amellett, hogy a világ számos országából érkeztek kollegák, két nap alatt zökkenőmentesen megtartottuk a konferencia szakmai részét. Pénteken, a gyülekezés napján éppen a piramisokat látogattuk, amikor komollyá vált a helyzet. A bejutás a belvárosba már nem volt teljesen kockázatmentes, az egyik csoport nem is tudott bejutni a szállodába. A hazautazás sem volt egyszerű, de végül is egy történész konferencia akkor izgalmas, ha az ember a történelem leheletét a tarkóján érzi. Ez a konferencia anyag a *Krónika* XI. számában már meg is jelent. A konferencia teljes anyagát egy előszóval kiadtuk. A másik izgalmas dolog az volt, hogy már a kiutazásom előtt újságírók kérdeztek arról, hogy mit tudunk a magarabokról, az Egyiptom déli részén, Nubiában élő magyarokról. Ezzel kapcsolatban több kiváló szakemberrel beszéltem, többek között a nemrég elhunyt Fehérvári Géza professzor úrral, aki szintén tartott előadást nálunk, az intézetben. Ő is jelezte, hogy ezzel a témával érdemes lenne foglalkozni, és gyakorlatilag az utolsó évben az egyik könyvtári kutatás során találtam két olyan, az 1980-as évek végén kiadott kötetet, amiben az oszmán kori Nubiára vonatkozó anyagot adták ki. Ez a Kaszr Ibrimben fennmaradt anyag. Azt gondoltam, hogy a magarab kérdésnek akkor van létjogosultsága, ha korabeli forrásokban ezeket a magarabokat meg lehet találni. Ebben az anyagban XVI–XVII. századra vonatkozóan számos magar nevezetű személy tűnt fel a különböző szerződéseken és

az ehhez kapcsolódó egyéb forrásokban. Így még 2011 tavaszán egy expedíció keretében eljutottam Kaszr Ibrimbe – ez az a hely, ahol oszmán erőd volt, és itt szolgáltak határőrként a Magyarországról elhurcoltak. A forrásokban feltűnik Ibrahim al-Magar személye, aki ősapja ennek a törzsnek a magarabok saját elbeszélése szerint is. Ez megtalálható a forrásokban is, 4-5 generációra kiterjedő személynévlistát sikerült összegyűjteni a XVI–XVII. századi forrásokból, ami azt jelenti, hogy ez a történet megérdemelve egy komolyabb vizsgálatot. Akkor kezdtem összeállítani egy anyagot, amiben megnéztem, hogy a magyarok hogyan kerülhettek Egyiptomba a XIV–XV. században. 1541 után pedig egy „államszövetség” keretében éltünk az egyiptomiakkal. Tehát ha az Oszmán Birodalom egyik periferiáján feltűnnek magyarok, ezen nem csodálkozhatunk. A magyarok és más itt szolgáló katonák különleges helyzetben voltak, ugyanis Nubia annyira a periferián van, hogy ott nem cserélték rendszeresen a határőr csapatokat, nem úgy, mint más helyeken. Ennek következtében ezek a katonák a helyi népességből vettek asszonyokat, és a gyermekeiket katonaként alkalmazták. Ennek következtében az oda elkerült magyarok vagy magyar származású emberek núbiai feleséget szereztek maguknak. Ennek a csoportnak a leszármazottai lennének a magarabok, akikről először Almásy gróf írt 1935-ben. Bizonyítható, hogy tényleg kerültek oda a Magyar Királyságból magyarok a XVI. század folyamán. Ez a népcsoport, eredetére nézve kétségkívül magyar. Amikor meglátogattam Kaszr Ibrimet, utána Kom Ombo melletti magyar településeket, ahová az Asszuáni Gát felépítése után telepítették a magarabokat, egy fotós, Balázs Ágnes jött velem, aki dokumentálta az expedíciót, így egy teljes kiállítási anyag rendelkezésemre áll. Ami az érdeklődők számára nálam elérhető.

{BELVEDERE MERIDIONALE} *Köszönöm még egyszer az interjút!*

KOVÁCS ATTILA hunim@freemail.hu

Idegen földön

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Egy kudarc okai

(Kanizsa 1601. évi ostroma)

TÓTH FERENC

Egy magyar származású francia

diplomata Egyiptom elfoglalására

irányuló terve az 1770-es évek végén

BENE KRISZTIÁN

A Vichy-kormány észak-afrikai háborús

erőfeszítései a tengelyhatalmak oldalán

a Trikolór légiótól az Afrikai falanxig

VARGA NORBERT

Kossuth Lajos állampolgárságának

elvesztése

28. évf.

2013

1. szám

HAVAS LÁSZLÓ

Egy fejezet a Biblia magyarországi

repciójából

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

Utasi Ágnes

KÖTELEKBN

Szolidaritás-hálók és közélet

UTASI ÁGNES: *Kötelékben. Szolidaritás-hálók és közélet.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere Meridionale Szeged, 2013, 261. p. – Utasi Ágnes legújabb könyve a közösség és közélet kapcsolatának kérdéseit vizsgálja. A szerző feltételezése szerint a növekvő közösségi lét és szolidaritás kihatással lesz a közélet igényére is. A kutatási adatok azonban ma még makro-társadalmi bizalomhiányt, a közéleti attitűddel élők szűk körét, és a civil közösségekbe kötődők alacsony arányát jelzik. Ugyanakkor reményt keltő, hogy a társadalom túlnyomó többségét összekapcsolja a kisközösségekhez fűződő identitás és szolidaritás: a többség bízik családi és baráti körének, közvetlen közösségeinek szükség esetén őt segítő szolidaritásában. A társadalom alapszövetére jellemző erős szolidaritás és identitás valóban reményt adhatna arra, hogy fokozódjék a másokért, a tágabb közösségért vállalt felelősség, így a közélet igénye. A vizsgálati adatok ennek ellenére azt mutatják, hogy a közéleti attitűd és közéleti aktivitás elsősorban azoknak a társadalmi csoportoknak gyakorlatában és tudatában jelentkezik, amelyek anyagi biztonságban és a közéleti informáltság birtokában élik életüket. A könyv ötöde ma még a közéleti aktivitásra képes

ció feldolgozására képes iskolázottság-műkövetkeztetései szerint a társadalom negy-felső ötöd döntéseinek van alárendelve.